

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KURUL KALESİ PİŞMİŞ TOPRAK DİONYOSOS
PROTOMLARI**

Fatma Nur KARADEMİR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Gökhan MUSTAFAOĞLU

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

AĞUSTOS 2024

**KURUL KALESİ PİŞMİŞ TOPRAK DİONYSOS
PROTOMLARI**

Fatma Nur KARADEMİR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatma Nur KARADEMİR

23.08.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arkeoloji
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Fatma Nur Karademir öğrencisi
tarafından hazırlanan “Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Dionysos Protomları”
Başlıklı tez çalışması 23/08/2024 tarih ve saatinde yapılan tez savunma sınavında
aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak
KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT):	☒	☐
AHBV-Arkeoloji Ana Bilim Dalı		
Danışman (Doç. Dr. Gökhan MUSTAFAOĞLU):	☒	☐
AHBV-Arkeoloji Ana Bilim Dalı		
Üye (Dr. Öğr. Üyesi Nazlı ÇINARDALI):	☒	☐
Hacettepe Üniversitesi-Arkeoloji Ana Bilim Dalı		

KURUL KALESİ PİŞMİŞ TOPRAK DİONYSOS

PROTOMLARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma Nur KARADEMİR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2024

ÖZET

Karadeniz bölgesinde sistemli bir şekilde 2010 yılından itibaren sürdürülen Kurul Kalesi kazısı, coğrafya için oldukça önemli eser gruplarıyla dikkat çeken bir kale yerleşimidir. Bu eser grupları içerisinde savaş araç gereçlerinin yanında oldukça geniş bir yer tutan kült unsurları da yer alır. Özellikle tanrı Dionysos'a ait heykelcikler, protomlar gibi eser grupları. Yüksek lisans tez çalışması kapsamında Kurul Kalesi'nde açığa çıkarılmış olan tanrıya ait pişmiş toprak protomlar detaylı olarak ele alınmış olup bunların Kurul Kalesi özelinde Karadeniz coğrafyasında kullanım alanları, yapım teknikleri vb. unsurlar irdelenmiştir.

Bilim Kodu : 11803
Anahtar Kelimeler : Kurul Kalesi, Hellenistik Dönem, Dionysos, Protom, Karadeniz
Sayfa Adedi : 123
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Gökhan MUSTAFAOĞLU

TERRACOTTA DIONYSOS PROTOMES FROM KURUL CASTLE

(M.Sc. Thesis)

Fatma Nur KARADEMİR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

Agustus 2024

ABSTRACT

The excavation of Kurul Castle, which has been systematically carried out since 2010 in the Black Sea region, is a castle settlement that attracts attention with significant artifact groups for geography. Among these artifact groups, alongside war tools and equipment, there are also cult elements that occupy a considerable place; especially, artifact groups such as small statues and protomes belonging to the god Dionysos. Within the scope of the master's thesis, the terracotta protomes of the god unearthed in Kurul Castle have been extensively examined, and their usage areas, construction techniques, etc. in the context of the Black Sea region have been analyzed.

Science Code : 118003
Key Words : Kurul Castle, Hellenistic Period, Dionysos, Protome, Black Sea
Page Number : 123
Supervisor : Doç. Dr. Gökhan MUSTAFAOĞLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
HARİTALARIN LİSTESİ.....	viii
RESİMLERİN LİSTESİ	ix
ÇİZİMLERİN LİSTESİ	x
GRAFİKLERİN LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
2. KURUL KALESİ: COĞRAFİ KONUMU VE TARİHTEKİ YERİ.....	3
2.1. Kurul Kalesi Coğrafi Konumu	3
2.2. Tarihte Kurul Kalesi	6
2.3. Kurul Kalesi'nde Araştırmalar ve Kazılar.....	12
2.3.1. Bir No.lu Kazı Alanı: İç Kale.....	15
2.3.2. İki No.lu Kazı Alanı: Kuzey Teras.....	16
2.3.3. Üç No.lu Kazı Alanı: İdari Yapılar Alanı (İYA)	17
3. TANRI DİONYSOS VE PROTOM KAVRAMI	19
3.1. Tanrı Dionysos ve Kökeni.....	19
3.2. Protom Kavramı, Etimolojisi ve Kökeni	22
3.3. Dionysos Protomlarının Stilistik Açıdan Değerlendirmesi	25
3.3.1. Dionysos Botyrs	25
3.3.2. Dionysos Tauromorphos	25
3.3.3. Dionysos Mithrephoros	26
3.3.4. Diğer Dionysos Protomları.....	26
4. KURUL KALESİ P.T. DİONYSOS PROTOMLARI.....	27

4.1. Kurul Kalesi Protomlarının Konteks İle İlişkisi.....	27
4.2. Kurul Kalesi Protomlarının İkonografik Açıdan Değerlendirmesi	28
4.3. Teknik Açıdan Değerlendirme	40
4.3.1. Hamur	40
4.3.2. Yapım Teknikleri	41
4.3.2.1. Kalıplama	41
4.3.2.2. Pişirme	43
4.3.2.3. Astar ve boya uygulamaları	43
5. ANALİZ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME.....	45
5.1. Kurul Kalesi ve Samsun Müzesi P.T. Protomlarının Analiz Sonuçları ve Değerlendirmeleri.....	45
6. SONUÇ	49
7. KATALOG	53
KAYNAKLAR	99
EKLER.....	105
Ek 1. Haritalar, Resimler, Grafikler, ve Çizimler	105
ÖZGEÇMİŞ	123

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita 2.1: Kurul Kalesi'nin Coğrafi Konumu	105
---	-----

RESİMLERİN LİSTESİ

Sayfa

Resim 2.1: Kurul Kalesi Genel Görünüm (KKKA).....	106
Resim 2.2: Kurul Kalesi Kaya Rezervuarı/Ambarı (KKKA)	106
Resim 2.3: Kurul Kalesi Basamaklı Tünel (KKKA)	107
Resim 2.4: Kurul Kalesi Kaya Sunağı (KKKA)	107
Resim 2.5:Kurul Kalesi In-situ Olarak Ele Geçen Mermer Kybele Heykeli (KKKA)	108
Resim 2.6: Kurul Kalesi Dionysos Kutsal Alanı (KKKA)	108
Resim 2.7: Kurul Kalesi İYA Sarnıç Yapısı (KKKA).....	109
Resim 2.8: Kurul Kalesi İYA Depolama Alanı (KKKA)	109
Resim 2.9: Kurul Kalesi İYA Mekanlar (KKKA)	110
Resim 2.10: Kurul Kalesi İYA Mekân-3 (KKKA)	110
Resim 4. 1: İYA- M3 Alanında Tespit Edilen Demir Kancalar (KKKA)	111
Resim 4.2: Samsun Müzesi'nde Yer Alan Sakalsız Dionysos Protomu-1 (Samsun Müzesi).....	111
Resim 4.3: Giresun Müzesi'nde Yer Alan Sakalsız Dionysos Protomu-2 (Giresun Müzesi).....	112
Resim 4.4: Louvre Koleksiyonunda Yer Alan Dionysos Mermer Büstü (https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010275487)	112
Resim 4.5: Louvre Koleksiyonunda Yer Alan Pişmiş Toprak Dionysos Protomu (https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259922)	113
Resim 4.6: Priene'de Ele Geçen Sakallı Dionysos Protomu (Wiegand, T.ve Schrader, H. 1899, 343)	113
Resim 4.7: Louvre Müzesi'nde Yer Alan Dionysos Botrys Protomu (https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259921)	114
Resim 5.1: Samsun Müzesi Env. Analizi Yapılan Figürin (Thymiaterion)-1 (Samsun Müzesi).....	114
Resim 5.2: Samsun Müzesi Env. Analizi Yapılan Figürin-2 (Samsun Müzesi).....	115
Resim 5.3: Samsun Müzesi Env. Analizi Yapılan Figürin-3 (Samsun Müzesi)....	115

ÇİZİMLERİN LİSTESİ

Çizim 2.1: Kurul Kalesi İYA Genel Plan Rölöve Çizimi (KKKA).....	118
Çizim 2.2: Kurul Kalesi İYA Mekanları Ölçekli Rölöve Planı-1 (KKKA).....	119
Çizim 2.3: Kurul Kalesi İYA Mekanları Ölçekli Rölöve Planı-2 (KKKA).....	120
Çizim 2.4: Kurul Kalesi İYA Mekân 3 Kesit Planı (KKKA)	121

GRAFİKLERİN LİSTESİ

Grafik 5.1: Kurul Kalesi Protomlarının Analiz Sonucu Element Dağılımı	116
Grafik 5.2: Samsun’ da Tespit Edilen Kil Örneklerinin Analiz Sonucu Element Dağılımı	116
Grafik 5.3: Samsun Müzesi Figürin Örneklerinin Analiz Sonucu Element Dağılımı	117
Grafik 5.4: Samsun Kil Havuzları, Samsun Müzesi Figürinleri ve Kurul Kalesi Protomlarının Analiz Sonucu Element Dağılımı	117

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.e	Aynı Eser
Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
Env.	Envanter
İYA	İdari Yapılar Alanı
Kat.	Katalog
KKKA	Kurul Kalesi Kazı Arşivi
MÖ	Milattan Önce
No.	Numara
vb.	Ve Benzeri

1. GİRİŞ

Kurul Kalesi, Karadeniz bölgesinde, Ordu ilinin sınırları içerisinde yer alan önemli bir arkeolojik yerleşimdir. Tarihsel olarak MÖ 2. yüzyıla dayanan Kurul Kalesi, Hellenistik Dönem'de bölgenin stratejik öneme sahip savunma ve yerleşim alanlarından biri olmuştur. Kalenin, Melet Irmağı'na hâkim bir konumda inşa edilmesi, hem doğal savunma avantajları sağlamış hem de bölgedeki ticaret yollarını kontrol etmeye olanak tanımıştır. Kurul Kalesi'nin coğrafi konumu, Karadeniz'in doğu kıyılarındaki Hellenistik yerleşimlerin korunması ve idaresi açısından kritik bir öneme sahip olmuştur. Ayrıca, kalenin mekânsal organizasyonu da dikkat çekicidir; surlarla çevrili olan bu yerleşimde, yönetici sınıf için inşa edilmiş yapılar, dini alanlar ve halkın yaşam alanları belirli bir düzen içerisinde konumlanmıştır. Bu mekânsal organizasyon, dönemin sosyal hiyerarşisini ve dini pratiklerin yerleşim düzeni üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Bu bağlamda, çalışmada Kurul Kalesi'nin tarihsel ve coğrafi konumu ile mekânsal organizasyonu detaylı olarak ele alınacaktır. Bu incelemeler, kalede bulunan Dionysos protomlarının bulunduğu bağlamın anlaşılmasına ve protomların bu yerleşim içerisindeki rolünün daha iyi değerlendirilmesine olanak tanıyacaktır.

İnsanlık tarihi; yeme-içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarından sonra gelen bir diğer kuvvetli ihtiyacının doğada var olan döngünün bir inanç sistemi içerisine oturtulmasıdır diyebiliriz. Çünkü insanoğlu var olduğu andan itibaren çevresinde olan biteni, korkularına yönelik oluşan dürtüyü, dinsel bir düşünce yapısı çerçevesinde dışa vurur. Bunun ilk örnekleri olarak kaya resimlerini gösterebiliriz. Bu ilerleyen süreçte Neolitik Dönem' de tarım ekonomisindeki önemin artmasıyla toprağın, bereketin, bolluğun bir tanrı/ tanrıça olgusuyla beraber inanç sistemini şekillendirmesiyle devam etmektedir. Bu bağlamda Tanrıça Kybele'den sonra akla ilk gelen Tanrı Dionysos' dur. Bitkilere can özünü veren bir tanrı olarak bahar aylarıyla beraber doğayı yeniden uyandırarak canlandırır.

Hellenistik Dönem, tanrıların kültürel ve dini yaşamda önemli bir yer edindiği bir dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde, tanrıların mermer, pişmiş toprak ve benzeri malzemelerden heykelleri ve figürin grupları yapılarak tanrıya adanan ritüellerde kullanıldığı; ayrıca mezarlarda, mimaride, tapınaklarda ve kutsal alanlarda koruyucu bir işlev üstlenmek üzere tanrıların mask ve protomlarının sıklıkla tercih edildiği

anlaşılmaktadır. Özellikle Dionysos gibi esrime, bereket ve bolluğun sembolü olarak görülen tanrılar, bu tür kült objelerinin ana figürleri olmuştur.

Bu çalışmada, Kurul Kalesi'nde bulunan Dionysos protomları ele alınarak, bu figürlerin Karadeniz coğrafyasındaki yayılım alanları incelenecektir. Çalışmanın ana konuları arasında, tanrı Dionysos'un etimolojik kökeni, protomların stilistik ve ikonografik özellikleri, yapım teknikleri gibi unsurlar yer almaktadır. Stilistik ve ikonografik açıdan, Kurul Kalesi'ndeki Dionysos protomlarının sanat tarihi içerisindeki yeri ve diğer benzer eserlerle olan ilişkisi incelenecek; bu figürlerin Hellenistik Dönem'deki ikonografik temsilleri ile bağlantıları üzerinde durulacaktır. Kullanılan teknikler açısından ise, pişmiş toprak protomların üretim süreçleri detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu kapsamda, protomların hamur yapım teknikleri, pişirme süreçleri, astar ve boyama uygulamaları gibi teknik detaylar da ayrıntılı olarak incelenecektir.

Bilimsel bir değerlendirme yapmak amacıyla, Samsun'dan alınan kil örnekleri ve Samsun Müzesi'nde bulunan figürin grupları ile Kurul Kalesi protomlarının karşılaştırmalı analizleri gerçekleştirilecektir. Ayrıca, Ordu sınırları içerisindeki Kurul Kalesi'ne yakın iki merkezdeki Samsun ve Giresun Müzeleri'nde yer alan benzer örnekler de ele alınarak, Kurul Kalesi'nde bulunan protomlar ile karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılacaktır. Bu analizler, Karadeniz bölgesi açısından bu protomların önemini ortaya koymayı hedeflemekte ve onların Amisos üretimi olabileceği üzerine değerlendirmeleri içermektedir. Çalışmanın sonunda, Dionysos protomlarının Karadeniz coğrafyasındaki yayılımı ve bu kült objelerinin Hellenistik Dönem'deki kültürel ve dini yaşamdaki yeri kapsamlı bir şekilde ortaya konulması amaçlanmaktadır.

2. KURUL KALESİ: COĞRAFI KONUMU VE TARİHTEKİ YERİ

2.1. Kurul Kalesi Coğrafi Konumu

Günümüzde Ordu ili, merkez Altınordu ilçesi, Bayadı Mahallesi sınırları içerisinde bulunan Kurul Kalesi, Karadeniz sahil şeridinden yaklaşık 9 kilometre güneyde yer almaktadır¹. Bazı antik kaynaklar bölge hakkında detaylı bilgiler veriyor olsa da Kurul Kalesi'nin Antik Çağ'daki adı bilinmediğinden antik kaynaklardan pek yararlanılamamaktadır. Kurul Kalesi'nde 2010 yılından beri yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarında yerleşimin antik dönemdeki adını işaret edecek herhangi bir epigrafik belge ele geçmediğinden Antik Çağ'daki adı şu an için bilinmemektedir². Antik dönemde Kurul Kalesi'nin kuzeyinde Pontos Euksenius, kuzeydoğusunda Kolkhis, doğusunda Armenia, güneyinde Kappadokia, güneybatısında Galatia ve batısında Paphlagonia'nın yer aldığı Pontos Bölgesi'nde bulunduğu kabul edilmektedir³.

Daha önceden Kurul Kayası, Kurul Kayalıkları ve Kurul Tepesi gibi birbirinden farklı isimlerle tanımlanan⁴ Kurul Kalesi, yapılan ölçümlere göre kireçtaşı yüksekliklerinin zirvesinin deniz seviyesinden 571 metre yüksekliğe ulaştığı tespit edilmiştir⁵. Oldukça yoğun bir bitki örtüsüne sahip Kurul Kalesi, bilimsel kazı çalışmaları yapılmadan önce mesire alanı olarak kullanılmıştır⁶. Kurul Kayalıkları, Ünye-Ordu-Koyulhisar-Reşadiye arasındaki jeolojik stratigrafisi tanımlanmış coğrafi alanın doğu sınırında bulunmaktadır. Bilimsel araştırmalar bu alanın en alt seviyesinin, Mesozoyik Zaman'ın Orta-Üst Jura ve Alt Kretase dönemleriyle yaşıt kireç taşı kayalarını; sonraki seviyeleri ise Üst Kretase ve daha geç dönemlerle yaşıt, tüfit, andezit, aglomera, kum taşı, kireç taşı, killi ya da kumlu kireç taşı ve bazalt gibi

¹ Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A. (2016). Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler. *Seleucia and Calycadnum, Sayı. 6.*, 116.

² Bulut, A.E. (2022). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Mimarisi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 24.

³ Şenyurt ve Akçay, 2016: 224.

⁴ Çilingiroğlu, A. (1987). "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması, 1985". *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (26-30 Mayıs 1986, Ankara). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 313; Özsait, M. (2002). "1999-2000 Yılı Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru Yüzey Araştırması". *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt (28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara). Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 195.

⁵ Şenyurt, S. Y. ve Akçay: 234; Şenyurt, S. Y. ve Durugönül, S. (2018). "Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli". *OLBA*, XXVI, 224.

⁶ Bulut, A.E. (2017). *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 146.

oluşumların birbirinden farklı araldanmalarını içerdığını ortaya koymuştur⁷. Doğal bir kule görünümünde olan Kurul Kalesi, bölgenin topoğrafik yapısı ve coğrafi yapısı bakımından korunaklı kalelerin inşa edilmesine olanak sağlayan merkezlere bir örnektir⁸. Antik kaynaklara göre (Strabon) VI. Mithradates tarafından bölgede 75 kale yaptırıldığı söylenir. Kurul Kalesi'nin bu kalelerden biri olduğu son dönem çalışmalarıyla daha da belirgin hale gelmiştir⁹.

VI. Mithradates Eupator'un Roma'ya karşı izlediği politikada¹⁰, Pontos Bölgesi'ni kontrol etmek ve savunmak amacıyla oluşturduğu güvenlik zinciri içinde inşa edilen *phrourion* tipi kale yerleşimlerinden biri olan Kurul Kalesi¹¹, Paryadres Dağları'nın deniz seviyesinden sert bir şekilde yükselmeye başladığı bir noktada, Melanthios¹² (Melet) Irmağının hemen batısındaki sarp kayalıkların tam zirvesinde konumlanmıştır¹³. Melanthios Nehri, Doğu Karadeniz Tarihi Coğrafyası ile birlikte Ordu ili ve dolayısıyla Kurul Kalesi'nin de en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır¹⁴. Antik kaynaklara göre bu nehir Kotyora kentinin 60 stadia doğusunda yer almaktadır¹⁵. Nehir, iç bölgelerden Karadeniz kıyılarına ulaşımı sağlarken Kurul Kalesi'nin doğu eteklerinden geçmektedir. Bu yüzden Kurul Kalesi'nin, Kotyora'ya hâkim stratejik konumunun yanında, Melanthios Nehri sayesinde iç kesimlere olan ulaşım yoluna da hâkim olması, muhtemelen antik dönemde Kurul Kalesi'nin önemini daha da arttırdığı düşünülmektedir¹⁶. Bunun yanı sıra Antik Çağ'da Melanthios Irmağı'nda teknelerin kullanılıp kullanılmadığı henüz net değildir. Melanthios Irmağı'nın kıyıdan iç kesime uzanan 4-5 kilometrelik kısmının oldukça geniş olması ırmakta bu amaç için uygunken topoğrafyanın el verdiği kısımlarda bu tür bir aktivitenin varlığı söz konusu olabileceği ve tomruk,

⁷ Terlemez, İ. ve Yılmaz, A. (1980). "Ünye-Ordu-Koyulhisar-Reşadiye Arasında Kalan Yörenin Stratigrafisi". *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 23 (2), 179.

⁸ Strabon XII. 3. 28.

⁹ Bulut, 2022: 26.

¹⁰ Mithradates Eupator Roma ile olan savaşında bölgenin coğrafi şartlarından yararlanarak yaptırmış olduğu kaleler sayesinde Roma ile mücadele etmiştir. Bu kalelerden biri de Ordu ilindeki Kurul Kalesi'dir (Oy, H. (2021). "Eskişehir'de Ordu ve Yöresi", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*, 20.

¹¹ Nielsen, T. H. (2002). "Phrourion. A Note on the Term in Classical Sources and in Diodorus Siculus." *Even More Studies in the Ancient Greek Polis*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 54.

¹² Arrianus, XVI, 3.

¹³ Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A., 2016: 223-224.

¹⁴ Akgönül, S. O. (2018). *Kurul Kalesi 2010-2017 Yılları Sikke Buluntuları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 65.

¹⁵ Arrianus, E.XVI.3.

¹⁶ Yorulmaz, L. (2021). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Seramikleri*, Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 15.

kereste gibi ticari malların taşımacılığında Melanthios Irmağı'nın kullanılmış olabileceği düşünülmektedir¹⁷.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin karakteristik yapısında olduğu gibi antik Kotyora kentin de yer alan Kurul Kalesi'nin konumu, mimarisi yörenin iklim ve coğrafisi yapısı gereği dağ, tepe, vadi ve akarsu gibi bölge topoğrafyasının özelliklerine göre seçilmiştir¹⁸. Antik dönemden günümüze yerleşimlerin karakterini belirleyen nitelikli unsurlar olmuşlardır. 1941 yılında Birinci Türk Coğrafya Kongresi'nde alınan kararlara Doğu Karadeniz Bölgesi ve Orta Karadeniz Bölgesi'nin birbirinden Melet (Melanthios) ırmağı ile ayrıldığı belirtilmektedir¹⁹. Melanthios Irmağı, kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütesinin güneyinden gelip doğu-kuzeydoğusundan kıvrılarak sularını Karadeniz'e dökmektedir. Ayrıca Kurul Kalesinde yapılan kazı çalışmalarında ele geçen ağ ağırlıkları Antik Çağ'da Melanthios Irmağı'nda balıkçılık faaliyetlerinin yapılmış olabileceğini göstermektedir²⁰. Günümüzde Melanthios Irmağı, kentin içme suyunu karşılarken aynı zamanda hidroelektrik enerji kaynağı olarak da kullanılmaktadır²¹. Melanthios Irmağı dışında Kurul Kalesi'nin doğusundan Karadeniz'e akan Turna Suyu ve batısından akan Civil Deresi kentin beslendiği diğer akarsulardır²².

Melanthios Nehri'nin hemen batısında yükselen kayalıkların zirvesinde konumlanan Kurul Kalesi, Canik ve Doğu Karadeniz dağlarının birleşme noktasında yer almaktadır. Bölgenin en önemli yükseltisini oluşturan bu dağ silsilesinin antik dönemdeki ismi *Paryadres* (Canik) dağları olarak geçmektedir. Antik *Armenia Minor* (Küçük Armenia)'un Pontos Bölgesi'yle olan sınırını belirleyen bu *Paryadres Dağları*²³ Kotyora ve Kerasos kentlerinin güneyinde yaklaşık 3000 metre yüksekliğe ulaştığı²⁴ ve Tibaranoi/Tibarenoi²⁵, Mossynoikoi, Kolkhoi, Khaldaii kavmi,

¹⁷ Bulut, 2022: 25.

¹⁸ Mozakoğlu, Ç. (2022). *Hellenistik Dönem'de Kurul Kalesi Kültleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 6.

¹⁹ Hatipoğlu, İ. K. (2012). *Turnasuyu ile Melet Irmağı Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi*, Ordu, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 26.

²⁰ Bulut, 2022: 25.

²¹ Taş, B., Yılmaz, Ö. ve Kurt, I. (2015). "Aşağı Melet Irmağı (Ordu, Türkiye)'nda Su Kalitesinin Göstergesi Olan Epipelik Diyatomeler". *Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 3 (7), 611.

²² Yorulmaz, 2021: 14.

²³ Arslan, M. (2007). *Mithradates VI. Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*. (Birinci baskı). İstanbul: Odin Yayıncılık, 31.

²⁴ Kınacı, M. (2015). "Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası". *Cedrus III*, 190, dp. 86.

²⁵ Heredotos'a göre Tibaranoslar, Perslerin 19.satraplığına tabi bir topluluktur (Heredotos, III, 94).

Makron/Sannos'lar, Kerkit/Appaites gibi bazı yerel halklara ev sahipliği yaptığı antik kaynaklarda geçmektedir²⁶.

C. Texier, Kotyora'nın Ksenophon zamanında oldukça önemli bir iskele olduğunu ve buradaki halkın Pharnakeia'ya yerleşmeleri için götürüldüğünden dolayı kasabanın bir daha kendine gelemeyerek köy halinde kaldığını belirtir²⁷. Ancak sonrasında gelişen ve günümüzde modern Ordu ilini oluşturan alanın alüvyon bir oavadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır²⁸. Ordu ili şehir merkezine nazaran Kurul Kalesi'nin Melanthios Nehri, Civil Deresi, Turna Suyu vadisine hâkim bir konumda olması ve Kotyora ile Kerasos güzergâhını görmesi, kalesinin konumunun seçilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

2.2. Tarihte Kurul Kalesi

Ordu yöresini kapsayan Orta Karadeniz Bölümü MÖ 2. binyıldan itibaren Kaşkallıların yaşadığı dağlık bir bölgeyi temsil eder²⁹. Kaşkalar, askeri açıdan Hititlere epeyce zorluklar çıkarmış ve birbirinden bağımsız boylardan oluşan göçebe ve hayvancılık ekonomisini benimsemiş topluluk olarak öne çıkmaktadır³⁰. Karadeniz Bölgesi'nde MÖ 1. binyıldan itibaren ise kolonizasyon hareketleri başlamış takip eden süreçte MÖ 8. yüzyılın sonunda Kimmerler Anadolu'yu istila etmeye başlamış³¹ ve MÖ 7. yüzyıla gelindiğinde Kimmerler batıda Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) ve doğuda Trapezous'a (Trabzon) kadar geniş bir alanı etkileri altına almaya başlamışlardır³².

Karadeniz Bölgesi ve dolayısıyla Pontos Bölgesi'nin Grekler (Helenler-Yunanlar) ile Büyük Kolonizasyon Dönemi (MÖ 750-550) sürecinde tanıştığı bilinmektedir. Bu dönemde Kıta Yunanistan'ı, Ege Adaları ve Batı Anadolu'da ikamet eden Grekler, ekonomik ve ticari amaçlar (sınırlı tarım alanları, artan nüfus ve siyasi

²⁶ Strabon, XII, 3, 18-19.

²⁷ Texier, C. (2002). *Asie Mineure; Description Geographique et Archeologique des Provinces et des Villes de la Chersonnese d' Asie*. Paris, Typographie de Firmin Didot Freres, Fils et C., Editeurs Imprimeurs de L' Institut de France, 1862, 1882, Çev. Ali Suat, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 206.

²⁸ Şenyurt ve Akçay, 2016: 223.

²⁹ Demirel, S. (2013). "Hitit-Kaşıka İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular". *Gazi Akademik Bakış*, 6 (12), 198.

³⁰ Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu*, 2. Cilt. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 53-55; Zoroğlu, 2021: 13.

³¹ Durmuş, İ. (1997). "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler". *Belleten*, LXI (231), 273.

³² Tarhan, M. T. (1984). "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler". *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (23-26 Mayıs 1983, İstanbul). Ankara: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 112-113.

iç çekişmeler, endüstriyel ham madde ihtiyacı vb³³) doğrultusunda yeni yerleşim yerleri arayışına girmişlerdir ve bu doğrultuda büyük koloni kentleri kurmak amacıyla Güney İtalya, Sicilya, Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz kıyılarında ulaşan Grekler pek çok koloni kenti kurmayı başarmışlardır³⁴. Nitekim antik kaynaklar bu koloni kentlerinin kurulması yönünde en somut bilgileri vermektedirler³⁵.

Büyük Kolonizasyon Dönemi'nde başta Sinope³⁶ (Sinop) olmak üzere; Karadeniz'in güney sahil şeridi boyunca Herakleia Pontike, Amisos (Samsun), Kotyora (Ordu), Kerasos (Giresun), Trapezous gibi önemli Grek koloni kenti kurulurken³⁷; bu koloni kentlerinden Karadeniz üzerinden Ege ve Akdeniz içlerine tarım, orman ürünleri, tıbbi ürünler, deniz ürünleri, çeşitli bitkiler, şarap, maden ve insan (köle) ticaretinin yapıldığı araştırmalar sonucunda saptanmıştır³⁸. Büyük Kolonizasyon Dönemi'nde Grekler söz konusu bölgelerde kurmuş olduğu bağımsız koloni nitelikli pek çok kentte pazar yeri bulunmasına özen göstermişlerdir³⁹. Herakleia Pontike, Sinope, Amisos, Kotyora, Kerasos ve Trapezous koloni kentlerinin birer limana sahip olması sayesinde bölgeden elde edilen zenginliklerin, limanlar vasıtasıyla Akdeniz ve Grek coğrafyasına taşınmasına ve ilerleyen süreçte bu ticari sistemin hem ana şehrin hem de kolonilerin müreffeh olmasını sağlarken Grekler için de hayati önem arz etmiştir⁴⁰.

Antik kaynaklardan aktarılan bilgilere göre Karadeniz çevresinde yaşayan İskit ve Tauris gibi kabilelerin, yabancılara ve savaş esirlerine karşı acımasızca hareket ettikleri gibi ifadeler yer verilmiştir. Nitekim bu nedenlerden dolayı antik denizcilerin Karadeniz'e olan bakış açıları olumsuz olmuş ve bu durum MÖ 8. yüzyıla kadar devam ederken antik denizciler Karadeniz'i *Aksenos Pontos* ("Αξενος Πόντος), yani "Konuk Sevmez Deniz" olarak isimlendirmişlerdir⁴¹. Ancak ilerleyen dönemlerde Karadeniz

³³ Işık, A. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5; Zoroğlu, 2021: 14.

³⁴ Sarah B. Pomeroy (2018). *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi: Siyaset, Toplum ve Kültür*, çev. Oğuz Yarlığaş, İstanbul, Alfa Yayınları, s.83 vd.

³⁵ Strabon, XIII.13,

³⁶ Sinope başta Miletoslular tarafından koloni kenti olarak kurulmuştur ve başat bir konumdadır.

³⁷ Tsetskhladze, G.R. (1994). "Colchians, Greeks and Achaemenids in the 7th-5th Centuries BC: A Critical Look". *Klio*, 78 vd; Atasoy, S. (1997). *Amisos: Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*. Samsun, 9-11; Kınacı, 2015: 184.

³⁸ Kınacı, M. ve Boyana, H. (2019). "Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi'nde Üretim ve Ticaret". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXVIII (66), 99.

³⁹ Strabon, XIII. 13.

⁴⁰ Kınacı, 2015: 184.

⁴¹ Strabon, VII.3.6; Euripides Iph. T. 335-345.

üzerinden beslenen Grek Halklarının refah seviyeleri yükselmeye başlayınca *Eukseinos Pontos* (Εὐξεινὸν Πόντον) “Konuksever Deniz” terimi kullanılmaya başlanmıştır⁴².

Pontos Bölgesinin demografik yapısında daha önce değinildiği üzere; Beyaz (Leuko) Syrialılar, Amazonlar, Tibaranoi/Tibarenoi⁴³, Sannos/Sanlar (Makronlar), Appaïtesler (Kerkitesler), Khaldaioi (Khalybes), Mossynoikoi (Heptakometesler), Makrokephaloslar, Bekhires ve Driller gibi⁴⁴ birbirinden farklı ögeleri bünyesinde barındıran ve geniş bir çeşitliliğe sahip yerel oldukları düşünülen insan toplulukları söz sahibi olmuştur.

Antik Kotyora kentinin güneyindeki Paryadres Dağları’nı içeren ve engebeli özelliğiyle bilinen coğrafi bölgede ise sınırları Themiskyra’dan (Terme) Pharnakeia (Giresun) iç bölgesinin doğusuna kadar uzanan, Mossynoikoi kavmine bağlı olarak hayatlarını sürdürmek zorunda kalan ve savaş zamanında cesurluklarıyla bilinen Khalybes (Χάλυβες/Χάλυβοι)⁴⁵ toprakları yer almaktadır. Bu toprakların halkı, geçimini demirciliğin yanı sıra palamut, yunus gibi deniz ürünleri sayesinde sağlamışlardır⁴⁶.

Antik dönem Karadeniz Bölgesiyle ilgili bugüne kadar yapılan bilimsel araştırma ve çalışmalarda söz konusu tüm bu halkların merkezi bir güç altında toplanmaları ilk kez Hellenistik Dönem’de (MÖ 330-30)⁴⁷ Pontos Krallığı’nın kuruluşunu izleyen süreçte gerçekleşmiştir. Buna karşılık Pontos Bölgesi III. Aleksandros’un (MÖ 356-323) Doğu Seferi’ne çıktığı dönemde Hellenistik Dönem’de yaşanan olaylardan diğer bölgelere nazaran çok fazla etkilenmemiştir⁴⁸. Söz konusu dönemde Strabon Sinope’nin Greklerin değil Perslerin hamiyetinde olduğunu

⁴² Strabon, XII.1-4.

⁴³ Tibaranoilerin Orta Anadolu Demir Çağı halkları olan Tabal ve Muşki adlandırmalarına yakın olduğu düşünülmektedir (D’Alfonso, L. (2012). “Tabal: An Out-group Definition in the First Millennium BC”. In G. B. Lanfranchi, D. M. Bonacossi, C. Pappi and S. Ponchia (Eds.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 185-186).

⁴⁴ Ksenophon, *Anabasis*, V.2.2; 6. 15-16.

⁴⁵ Ksenophon, *Anabasis*, IV.7.15 vd.

⁴⁶ Strabon, XII.3. 19; Ksenophon, *Anabasis*, V.5.1; Zoroğlu, 2021: 17.

⁴⁷ Tez çalışması kapsamında ele aldığımız Kurul Kalesi, söz konusu Hellenistik Dönem içerisinde kurulan ve tek tabaka yapısına ait özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Tezimizin ilerleyen bölümlerinde Kurul Kalesi kazıları hakkında bilgi verilecektir.

⁴⁸ Emir, O. (2014). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos: MÖ IV. yy – MS III. yy.*, Trabzon. Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 67; Mozakoğlu, 2022: 11.

belirtir⁴⁹. Karadeniz Bölgesi tarihinin belirlenmesi ve araştırılmasına adına önemli bulgular bırakan Pontos Krallığı I. Mithradates Ktistes (Kurucu)⁵⁰ tarafından MÖ 301’de Iris ve Lykos havzalarını kapsayan bölgede kurulmuştur. VI. Mithradates Eupator Dionysos’un (MÖ 120-63) hükümdarlığı döneminde yayılmacı bir politika veya sınırları genişletme stratejisi izleyerek⁵¹ Karadeniz’in kuzey kıyılarına kadar komutan göndererek⁵² bölgedeki tüm kavimler egemenlik altına alınmış ve krallığın sınırları büyük oranda tüm Karadeniz coğrafyasına yayılmıştır⁵³. Diğer bir deyişle Pontos Bölgesi’nin sınırlarının kesin hatlarla belli olan bir krallık halini alması Mithradates Hanedanlığı ile gerçekleştiği kabul edilirken; Mithradates Hanedanlığı’nın kökeni, tarih sahnesine çıkmaları ve krallığın kuruluş tarihi gibi konular tam anlamıyla aydınlatılabilmiş değildir⁵⁴.

Kurul Kalesi’nin tarihi serüvenin oluşmasında oldukça önemli bir yere sahip olan kral VI. Mithradates hükümdarlığından önce Pontos Krallığı ve dolayısıyla Karadeniz Bölgesi’nin siyasi birliğinin tamamlanması sürecinde ilk sırada Ariobarzanes (MÖ 363-337)⁵⁵ olmak üzere, I. Mithradates⁵⁶, Antigonos Monophthalmos, II. Mithradates (MÖ. 255-220), III. Mithradates (MÖ. 220-197), I. Pharnakes (MÖ 197-160/159)⁵⁷, IV. Mithradates Phlopor Philadelphos (MÖ 160/159-150), V. Mithradates Euergetes (MÖ 150-120)⁵⁸ önemli rol almışlardır. VI. Mithradates ise tahta geçtikten sonra annesi kraliçe Laodike ve devamında kardeşi Mithradates Khrestos’u öldürerek tahtın ve dolayısıyla Pontos Krallığı’nın tek hükümdarı olur⁵⁹.

VI. Mithradates, Pontos Krallığı’nda tahta geçtikten sonra güçlü ve acımasız bir lider olarak siyasi yayılma politikası izleyerek Skythialılara (MÖ 115-114) savaşmış

⁴⁹ Arrianus, III.24.4.

⁵⁰ Arslan, 2007: 51 vd.

⁵¹ Just.XXXVII.3.

⁵² Ksenophon, Anabasis, IV. 8. 25 vd.

⁵³ Arslan, 2007: 11; Zoroğlu, 2021: 18.

⁵⁴ Mozakoğlu, 2022: 13.

⁵⁵ Polybios, V.43.2.

⁵⁶ I. Mithradates, Antigonos’un MÖ 301’de ölmesinden sonra bağımsızlığını ilan ederek Mithradates Krallığı’nı kurmuştur. Ktistes (kurucu) unvanını alan I. Mithradates soy geçmişi olarak Perslerin yedi köklü soyuna dayandığından sahip olduğu toprakların Pers kralı I. Dareios tarafından verildiği düşünülmektedir (Polybios, V.43; Arslan, 2007: 51).

⁵⁷ I. Pharnakes, MÖ 183 yılında Sinope kentini kendi krallığına katmayı başarmış ve krallığın başkenti Sinope olmuştur (Strabon, XII.3.11).

⁵⁸ V. Mithradates, Roma ile karlı ittifaklar yapmıştır (Emir, 2014: 78).

⁵⁹ Appianus, *Mithridateios*, XVI.112.

ve nitecesinde Bosporos Krallığı'nın Pontos topraklarına katılmasını sağlamıştır⁶⁰. Ardından Kolkhis bölgesini egemenliği altına aldıktan sonra Roma Cumhuriyetine karşı Anadolu'ya yönelmiş ve MÖ 108 yılında Paphlagonia topraklarını geri almış⁶¹ ve aynı yıl içerisinde Galatia Bölgesi'nin hâkimi olmayı başarmıştır. IV. Mithradates, MÖ 102 yılında ise Kappadokia Bölgesi'ni istila ederek kısa bir süreliğine ele geçirmiş, MÖ 95'te Armenia Krallığı ile ittifak yapmış ve bu sayede Kappadokia Bölgesi'ni Roma'dan geri almayı başarmıştır⁶². Zaman zaman Roma ile anlaşma yapmaya çalışan VI. Mithradates, IV. Nikomedes tarafından Amastris'in yağmalanması sonucu Roma Cumhuriyeti ile uzun yıllar sürecek olan Mithradates-Roma Savaşları'nın başlamasına zemin hazırlamıştır.

Karadeniz Bölgesi haklarının koruyuculuğunu üstlenen⁶³ ve Pontos Krallığı için önemli bir aktör olan VI. Mithradates dönemi aynı zamanda Kurul Kalesi tarihinin anlatılması açısından da oldukça önem taşımaktadır. Çocukluk yılları bir hayli zor geçen dolayısıyla hayatta kalma direnci giderek artan VI. Mithradates güçlü bir karakter olarak yetişmiştir⁶⁴. Araştırmalar MÖ 2. yüzyılda açık hava kutsal alanı olarak kullanılan Kurul Kalesi Tanrı Dionysos ile özdeşleşen ve onun lakabını alan VI. Mithradates⁶⁵ döneminde zirveden başlanarak surlarla çevrilmiş ve MÖ 1. yüzyıl başlarına dek garnizon-kale özelliği kazanmıştır⁶⁶. Zoroğlu'na göre Kurul Kalesi'nin konumlandığı sarp kayalıkların ormanla kaplı olması ve buranın hemen doğusunda Melanthios Irmağı'nın oluşturduğu derin bir vadinin bulunması, Strabon'un tanımlamasıyla birebir örtüşen coğrafi özellikleri yansıtmaktadır⁶⁷.

Strabon, Karadeniz Bölgesi'nde *Phrourion*⁶⁸ olarak adlandırılan askeri garnizon yerleşim özelliğine sahip olarak Hydera, Basgoidariza ve Sinoria örneklerini verirken;

⁶⁰ Strabon, VII.4.4.

⁶¹ Arslan, 2007: 71.

⁶² Just.XXXVIII.3.

⁶³ Shannon, T.R. (1970). Broughton, "Mithridates", *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 696.

⁶⁴ Just.XXXVII.2

⁶⁵ Plutarkhos, *Quaest.Conv.I.6*

⁶⁶ Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A. (2017). "The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector". *Colloquium Anatolicum*, 16 ve 180; Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U. ve Akgönül, S. O. (2017). "Ordu Kurul Kalesi". *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 43, 2.

⁶⁷ Zoroğlu; 2021: 18.

⁶⁸ *Phrourion*, etrafı surlarla çevrili, askeri birlikleri bulunan, gözetleme, savunma ve saldırı işlevlerine sahip tahkimatlı kale yerleşimleri olarak tanımlanmaktadır (Şenyurt ve Akçay, 2016: 239).

Kotyora için ise Sidene/Khabaka (Ünye Kaleköy), Phabda (Cıngırt Kayası)⁶⁹ ve Side (Bolaman) yerleşimleri ayrıca VI. Mithradates'in krallığın güneybatısında inşa ettirdiği Mithradateion yerleşimi ve Strabon'a göre hazinelerinin çoğunu sakladığı⁷⁰ Kainon yerleşiminin de birer *phourion* olabileceği düşünülmektedir⁷¹.

Antik kaynaklar ve günümüzde yapılan modern çalışmaların yardımıyla kral VI. Mithradates'in Roma ile olan askeri ve siyasi mücadelelerinden dolayı garnizon-kale özelliği taşıyan onlarca kale inşa ettirdiği⁷² ve Anadolu egemenliğini Roma'ya kaptırmamak için başarılı savunmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim tarih literatüründe Mithradates-Roma savaşları olarak geçen MÖ 89-85, MÖ 83-81 ve MÖ 74-63 yılları arasında üç farklı dönemde verilen savaşlar en öncül örneklerdir⁷³. İskit ve Sarmatlar gibi savaşçı topluluklarla ittifaklar yapmasına rağmen VI. Mithradates'in Roma Cumhuriyeti'ne karşı vermiş olduğu mücadelelerde başarıya ulaşamamasının temelinde disiplin ve düzenden uzak askeri taktik, komuta ve silah kullanımı ve çeşidi yönünden Roma'dan geride olmasından kaynaklanmaktadır⁷⁴.

Mithradates-Roma savaşlarında özellikle MÖ. 74-63 yılları arasında gerçekleşen üçüncü büyük savaşta savaşın Pontos Krallığı'nın tüm coğrafyasına dağılması yönünden farklılık göstermektedir. Kurul Kalesi'nde özellikle bu dönemde gerçekleşen savaşlarda en büyük yıkımı almıştır. Bu dönem savaşları devam ederken Roma Senatosu kararıyla Roma ordusunun başına Gnaeus Pompeius Magnus'un geçmesi sonrası Roma ordusu MÖ 66 yılında Pontos Krallığı topraklarını her yönden istila ederek VI. Mithradates tarafından tahkim edilen tüm kaleleri ele geçirmiş ve yeniden kullanılmalarını engellemek adına tüm kullanım alanlarını doldurmuştur⁷⁵.

Kurul Kalesi'nde 2010 yılından beri aralıksız olarak sürdürülen kazı çalışmalarında elde edilen verilere göre Roma ile girilen ve Mithradates-Roma

⁶⁹ Wilson, D. R. (1960). *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods*. Unpublished Doctoral Dissertation, Oxford University, 199 vd.

⁷⁰ Strabon, XII. 3. 28

⁷¹ Strabon, XII. 3. 31; Arslan, 2007: 93-94; Erol, A. F. ve Tamer, D. (2014). "Fatsa Cıngırt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler". *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 15/2012, 116 dn. 27-9.

⁷² Bu kalelerin en belirgin olanlarından biri de Kurul Kalesi'dir.

⁷³ Arslan, 2007: 127 vd.

⁷⁴ Özüsaglam-Mutlu, Z. (2014). *Marius'un Ordu Reformu Öncesi ve Sonrasında Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 14-15.

⁷⁵ Strab. XII. 5. 2; Arslan, 2007: 452-460; Højte, J. M. (2009a). "The Administrative Organisation of the Pontic Kingdom". In J. M. Højte (Ed.), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*. Aarhus: Aarhus University Press, 102-103.

savaşlarının üçüncüsü olarak tanımlanan savaştan sonra kalenin bu tarihten sonra bir daha yerleşim görmediği, diğer taraftan Strabon'un kalelerinde bahsettiği eserinde Sidene'den hemen sonra Pharnakeia kentine geçmesi sonucu arada kalan Kotyora ve çevresindeki kalelerden bahsetmemesi Kurul Kalesi'nin Strabon döneminde kullanılmadığına işaret etmektedir⁷⁶. Bu durumda VI. Mithradates'in Pantikapaion (Kırım) kentine geçerek MÖ 63 yılında hayatına son vermesi⁷⁷ Kurul Kalesi'nde son yerleşimin MÖ 65-64 yılları olması gerektiği yönündeki görüşleri destekler niteliktedir⁷⁸.

2.3. Kurul Kalesi'nde Araştırmalar ve Kazılar

Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Dionysos Protomaları adlı tez çalışmamızın bilimsel çalışmalar ve araştırmalar neticesinde daha nesnel sonuçlar doğurması için Kurul Kalesi özelinde bağlı bulunduğu coğrafyanın özellikleri ve bu coğrafyada yaşamış yerli ve göçebe hakların bölge üzerindeki etkisi ve sonrasında bölgeye yerleşen diğer uygarlıklara kültürel katkıları, tarihi serüven içerisinde mücadelelerin irdelenerek araştırılması ve Kurul Kalesi'nde yapılan her türlü bilimsel araştırma ve arkeolojik kazı çalışmalarına yer vermenin çalışmamıza katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Karadeniz Bölgesi, Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi özellikle 19. yüzyıl içerisinde Avrupalı seyyahların uğrak noktaları arasında yer almıştır. Özellikle W.J. Hamilton ve C. Texier gibi ünlü seyyahlar Karadeniz seyahatleri sırasında Ordu iliyle ilgili birçok önemli bilgiyi arşivlerken; Kurul Kalesi'yle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır⁷⁹. Bu ünlü seyyahlar Ordu ilini kaleme alırken Melanthios Irmağı, Yason Burnu, Fatsa ve Ünye'nin yanı sıra maden yatakları, tarihi yerleşimler üzerinde durmuşlardır⁸⁰. Bu ünlü seyyahların yanı sıra Ordu ilinde yer alan Kurul Kalesi ilk bilgi 19. yüzyıl başında (1817-1819) Trabzonlu bir rahip olan P. M. Bıjışkyan tarafından not edilmiştir. Bıjışkyan notlarında Ordu ilinde Ordu Dağı'nda bir tepenin üzerinde çok basamaklı eski bir kaleye ait kalıntıların bulunduğunu ve bu kaleye ait basamaklarla ırmak kenarına inildiğine değinmiştir⁸¹. Yine 1957-1979

⁷⁶ Şenyurt ve Akçay, 2016a: 226; Yorulmaz, 2019: 17.

⁷⁷ Orosios, V.5.

⁷⁸ Şenyurt ve Akçay, 2016a: 234; Yorulmaz, 2019: 17.

⁷⁹ Zoroğlu, 2021: 29.

⁸⁰ Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology*, Vol. I. London: John Murray, 266-278; Texier, 2002: 206.

⁸¹ Bıjışkyan, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası: 1817-1819*. (Çev. H. D. Andreasyan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 37.

arasında Karadeniz Bölgesi'nde Bizans dönemine ait kültür kalıntılarını araştıran A. Bryer ve D. Winfield, Yason Burnu civarında yaptıkları araştırmalarda Kurul Kalesi'nin yer aldığı Bayadı Köyü'ndeki bir kiliseden bahsetmeleri⁸², söz konusu yerin pek nesnel olmasa da Kurul Kalesi olabileceğini akıllara getirmektedir (Resim 2.1).

Kurul Kalesi'ndeki ilk kapsamlı arkeolojik araştırmalar, yüzey araştırması adı altında A. Çilingiroğlu tarafından 1985 yılında başlamıştır⁸³. Çilingiroğlu'nun Kurul Kayalıklarında gerçekleştirmiş olduğu bu yüzey araştırmasının sonuçlarına göre 2 metre kalınlığı bulan duvarlar, kaçak kazı çukurları, yanmış durumdaki kerpiç ve çatı kiremit parçaları, su sarnıcı, basamaklı tünelden ve erken dönem seramik parçaları (MÖ 5-4. yüzyıl ?) bulgular arasında yer aldığını beyan etmiştir⁸⁴. Çilingiroğlu'nun çalışmalarından sonra 1990 yılında M. Özsait'in Ordu ilinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında hayli tahrip edilmiş define kazılarındaki temel dolgularında geç döneme (Roma Dönemi) tarihlendirilen az sayıda seramik parçalarıyla birlikte İç Kale'de yer alan ve ana kayaya oyularak açılan, kalenin en eski yapısı olan su sarnıcından söz etmiştir⁸⁵. Özsait'in 1991 yılındaki yüzey araştırmalarında ise Kurul kayasının Melet Irmağı'na bakan doğu yüzünün üst kısmında bir mağara girişinin olduğundan bahsedilmiştir⁸⁶. Bu çalışmalardan sonra 1996 yılında Ordu Müzesi tarafından 3 yıl süren basamaklı tünelin ve kaya rezervuarı/ambarı (Resim 2.2). olarak da adlandırılan sarnıcın kazısı başlamıştır⁸⁷. Modern kazı çalışmalarında İç Kale olarak adlandırılan bölümde yer alan dehlizin (basamaklı tünel)⁸⁸ içine doldurulmuş taşlar ve moloz dolgu tamamen kaldırılmış ve 180 metre uzunluğundaki tünel açılmıştır (Resim 2.3). Ancak Ordu Müzesi tarafından gerçekleştirilen bu çalışmalar bilimsel anlamda detaylı raporlanmadığı için nesnel sonuçlardan bahsetmek pek mümkün değildir. Ordu

⁸² Bryer, A., ve Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos I-II*, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 122.

⁸³ Çilingiroğlu, 1987: 313 vd.

⁸⁴ Çilingiroğlu, 1987: 313.

⁸⁵ Özsait, M. (1992). "1990 yılı Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çanakkale*, 357.

⁸⁶ Özsait, M. (1993). "1991 yılı Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara*, 311-312.

⁸⁷ Yorulmaz, 2019: 22; Bulut, 2022: 27.

⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. Bulut, 2017; Bulut, A. E. (2020). "A General Overview on the Stepped Tunnels in Pontos Region", (Eds) Girginer, K. S., Dardeniz, G., Gerçek, A., Erhan, F., Genç, E., Tuğcu, İ., Oyman-Girginer, Ö., Fırat, M. C., Gerçek, H., Tufan, M. F., *MORS IMMATURA. In the Shadow of Amanus In Memoriam Hayriye Akıl*, Ege Yayınları, 47-62.

Müzesinin yapmış olduğu tünel kazısı ile ilgili yapılan araştırmalarda kazı raporuna göre VI. Mithradates dönemine ait 6 adet bronz sikkenin ele geçtiği anlaşılmaktadır⁸⁹.

Yukarda değinilen çalışmalardan sonra Ordu ili merkez Bayadı Mahallesi'nde yer alan Kurul Kalesi'ndeki ilk sistemli arkeolojik bilimsel kazılara Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nden Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT'un bilimsel başkanlığında ve Ordu Müzesi başkanlığında 2010 yılında başlanmıştır⁹⁰. Bilimsel kazı çalışmaları günümüze dek kesintisiz olarak devam ederek süre gelmiştir.

2010 yılında başlayan ilk sistemli kazılar, İç Kale kısmında yer alan ve Sunak Kayası olarak adlandırılan kısımda başlamış ve kademeli olarak ilerlemiştir (Resim 2.4). Kazı çalışmalarında dehlizi de içine alacak şekilde oluşturulan arazide 5 x 5 metre boyutlarındaki gridler belirlenerek çalışmalar ilerlemiştir⁹¹. 2011 yılındaki kazı çalışmalarında İç Kale kuzeybatı yönünde 13 mekân, 2012 yılındaki kazı çalışmalarında İç Kale güneydoğu yönünde 5 mekân tespit edilerek açığa çıkarılmıştır. 2013 yılında önemli arkeolojik bilgiler içeren Kuzey Teras'ta kazılara başlanmıştır. 2014 ve 2015 yılındaki kazılarda önemli arkeolojik verilerin elde edildiği Kuzey Teras'ta kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Ardından Kurul Kalesi'nde kazıların devamı için bir dönüm noktası olabilecek nitelikte 2016 yılında çok önemli bulgulara ulaşılmıştır. 2016 kazı sezonunda Karadeniz Arkeolojisi özelinde oldukça önemli bir yere sahip olan Tanrıça Kybele heykelinin bulunması Kurul Kalesi kazılarının önemini ortaya koymuştur⁹². 2016 yılında Tanrıça Kybele heykelinin⁹³ yanı sıra devam eden kazı sezonlarında da sıkça bulunan ok ucu, mızrak gibi çeşitli metal savaş araç gereçleri de dikkat çekmiştir⁹⁴. 2017 kazı sezonu itibariyle Kuzey Teras batı yamacı üzerinde sıralı bir şekilde sur duvarına dayanan, içerisinde yoğun seramik ve depolama kaplarının yer aldığı 10 mekân açığa çıkarılmıştır⁹⁵. 2023 yılı dâhil aralıksız sürdürülen kazı çalışmalarında İç Kale, Kuzey Teras ve Kapı Koridoru alanı olarak

⁸⁹ Bulut, 2022: 27.

⁹⁰ Şenyurt ve Akçay, 2016: 114 vd; Bulut, 2022: 27.

⁹¹ Yorulmaz, 2019: 22.

⁹² Şenyurt-Akçay-Bulut (2017). Şenyurt S. Y., Akçay A., Bulut, A. E., "Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39(3), 133-146.

⁹³ Şenyurt ve Akçay, 2017: 179-198.

⁹⁴ Şenyurt S. Y. ve Zoroğlu, U. (2018). "Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine Bir Ön Değerlendirme", *Cedrus* VI, 181-196.

⁹⁵ Yorulmaz, 2019: 23.

adlandırılan bölümlerde ortaya çıkarılan mimari yapının iki evreli olduğu düşünülmektedir⁹⁶.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu ve Ordu Büyükşehir Belediyesi tarafından desteklenen Kurul Kalesi kazı çalışmaları kesintisiz olarak devam etmiştir. Söz konusu kazılarda Megara Kâseleri, Kandiller, Ungeantariumlar, Depolama küpleri ve Amphoralar başta olmak üzere yoğun biçimde ele geçen farklı form ve çeşitlilikte seramik buluntular pişmiş toprak eserler grubunda değerlendirilmiştir⁹⁷. Süregelen kazı çalışmalarında çeşitli gruplara ayrılan çok sayıda sikke Kurul Kalesi'nde ele geçen bir diğer önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır⁹⁸. Aynı şekilde 2010-2023 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında belgelenen ve dikkat çeken bir başka buluntu grubunu metal başta olmak üzere pişmiş toprak ve taş malzemeli savaş araç gereçleridir⁹⁹.

Kurul Kalesi özelinde ele aldığımız tez çalışmamızın daha anlaşılabilir ve objektif sonuçlarla ele alınabilmesi için Kurul Kalesi kazı alanlarına değinmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu bağlamda 2010-2023 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda İç Kale ve Kuzey Teras olarak adlandırılan kazı alanlarına değinilecektir.

2.3.1. Bir No.lu Kazı Alanı: İç Kale

Kurul Kalesi kazılarının deniz seviyesinden en yüksek noktasını oluşturmaktadır. İç Kale 571 metre yüksekliğiyle Kurul Kalesi'nin kazılarının yapıldığı zirveyi temsil etmektedir¹⁰⁰. 2010 yılında İç Kale'de başlatılan kazı çalışmalarında kazılan alanlar Sunak Kayası, Kaya Rezervuarı/Ambarı ve Basamaklı Tünel olarak adlandırılmıştır. Sunak Kayası olarak adlandırılan alan aynı zamanda Dilek Kayası olarak da isimlendirilmiş ve açık hava kutsal alanı niteliğindedir¹⁰¹. Sunak Kayası'nın özelliği kalenin kral VI. Mithradates tarafından inşa edilmeden önceki kullanımını taşımasıdır. Söz konusu alanda yapılan kazılarda Bithynia kralı II.

⁹⁶ Kurul Kalesi mimari için bkz. (Bulut, 2022).

⁹⁷ Yorulmaz, 2019; Yorulmaz, L. (2020). "Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Kandilleri", *Seleucia X*, 97-125; Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020a). "Kurul Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kalıp Yapımı Kabartmalı Kâseler", *Seleucia X*, 297-327; Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020b). "Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Unguentariumları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 606-628. Yorulmaz, 2020: 97-125.

⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Akgönül, 2018.

⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Zoroğlu, 2021.

¹⁰⁰ Şenyurt ve Akçay, 2016: 228 vd.

¹⁰¹ Şenyurt ve Akçay, 2016: 227.

Prusias'a (MÖ 185-149) ait sikkelerin ele geçmesi ilk kullanım evresini desteklemektedir¹⁰².

İç Kale'de dikkat çeken bir diğer yapı olan Kaya Rezervuarı/Ambarı, yapılan ölçümlere göre 6 metre çapında ve 8 metre derinliğe sahiptir. Kaya Rezervuarı/Ambarı'nın su depolama işlevinden çok depo gibi farklı bir amaca hizmet ettiği düşünülmektedir¹⁰³. İç Kale'nin yaklaşık olarak orta kısmında yer alan ve 187 metre uzunluğundaki Basamaklı Tünel ise en dikkat çeken yapılardan biridir. 1996 yılında Ordu Müzesi tarafından içi boşaltılan tünelin giriş kısmının üst tarafının kaya üzerindeki dikme deliklerinden dolayı bir çatı sistemiyle kapatıldığı kabul edilmektedir¹⁰⁴. İç Kale'de süre gelen kazılar doğu ve batı yamacında sur duvarına dayandırılan bir düzine sıralı mekânlar ortaya çıkarılmıştır. Kurul Kalesi'ndeki mimarinin genelinde olduğu gibi bu 2 mimari evreli mekânların depolama amacına yönelik olarak kullanıldıkları düşüncesi daha ağır basmaktadır¹⁰⁵.

2.3.2. İki No.lu Kazı Alanı: Kuzey Teras

Kurul Kalesi'nin İç Kale'den sonra kazılan ve deniz seviyesinden 552 metre yüksekliğiyle ikinci sıradaki alanıdır. Kale topoğrafyasına göre en geniş yerleşim bölümüne sahip olan Kuzey Teras, arkeolojik açıdan oldukça önemli buluntuların ele geçirildiği bir kısmı temsil etmektedir¹⁰⁶. Kuzey Teras bölümünde 2016 yılında yapılan kazı çalışmalarında bölge arkeolojisi ve Anadolu arkeolojisi açısından önemli veriler sağlayan anıtsal kapı girişinde bir niş içerisinde *in situ* şeklinde ele geçen Kybele heykeli alanın en önemli bulgusudur (Resim 2.5) ¹⁰⁷. Yine Kuzey Teras'ta yer alan ve "Dionysos Kutsal Alanı" olarak adlandırılan mimari yapı da önemli bir kült mekânıdır (Resim 2.6) ¹⁰⁸. Söz konusu alanda yapılan kazılarda Kuzey Teras'taki mekânların İç Kale'de olduğu gibi sur duvarına dayandırıldığı ve kalenin topoğrafyasına göre şekillendirildikleri gözlemlenmiştir¹⁰⁹.

¹⁰² Şenyurt, S. Y. ve Durugönül, S. (2018). "Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli". *OLBA*, XXVI, 330.

¹⁰³ Şenyurt ve Akçay, 2016: 229; Zoroğlu, 2021: 31.

¹⁰⁴ Şenyurt ve diğerleri, 2017: 4.

¹⁰⁵ Şenyurt ve diğerleri, 2017: 4; Zoroğlu, 2021: 32.

¹⁰⁶ Şenyurt ve Akçay, 2016: 232.

¹⁰⁷ Şenyurt, S. Y., Akçay, A. ve Bulut, A. E. (2018). "Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları". 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Bursa: Star Matbaacılık, 139-140, Res. 13-14.

¹⁰⁸ Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Zoroğlu, U., Bulut, A. E., Yorulmaz, L. ve Akgönül, S. O. (2020). "Kurul Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları". 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4. Cilt, Diyarbakır, 508-510.

¹⁰⁹ Şenyurt ve diğerleri, 2018: 136, Res. 3.

Duvar tekniğine göre iki evreli olan mekânlar Kurul Kalesi genelinde bir bütünlük sağlamaktadırlar. Kuzey Teras'ta ele geçen ve savaş araç gereçleri tiplene açısından zenginlik göstermektedir¹¹⁰. Ayrıca Kuzey Teras'ta duvarların üst kısmını oluşturan kerpiç blokların dik bir şekilde düşmüş olması Kurul Kalesi'nde bir depremin sonucu yıkımın olmuş olabileceğini düşündürmüştür¹¹¹.

2.3.3. Üç No.lu Kazı Alanı: İdari Yapılar Alanı (İYA)

2019 yılı itibariyle çalışmaların ağırlık verildiği ve kalenin en son açığa çıkarılan mekânlarının olduğu “İdari Yapılar Alanı” olarak adlandırılan bu kompleks yapı grubu, 15 farklı mekanın ve 11x8 m. ölçülerinde havuz/sarnıç yapısından oluşmaktadır (Resim 2.7). Söz konusu dikdörtgen formlu, kısa duvarlarında 2’şer, uzun duvarlarında 3’er adet olmak üzere toplamda 10 adet karşılıklı konumlandırılmış payandalarla destekli yapının zeminine henüz ulaşılmamıştır. Yapının duvarlarının arka kısımları, belirli bir seviyeden sonra taş dolgu tabanlar ve drenaj sistemiyle bağlantılı kanallarla çevrelenmiştir. Bu bulgular, yapının büyük bir havuz veya sarnıç olarak kullanılmış olabileceği düşündürmektedir. Yapının etrafında görülen kanallar muhtemelen yapıya su sağlamak ve içerideki fazla suyu tahliye etmek amacıyla kullanılmaktaydı.

İdari Yapılar Alanı içerisinde İYA- M15 olarak adlandırılan ve 62 adet pithos ve çok sayıda amphora parçalarının tespit edildiği, Depolama Alanı’nı oluşturan pithosların in situ konumunda bulunmuş olmaları bakımından önemlidir. Depolama Alanı, İdari Yapılar Alanı’nın kuzeydoğu kanadındaki mekânların kuzeyden ve doğudan sınırladığı, muhtemelen sundurma tipi bir çatı örtüsüyle kapalı olan bir yapıdır. Bu yapı içerisinde, yan yana iki dizi ve doğu kesimde dört dizi halinde sistemli olarak yerleştirilmiş, oldukça iri boyutlu pithoslar, yarı gövdelerine kadar toprağa gömülü halde tespit edilmiştir (Resim 2.8).

Kurul Kalesi yerleşiminin en kuzeyinde yer alan İdari Yapılar Alanı, kalenin diğer sektörlerinde de görülen ve “Üçlü Mekân Şablonu” olarak adlandırılan kule destekli yapılaşmanın bu alan içerisinde de devam ettiği görülmektedir. İdari Yapılar Alanı içerisinde 2023 yılı itibariyle açığa çıkarılan kule sayısının üç olduğu tespit

¹¹⁰ Zoroğlu; Kurul Kalesi’nin yıkımında direkt rol oynayan tiplerin başında taş güllerin olduğunu (Kuzey Teras’ta 111 adet) ve bu güllerin, batı yamaç üzerindeki kale girişi ve burayı çevreleyen mekânlar ile kazamatlı kule yapısı (KTB-M12) ve buranın her iki kanadındaki mekânlarda (KTB-M11 ve M13) yayılım gösterdiğini ifade eder (Zoroğlu, 2021: 35).

¹¹¹ Şenyurt ve Durugönül, 2018: 329; Zoroğlu, 2021: 37.

edilmiştir. Bu şablonun, ortada bir kule ve her iki yanında dörtgen planlı mekânlar şeklinde olduğu görülmektedir. Kalenin diğer sektörlerinde görülen mekân kombinasyonundan farklı olarak mekânların, ortada taş döşeli bir avlu etrafında birleştiği görülmektedir (Resim 2.9)¹¹². İYA-M2 olarak adlandırılan alanda kuleye çıkışı sağlayan beş basamaklı merdiven açığa çıkarılmıştır. Bodrum kat olduğu anlaşılan bu mekanın doğu duvarında diğer mekana (İYA M3) geçişi sağlayan geniş bir açıklık mevcuttur. Depolama Alanı olarak adlandırılan İYA- M15'in kuzeyinde yer alan ince uzun mekân İYA M3, Tanrı Dionysos kültüne ait çok sayıda pişmiş toprak protomların çıktığı alandır (Resim 2.10). Dionysos Kutsal Alanı'ndan elde edilen heykelcikler ve Dionysos protomları ile beraber İYA M3 alanında tespit edilen çok sayıda pişmiş toprak protomlar, Kurul Kalesi'ndeki dini uygulamalara dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu buluntular, yalnızca Kybele kültünün değil, aynı zamanda Dionysos kültünün de bu bölgede önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dionysos'a adanmış heykelciklerin ve protomların varlığı, bu tanrının Kurul Kalesi'nde tapınılan başlıca tanrı/tanrıçalardan biri olduğunu ve buradaki ritüel ve dini aktivitelerin çeşitliliğini göstermektedir (Çizim 2.1, 2.2).

¹¹² Bulut, 2022: 90-94.

3. TANRI DİONYSOS VE PROTOM KAVRAMI

3.1. Tanrı Dionysos ve Kökeni

Yunan panteonunun en aykırı tanrısı olan Dionysos ismi ile ilk karşılaştığımız yeri Carl Kerenyi, Pylos'taki Nestor sarayında bulunmuş olan bir tabletin üzeri olduğunu dile getirir. Bu tablet üzerinde - *di-wo-nu-so-jo* - “Dionysos” olarak okunan bu sözcüğün bitiminden sonra kırılmış olması tamamının okunmasına olanak vermezken devamında bir ölçü işareti olabileceği üzerinde durulmuştur¹¹³. Dionysos ismi, “Dio, Dios, Dia, Di” olarak telaffuz edilen kökten gelmekte olup tanrı¹¹⁴ anlamı taşımaktadır. Yunan mitinde, Dionysos Nysa Dağı'nın tanrısı olarak nitelendirilmektedir. Bu dağ, birazdan tanrının doğum mitinde de bahsedeceğimiz tanrının büyüdüğü yer olarak nitelendirilir. Dionysos miti için oldukça önemli ve kutsal kabul edilen Nysa Dağı¹¹⁵ vahşi hayvanların yeri olarak nitelendirilir¹¹⁶. Dionysos tabiat ile iç içe bütünleşik bir tanrı olduğundan, onu niteleyen isimler ve sıfatlarda bu özdeşliğin bir yansıması olarak insanın doğa karşısında çıkardığı seslerden türetilmiştir. Olympos tanrılarının arasında hiçbiri bu kadar isim ile anılmaz. Dionysos için kullanılan “*Euhios*” ismi Bakkhalar'ın¹¹⁷ Euhoi diye bağrıışmalarından geldiği düşünülmektedir. Bakkhai alayında kendinden geçen tapınıcıların “*euhoi*” veya “*euhei*” şeklinde coşkulu olarak bağrıışmalarından Dionysos'un bu ismi almış olabileceği üzerinde durulmaktadır. Dionysos'un bir başka sıfatı “*Bromios*” dur. Bu sıfat da doğaya öykünme sonucu ortaya çıkan bir kelime olup gürleyen, gümbürdeyen anlamları taşımaktadır. “*Iacchos*” sıfatı ise çığlık manasına gelen “*Iakkhe*”

¹¹³ Detaylı bilgi için bkz: Kerenyi, C. (2013). *Dionysos: Yok Edilemez Yaşamın Arketip İmgesi*, İstanbul, 86.

¹¹⁴ Latince “Deus” tanrı manasına gelir. Bkz: Pedek, F. Z. (1968). *Tercümeli Latince Grameri*, İstanbul, 227.

¹¹⁵ “Nysa Dağı” birçok antik kaynakta yer almaktadır. Antik Çağ'da kutsal Dionysos dağı için çeşitli konumlardan söz edilmektedir. Nysa Dağı, Dionysos'un çocukken emanet edildiği perilerin yaşadığı yer olarak bilinmekte olup Homeros'un *İlyada*'sında bu dağın Trakya'da olabileceğinden söz edilmektedir. Fakat Teselya, Makedonya Hindistan ve Arabistan'dan da Nysa Dağı'nın varlığı bilinmekle beraber Anadolu'da bu adı taşıyan Aydın yöresindeki Nysa (Sultanhisar) adlı antik kentin Dionysos'un mitinde geçen dağ olabileceği yüksek bir kanı oluşturmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz: Homeros, (2008), *İlyada*, (Çev. Azra Erhat- A. Kadir), İstanbul, VI; Euripides, (2009), *The Complete Euripides, Volume IV: Bacchae And Other Plays* (Eds: Peter Burian-Alan Shapiro), Oxford University Press, 265; Dürüşken, Ç. (2000). *Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk: Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul, 85; Erhat, A. (2014). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 93.

¹¹⁶ Euripides, 2009:265; Erhat, 2014: 92-94.

¹¹⁷ Tanrı Dionysos'a ithafen yapılan alaylarda, doğada kendinden geçen kadınlar veya bir diğer ismi Menadlar (Mainadlar)'dır. Grekçe'de “*μῆναις, ἀοοίς*” olarak geçmektedir. Bkz: Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 408.

kelimesinden türetildiği düşünülmektedir. Aynı biçimde özgürlük manası taşıyan “*Eleutheros*” ismi de tanrının gizemlerine ulaşmanın verdiği coşkunluğu, şarabın getirmiş olduğu esrimeyi, insanın varlıksal sınırının ötesine ulaşmasıyla aynı anlamı taşıdığı bilinmektedir. Roma dininde Dionysos’ un Latince ismi yine aynı manayı taşıyan “*Liber*” ya da “*Lider Pater*” olarak bilinir¹¹⁸.

Dionysos’un doğumu ile ilgili kabul gören iki mit ön plana çıkmaktadır. Olmpos’a en son gelen bu tanrının birçok mitografin da söz ettiği gibi tam bir Greek tanrısı olarak kabul görmediğinden bahsedilir¹¹⁹. Birçok efsanevi hikâyeyi içinde barındıran tanrının doğumu birden fazla söylenceye dayanır. Genel olarak kabul gören iki doğum miti söz konusudur. Bunlardan yaygın bir görüş olarak kabul edileni, Thebai’nin kurucu kralı olan Kadmos’un kızı Semele ile Zeus’un oğlu olarak gösterildiği doğum miti ve diğeri Orpheusçular¹²⁰ tarafından kabul gören Bacchus’un Zeus ile Persephone’nin oğlu olduğuna inanılan “*Dionysos- Zagreus*” söylencesidir. Birinci söylence; Zeus, Thebai’nin kurucusu Kadmos’un kızı olan ölümlü Semele’ ye âşık olur ve onunla bir birliktelik yaşar. Semele bu birliktelikten Dionysos’ a hamile kalır. Durumu öğrenen Zeus’un eşi Hera, kıskançlıktan deliye dönerek Semele’yi Zeus’un karşısına tüm varlığıyla çıkması konusunda kandırmayı başarır. Olacaklardan bihaber olan Semele tanrıya kendisini görmek istediğini belirtir. Bu isteği öfkeyle karşılayan Zeus, her ne kadar bu olayın gerçekleşmesi neticesinde ona zarar vereceğini dile getirse de Semele’yi bu konuda ikna edemez. Zeus tüm yıldırımlarıyla ona görünür ve talihsiz kadın yanarak can verir. Fakat Zeus, Semele’nin karnında taşıdığı çocuğa kıyamaz; onu kadının karnından yanmadan çıkarıp baldırına diker ve orada saklar; zamanı gelince de Dionysos’un doğumunu gerçekleştirir. Hera’nın zarar verebileceği düşüncesiyle Zeus, Dionysos’u Hermes’e emanet eder. İlk olarak Orkhomenos Kralı Anthamas ile Semele’nin kız kardeşi Ino’ ya emanet edilen tanrı, Hera’nın çeşitli oyunları ile çıldırmaları sonrasında Papposilenos (Baş Silenos) ve

¹¹⁸ Dürüşken, 2000: 85-91; Euripides, (2014). *Bakkhalar*, (Çev. Sabahattin Eyüpoğlu), İstanbul, 6-10; Erhat, 2014: 93;

¹¹⁹Hansel, W. (2004). *Classical Mythology: A Guide To The Mythical World Of The Greeks And Romans*, Oxford University Press; 28-30; Euripides, 2014: ix-x.

¹²⁰Orpheus, İlkçağda “Orfizim” olarak adlandırılan mistik bir akımın yaratıcısı olabilecek kadar ünlü, kişiliği konusunda söylenen anlatılar tüm sanatçılara esin kaynağı olan Yunanlıların eski şarkıcı-şairlerindendir. Çalgısının vahşi hayvanları etkisi altına aldığı söylenen ozanın babasının Oiairos, annesinin musalardan Kalliope olduğu yönünde söylemler vardır. Orpheus, “Orphik” dinin kurucusu olarak sayılır. Trakya’dan doğan bu hareketin VI. yüzyılda İtalya ve Yunanistan’da yayılım gösterdiği bilinmektedir. Orphik dinin mitosu hakkında detaylı bilgi için bkz: Necatigil, B. (1983). *100 Soruda Mitologiya*, İstanbul, 94-95; Erhat, 2014: 229 vd.

Nysa'da yaşayan Nymphe'lere emanet edilir. Nymphe'ler tarafından mağarada büyütülen Dionysos burada bulunan sarmaşıklar ve asma ile tanışır. Bir genç olduğunda ise çevresindeki geyik panter gibi hayvanlarla haşır neşir olarak yetişir. Bir gün yine vahşi doğada dolaşırken iki yavrusu olan bir aslanla karşılaşır ve gel zaman git zaman onları ehlileştirmeyi başarır. Sonraları dünyayı keşfetme arzusuyla çıkacağı yolculuklarda Dionysos'un arabasını bu aslanlar çekmeye başlayacaklardır. Büyüdüğü mağaranın duvarlarındaki asmalarda yetişen üzümleri sıkarak şarabı ve sonrasında şarabın etkisiyle oluşan sarhoşluğu, esrimeyi tanımış olur. Ulaştığı özgürlüğü, başkalarına da öğretme dürtüsüyle ilk olarak Nymphe'lere içirir ve onlarla beraber dağlarda, ormanlarda coşkuyla dans ederek bunu kutlarlar. Dionysos keşfettiği içkiyi, üzümden nasıl yapılacağını tanışacağı herkese öğretme amacıyla dünyayı dolaşma arzusuyla dolmuştur. Bunun neticesinde Lydia'dan başlayarak Hindistan'a kadar ulaşır. İsteddiği sonuca ulaşan Dionysos buradan dönüşte bir zafer alayı ile Thebai kentine ulaşır ¹²¹.

Tanrının doğumuna ilişkin yaygın bir görüş olarak kabul gören bu söylenceyle beraber ikinci olarak bahsedeceğimiz söylencenin de aslında Bacchus gizem dininin temellerinin atıldığı kanısı söz konusudur. Bu iki söylencenin de aslında Dionysos miti için önemli bir belgesi olarak nitelendirebileceğimiz Euripides "*Bakkhalar*" kitabı bize sunduğu önemli bilgiler ile başyapıt niteliğindedir. Bacchus'un doğum mitinin bir diğeri Dionysos- Zagreus (uzuvları ayrılmış Dionysos) olarak adlandırılan söylencedir. Bu anlatıya göre Bacchus tapımının M.Ö. 6. yüzyılda Orpheuscu ruh anlayışıyla çelişmesi sonucunda meydana gelmiş ve tanrının iki kez doğumu ve acı çekmesi durumu çerçevesinde oluşmuştur. Anlatıya göre; Demeter, Girit Adası'ndan Sicilya'ya gelir ve kızı olan Persephone (Kore)'yi Zeus'tan korumak adına burada keşfettiği mağaraya saklar. Etrafına kendi adamlarından oluşan korumalar yerleştirir. Fakat Zeus, yılan şekline bürünerek mağaraya girer ve Kore ile ilişkiye girer. Bu birliktelikten Dionysos- Zagreus doğar. Dionysos'un yetiştiği mağarada zarlar, oyuncaklar, toplar, yün ve boğa sesi çıkaran alet içerisinde büyümesi onun sonrasında Bacchuscu dine kabul görmesinde gerçekleştirilen ritüellerin sembolü haline gelmiştir. Zeus, Dionysos'un büyümesiyle beraber onu kendisinin varisi olarak duyurması ve evrenin hamiyetini vermeye kalkışmasıyla beraber Titanların öfkelenmesine sebebiyet

¹²¹ Apollodorus, (1975). *The Library Of Greek Mythology*, Coronado, 61; Dürüşken, 2000: 85-88; Öztürk, B. (2010). *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda: Dionysos Kültü*, İstanbul, 37-39.

verir. Titanların Dionysos'u oyuncaklarla kandırarak parçalara ayırır. Titanlar, tanrının uzuvlarını kaynar bir kazana atarlar ve uzuvları kaynayınca şişe geçirerek ateşe verirler. Fakat bu esnada Athena tanrının kalbini kurtarmayı başarır. Bu durumlardan haberi olan Zeus yıldırımlarıyla Titanları hezimete uğratarak Dionysos'un uzuvlarını¹²² gömmesi için oğlu olan Apollon' a verir. Zeus'un vermiş olduğu görevi yerine getirmek ve tanrının yeniden doğumunu gerçekleştirmek adına Parnassos Dağı'na bırakır. Zeus tarafından öldürülen Titanların küllerinden insan ırkının oluştuğu bahsedilir. İnsanoğlunun var oluşundan itibaren içinde barındırmış olduğu iyilik ve kötülük kavramlarının aslında Titanların küllerinden meydana gelmesinden dolayı kötülüğü, aynı zamanda tanrısallıktan pay aldıkları için de iyiliği özlerinde barındırdığından söz edilir. Aslında bu öğretinin temellerinde Orpheusçu düşüncenin temelleri yatmakta olup bu öğretinin gereği dünyaya günahlarının kefareti ödemeneye gelen her insan, Titanlardan almış olduğu yanından sıyrılabilirse özgürlüğüne kavuşarak tanrıyla bütünleşme imkânı elde edecektir. Dionysos' un doğumu ile ilgili olarak dile getirilen bu iki söylencede de “yeniden doğuş” olgusunun işlenmiş olması bize sonradan Hellen dünyasına girmiş olan tanrının aslında Zeus ile bağdaştırılma çabası olduğunu açıkça vurgulamaktadır¹²³.

3.2. Protom Kavramı, Etimolojisi ve Kökeni

Terrakotta figürinler Antik Çağ'da çeşitli ve değişken amaçlarla hizmet etmek için kullanılmış olup bu grup koroplastik sanatı olarak tanımlanmıştır. Terrakotta figürinler yani koroplastik sanatı uzun bir süre çömlekçi zanaatının bir yan ürünü olarak görülmüştür. Yunan koroplastları, tapınakların yakınında yer alan küçük dükkânlarda şekillendirilmiş, pişirilmiş ve parlak renklere boyanmış olan pişmiş toprak figürinleri müşterilerine sundukları bilinmektedir. Antik Çağ da içine alan Roma İmparatorluk dönemine kadar olan süre zarfında aktif olarak kullanıldığı bilinen bu figürin gruplarının (koroplastik sanatının) son parlak çağı olarak M.S. 1. yüzyıl gösterilirken bu dönemden sonra azaldığı, M.Ö. 2. yüzyıla gelindiğinde ise

¹²² Carl Kerényi; Yunan versiyonunda tanrıların anası olarak dile getirilen Rhea'nın, Dionysos'un uzuvlarını birleştirerek onu yeniden canlandırdığından bahseder. Üstlendiği görev Dionysos'u bir ölümlü olan Semele değil de Demeter'den ziyade Rhea'nın çocuğu olan Persephone'nin oğlu yapan soya dayandırmaktır. Diodorus Siculus'a göre ise bu soyun Giritlilerle başladığı söylenmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz: Kerényi, 2013: 228 vd.

¹²³ Alexandrinus, C. (1949). *Protrepitque*, Paris, II 18-1 – 19.3; Öztürk, 2010: 40; Euripides, 2014: 8; Kerényi, 2013: 228.

terrakottaların artık daha nadir görüldüğü söylenebilir¹²⁴. Bu terrakottaların içinde çalışmanın asıl konusunu oluşturan Protom kavramının, literatürde büst ve mask terimleriyle kimi zaman çakıştığı görülse de tanımlamalarında farklılıklar gözlemlenmektedir¹²⁵. Masklar, genellikle ağız ve göz açıklığının bulunduğu, abartılı yüz ifadeleri ve doğal olmaktan uzaklaşan bir yapıda yüzü gizlemek amacıyla çeşitli malzemelerden yapılan figürin gruplarını adlandırmak için kullanılır. Başın, yüz ve eğer varsa sakal kısmını da içine alarak çene altından yuvarlanarak son bulmaktadır¹²⁶. Büstler ise; genellikle kafanın ve omuz bölgesinin işlendiği heykelsi görüntüler olarak tanımlanırken, protomlardan farklı olarak arkası kapalı olarak betimlenen figürin grubudur¹²⁷. Protomların aksine çift kalıptan yapılmış ve zemin üzerine oturtulması için alt tarafı düz bir şekilde bitirilmiş olan kimi zaman bele kadar oluşturulmuş formlar oldukları görülür¹²⁸.

Protom, başın ön tarafının yüksek kabartma şeklinde tasvir edilen örnekler için kullanıldığı bilinmektedir. Çoğunlukla kadın ve erkek figürinleri olarak betimlenen örnekler çoğu zaman tanrı/tanrıçaları konu edinmiştir. Genellikle bel hizasında sonlandırılan figürin grubunun kimi örneklerinde ellerin ve kolların da işlendiği görülmüştür. İnsan tasvirlerinin yanında hayvan tasvirlerine yer verilen örnekler de mevcuttur. Bu örneklerin tıpkı insan protomlarında olduğu gibi üst kısımları işlenir, geri kalan kısımları tamamlanmazdı¹²⁹. Arkaik Dönem’ den itibaren görülen ve maliyetinin düşük olmasında da kaynaklı sıklıkla karşılaştığımız pişmiş toprak protomlar, özellikle mezar alanlarında, kutsal alanlarda veya yerleşim yerlerindeki mekânlarda karışımıza çıkmaktadır. Kimi zaman adak eşyası olarak kimi zaman da duvarlarda asılarak kullanıldığı bilinmektedir.

¹²⁴ Kingsley, B. M. (1976). *The Terracottas Of The Tarantine Greeks*, Los Angeles, 3; Balıran. A. (1992-1993). Stratonikeia Hellenistik Dönem Terracottaları, *Edebiyat Dergisi*, 7-8, 202; Canay, A. (2000). *Antik Çağ Koroplastik Sanatı ve Bu Sanatın Etkileriyle Ortaya Çıkan Günümüz Seramik Örnekleri*. Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 20.

¹²⁵ Merker, G. (2000). *The Sanctuary Of Demeter And Kore: Terracotta Figurines Of The Classical, Hellenistic And Roman Periods*, New Jersey, 73.

¹²⁶ Summerer, L. (1999). *Hellenistische Terrakotten Aus Amisos*, Stuttgart, 65; Atasoy, S. ve Zeyrek, T. H. (2010) Amisos (Eski Samsun) Pişmiş Toprak Eserleri İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nden Yayımlanmış Örnekler, *Anadolu Araştırmaları*, 17(2), 93.

¹²⁷ Summerer, 1999: 57.

¹²⁸ Merker, 2000: 73-74; Kasar, Ö. A. (2010). *Pedasa Buluntusu Pişmiş Toprak Figürinler*. Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 26.

¹²⁹ Summerer, 1999: 39; Özbay, A. (2019). “Protomlar”, *Afyonkarahisar Müzesi Terrakotta Figürinleri*, 1(1), 80.

Protomların kökeni ve gelişimi, antik Yakın Doğu ve Ege dünyasının kültürel ve dini uygulamalarıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Protomların kökeni, M.Ö. 2. binyıla kadar uzanmakta olup ilk olarak Mezopotamya, Mısır ve Ege bölgesinde görülmektedir. Bu erken dönem protomların, dini ritüellerde ve mezar süslemelerinde kullanılmış olduğu bilinmektedir. Mezopotamya ve Mısır'da, tanrıların ve kralların başlarını tasvir eden protomlar, bu figürlerin koruyucu güçlerini sembolize etmek için yapılmıştır. Yunan uygarlığında, özellikle Arkaik ve Klasik dönemlerde, protomlar mezar hediyeleri ve dini sunaklarda kullanılmıştır. Yunan mitolojisinde önemli tanrıların ve tanrıçaların başlarını tasvir eden protomlar, bu tanrıların koruyucu güçlerini sembolize eder. Bu dönem protomlarının ayrıntılı işçiliği ve stilize özellikleri, Yunan sanatının estetik değerlerini yansıttı. Hellenistik Dönem'de, protom formundaki pişmiş toprak heykelcikler daha sofistike hale gelmiş ve geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Bu dönemde protomlar, genellikle Dionysos, Athena, ve diğer önemli figürlerin başlarını tasvir eder. Hellenistik sanatın detaycılığı ve realizmi, bu heykelciklere yansımıştır. Dionysos protomları, özellikle Amisos'ta önemli bir kültür parçası olarak kabul edilir ve bu figürler Dionysos'un farklı yönlerini ve sembollerini tasvir eder. Protomlar, tapınaklarda ve kutsal alanlarda dini ritüellerin bir parçası olarak kullanılmıştır. Tanrıların ve tanrıçaların başlarını tasvir eden protomlar, bu tanrıların ibadetine hizmet eden semboller olarak işlev görmüştür. Mezarlarda bulunan protomlar, ölen kişinin koruyucu ruhları olarak görülmüş ve ölen kişiye diğer dünyada eşlik etmesi amaçlanmıştır. Bununla beraber Hellenistik dönemde, protomlar ayrıca dekoratif öğeler olarak da kullanılmıştır. Zengin evlerde, bu heykelcikler genellikle duvar süslemeleri veya mobilya dekorasyonları olarak yer aldığı görülürken koruyuculuğu göz önüne alındığında bu formların birçok mekân içerisinde de kullanıldığı görülmektedir¹³⁰. Buna örnek olarak Kurul Kalesi'nde tespit edilmiş örnekler verilebilir. Bu protomların kullanım amacına vb. unsurlara yönelik değerlendirmeler "P.T. Dionysos protomlarının Konteks İle İlişkisi" adlı bölümde ayrıca ele alınacaktır.

Protomlar M.Ö. 6. yüzyıl sonunda klasik büstlere geçit vermeye başlamasıyla beraber önceleri asma deliğinin gözlemlenmeyen örneklerde M.Ö. 5. yüzyıl

¹³⁰ Burn, L. (2004). *Hellenistic Art: From Alexander the Great to Augustus*. Los Angeles, CA: J. Paul Getty Museum 79-100; Boehm, B. (2005). *Terracotta Protomai in the Ancient Near East*. Journal of Near Eastern Studies, 64(3), 175-185; Kasar, 2010:27.

ortalarından itibaren asma deliklerinin oluşturulduğu görülmektedir¹³¹. Tek kalıptan oluşturulan pişmiş toprak protomların arkası boştur. Arka yüzeyinde bitiş yerleri dikey olarak kesilmiş olup, kafanın her iki yanına bazen de alın bölgesine açılmış olan delikler bu figürin gruplarının bir yere asılarak kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Protomlar, yüzü örtmek veya çarpıtmak amacıyla kullanılan maskelerin aksine yüzün kendisini temsil etmeleri bakımından maskelerden ayrıldıkları söylenebilir. Maskelerde görülen sert yüz ifadeleri, büyük ağız ve göz açıklıkları protomlarda gözlemlenmemektedir. Tipolojik olarak ayrımların mevcut olmasının yanında bu iki kavramın birbirleri yerine kullanıldıkları da görülmektedir¹³².

3.3. Dionysos Protomlarının Stilistik Açıdan Değerlendirmesi

Literatürde protom terimi ile birlikte anılan, kimi zaman birbiri yerine kullanılan kavramlara bir önceki başlık altında detaylı olarak değinmiştik. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan pişmiş toprak Dionysos protomlarının taşıdıkları niteliklere göre ayrıldığı görülürken, bunların tanrının belirli sıfatlarıyla da ilişkili olabileceği düşünülmektedir¹³³.

3.3.1. Dionysos Botyrs

Şarap tanrısı olarak anılan Dionysos' un betimlemelerinde şarabı dolayısıyla üzümü yansıtacak unsurların stilize edilmesi kaçınılmazdır. Dionysos – Botyrs olarak adlandırılan protomlarda, saçın veya sakalın kimi zaman iki unsurun da üzüm şeklinde stilize edilmiş örnekleri görülür. Üzüm şeklinde betimlenen saç ve sakallı tasvirlerin, Tanrı Dionysos' u temsil ettiği Trakya Pangaion' da bulunan bir kitabede Dionysos Botyrs olarak söz etmesiyle de bu formların tanrıya atfedilmesini destekler bir kanıt niteliğindedir¹³⁴.

3.3.2. Dionysos Tauromorphos

Dionysos' un sıfatlarından biri olan Tauromorphos, alnının iki yanından çıkmış, boğa boynuzlarıyla belirtilir. Boğa biçimli olarak adlandırılan bu grup, genel bir kanı olarak kabul görse de kimi araştırmacılar tarafından boğa biçimli şarap tanrısı tasvirleri

¹³¹ Işın, G. (2007). *Patara Terrakottaları: Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri*, İstanbul, 84-88.

¹³² Summerer, 1999: 40; Summerer, L. ve Atasoy S. (2000-2001). *The Black Sea Region In The Greek, Roman And Byzantine Periods*, 33.

¹³³ Summerer, 1999: 40.

¹³⁴ Summerer, 1999: 40-43.

şüpheli yaklaşılan bir husustur. Plutarch, birçok Yunanlının boğa şeklinde tasvir edilmiş Dionysos heykellerinin mevcut olduğunu dile getirir. Boğa boynuzlu olarak tasvir edilen tanrının sakallı veya sakalsız olarak işlendiği örnekleri mevcuttur.¹³⁵

3.3.3. Dionysos Mithrephoros

Antik kaynaklarda sıklıkla Dionysos 'un Mitrephoros sıfatıyla birlikte bahsedildiği bilinmektedir. Mitra teriminin Doğu menşeli, başı kapatmak için kullanılan bir örtü olduğu bilinmektedir. Bu örtü ile birlikte genelde alın üzerinden bağlanan bir bant ile birlikte görülmektedir. Bu bandın genişliği konusunda standart bir unsur söz konusu olmamakla birlikte tanrının çeşitli örneklerinde farklı kalınlıklarda olduğu görülmektedir. Pişmiş toprak Dionysos Mitrephoros betimlerinde, bandaj alın üzerinden başlayarak şakaklara doğru uzanan bukleli saçları sıkı bir şekilde toplar vaziyettedir. Kimi örneklerde ise bandajın alın üzerinde yay biçiminde kafayı sardığı bilinir. Diodorus' a göre tanrının belli başlı atribütlerinden biri olan bu başlığın, şarap içmekten kaynaklanan baş ağrılarını dindirdiğine inanılırdı¹³⁶.

3.3.4. Diğer Dionysos Protomaları

Bu grup altında yer alan protomlar, tanrının belirli takma isimlerinden birine tam anlamıyla uyan nitelikleri taşımayan örnekler için kullanılmıştır. Bununla birlikte, diğer örneklerde görülen sarmaşık tomurcuğu, sarmaşık yaprağı gibi unsurlardan oluşan çelenk detayları bu gruptaki protomlarda da yer almaktadır. Aynı zamanda sakallı veya sakalsız Dionysos örneklerinde Tauromorphos ve Mitrephoros unsurlarının yer aldığı da görülmektedir. Bazı durumlarda karışıklığa sebebiyet verebilen bu duruma örnek olarak Summerer, Schmidt tarafından boynuzları yer almayan sakallı Würzburger protom örneğine yanlışlıkla Dionysos Tauromorphos olarak adlandırmış olması verilebilir¹³⁷. Dionysos'a ait özellikleri barındırmasına rağmen, Botyrs, Tauromorphos, Mithrephoros gibi belirli sınıflandırmalara tam olarak uymayan Dionysos protomları, sakallı, sakalsız, çocuk ve genç olarak adlandırılarak kategorize edilmiştir.

¹³⁵ Plut. Mor. (1936). *Plutarch's Moralia*, (İng. Çev. Harold North Fowler), Londra: Harvard University Press, MCM XXXVI, 5,35; Summerer, 1999: 43-45 ve lev. 4: P II 4 –P II 5; Atasoy ve Zeyrek, 2010: 90.

¹³⁶ Summerer, 1999: 45-46; Atasoy ve Zeyrek, 2010: 90-91.

¹³⁷ Summerer, 1999: 47-51.

4. KURUL KALESİ P.T. DİONYSOS PROTOMLARI

4.1. Kurul Kalesi Protomlarının Konteks İle İlişkisi

Kurul Kalesi kazı çalışmaları içerisinde, 2019 yılında kazılmaya başlanan ve Tanrı Dionysos' a ait protomların büyük çoğunluğunun tespit edildiği, kuzey terasın en kuzey ucundaki çalışma alanı, İdari Yapılar Alanı (İYA) olarak adlandırılan alan, spesifik olarak buluntu gruplarının ele geçtiği mekanlardan oluştuğu görülmektedir. İdari Yapılar Alanı Mekân 3 (İYA-M3) olarak adlandırılan ve Tanrı Dionysos ile ilişkilendirilen protomların yoğunluklu olarak bu ince dar mekândan geldiği görülmektedir. Protomların yoğun olarak tespit edildiği bu mekanı daha detaylı ele alacak olursak bu zamana kadar Kurul Kalesi'nde açığa çıkarılmış olan mekanlar baz alındığında farklı unsurları içinde barındırdığı görülmektedir. İYA- M3'ün batı duvarını oluşturan 2.30 metre genişliğinde bir geçiş tespit edilmiştir. Bu geçişin üstünde kerpiç sıraları alta doğru baskı uyguladığından geçiş açıklığında yer alan moloz yığını boşaltılamamıştır. İYA-M3'te elde edilen bir diğer önemli bulgu, mekânın kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan doğu duvarında açılmış bir açıklığın tespit edilmesi ve bu açıklığın hemen güneyinde, doğudaki başka bir mekâna geçişi sağlayan bir girişin bulunmasıdır. Bu iki açıklık, muhtemelen yapının ikinci mimari evresinde eklenen 15 cm. kalınlığındaki harç duvar ile birbirinden ayrılmıştır. Üst seviyeleri korunmamış olan bu duvar, İYA-M2'ye geçişi sağlayan geniş girişi de ikiye bölmüştür. Girişin kuzey kısmı 95 cm, güney kısmı ise 120 cm genişliğindedir. Bu düzenlemeler sonucunda, ikinci mimari evrede İYA-M3'ün kuzeyinde 3.60 x 1.90 m ölçülerinde oldukça küçük bir mekân oluşturulmuş ve bu mekâna giriş batıdaki 95 cm. genişliğindeki dar geçiştten sağlanmıştır. Ayrıca, bu küçük mekânın tabanı, duvarlardaki sıvalarda olduğu gibi kızılımsı renkli bir harçla kaplanmıştır.

İYA M3 içerisinde, protom parçalarının yanı sıra demir kancaların da mekân içerisine yayıldığı tespit edilmiştir. Protom parçalarının ve demir kancaların birlikte bulunması, bu kancaların protomları asmak için kullanıldığını düşündürmektedir (Resim 4.1.). İYA- M3 alanının hemen doğusundaki alan olan İYA- M5'te yoğun miktarda kandil bulunması ve bu mekânın doğusunda yer alan İYA- M7' de yoğun miktarda ok ucu tespit edilmesi, her bir mekânda farklı malzeme gruplarının depolandığını düşündürmektedir. Bu bulgular, İYA- M3 içerisinde yoğun olarak protomların bulunmasının bu amaçla ilgili olabileceği yorumunu destekler niteliktedir.

Ancak İYA- M3 içerisinde yoğun miktarda demir kancanın bulunması, bu alanın protomların sergilendiği veya depolandığı bir yer olabileceğini göstereceği gibi bununla birlikte Dionysos'a atfedilen dini ritüellerde kullanılan bir mekân olabileceğini de düşündürmektedir. Bu tür sergilemeler, toplumda dini bağlılığı artırmak ve tanrının onuruna yapılan törenlerin önemini vurgulamak için de kullanılmıştır. Bu bulgular, İYA-M3'ün işlevi ve kullanım şekli hakkında önemli ipuçları sunmakla beraber mekânın belirli bir düzen içinde kullanıldığı da göstermektedir. Bu mekânın batısında yer alan kule yapısının varlığı göz önünde bulundurulduğunda, protomların bu kule yapısı içerisine asılarak kullanılmış olabileceği yorumunu yapmamıza da olanak sağlamaktadır. Bu durum, protomların sadece süs amaçlı değil, aynı zamanda belirli bir ritüel ya da sembolik anlam taşıyan nesneler olarak kullanıldığını da gösterebilir. Bu pişmiş toprak protomların asıldığı yerin, tanrının koruyucu gücünü simgelediği, kötü ruhları uzaklaştırdığı ve aynı zamanda bereket getirmesi amacıyla kullanıldığı düşünülebilir. Böylece, protomlar sadece kutsal birer koruyucu unsur olarak değil, aynı zamanda tanrının bu mekâna bolluk ve refah getirmesi için yapılan bir ritüel parçası olarak da yorumlanabilir.

4.2. Kurul Kalesi Protomlarının İkonografik Açından Değerlendirmesi

Kurul Kalesi'nde 2020 yılında İdari Yapılar Alanında açığa çıkarılan genç bir kadın formundaki protomun sol omuz kısmı ve sağ omuzdan aşağı doğru inen noksanlık haricinde neredeyse tam formdadır (Kat No.1). Protomun tanımlanmasında, figürün tebessüm eden ifadesi dikkat çekicidir. Ağız kısmı yarı açık bir şekilde tasvir edilmiştir ve eserin burnu nispeten uzundur. Göz çukurları ve göz kapakları detaylı bir şekilde işlenmiş olup, gözlerin geri kalan detayları renklerle vurgulanmıştır. Göz kapaklarının hemen üstünde, koyu renkli çizgi halinde boya ile oluşturulan göz kapağının katlanma detayı esere hareketlilik kazandırmaktadır. Ayrıca, kaşlar da ince çizgi halindeki boya detaylarıyla belirginleştirilmiş ve yüz ifadesine derinlik katılmıştır.

Bu protomun tek göğsü açıkta bırakan kıyafeti, sağ omuzdan dökümlü bir şekilde gelerek sol göğsün altından geçirilip kol altında toplanmıştır. Bu tarz giyimin, Hellenistik Dönem'in kıyafet stillerini yansıttığı ve protomun serbest akan formuyla figüre hareket kattığı görülmektedir. Sol elinde sık bir kap, muhtemelen ritüel amaçlı kullanılan bir phiale, tutmaktadır. Dört parmağı kabın üstünde tutulurken, başparmağı

kabın iç tarafında gizlenmiştir. Bu betimleme, figürün hareketini ve objeyle etkileşimini doğal ve gerçekçi bir şekilde yansıtmaktadır. Protomun başının her iki tarafında, asılması için hamur henüz ıslakken ince bir çubuk benzeri bir malzeme ile dıştan içeri doğru itirme suretiyle açılmış olduğu öngörülen delikler bulunmaktadır. Bu deliklerin etrafında kalan kil kalıntıları, bu yorumun doğruluğunu destekler niteliktedir. Genç bir kadın olarak işlenen protomun başındaki başlık altından görülen bukleli saçlar, sağ omuzundan aşağı doğru dökülmektedir. Saçın görünen kısımlarında, alnın hemen üstünde yer alan tomurcuklar ve kısmen korunmuş sarmaşık yaprakları andıran formların, protomun Dionysos kültü ile ilişkilendirilmesini sağlamaktadır. Sarmaşık yaprakları ve tomurcuklar, Dionysos'un ikonografisinde sıkça karşılaşılan simgelerdir ve tanrının doğayla, özellikle asma ve üzüm ile olan bağlantısını ifade etmektedir. Tanrı Dionysos'un Botrys stilindeki örneklerinde, tek göğsü açıkta bırakan ve kap tutar vaziyetteki örneklerine rastlanmaktadır. Bu protomun, Dionysos'un efemine özelliklerini vurguluyor olabileceği gibi, kadın formunda betimlenmesi, Dionysos alaylarındaki Maenad figürleriyle de ilişkilendirilebilir. Dionysos, antik Yunan mitolojisinde hem eril hem de dişi özellikler taşıyan bir tanrı olarak bilinir ve bu tür betimlemeler tanrının çok yönlülüğünü ve alaylarının dinamik doğasını yansıtabilir. Maenadlar, Dionysos'un takipçileri olan vahşi ve coşkulu kadınlar olarak bilinir ve genellikle bu özelliklerinin öne çıktığı betimlemelerle tasvir edilirler. Çılgınlıklarında hayvanların ve insanların parçalanabildikleri söylenmekte olup bazı ritüellerde kendinden geçmiş halde, resmedilirlerdi. Bu nedenle ikonografilerinde özellikle vazo resimlerinde dans eder ve vaziyette kendinden geçmiş olarak resmedilirlerdi. Myrina'da tespit edilen Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Maenand heykelinin dans eder vaziyette işlendiği görülmekte olup başka bir örnek olan Louvre Müzesi'nde sergilenen Tanagra figürünün Maenand olabileceği değerlendirilmekte ve figürün elinde yuvarlak davul veya tef benzeri vurmalı bir çalgı olan tympanon tutmaktadır. Bu enstrüman Tanrı/Tanrıça adına yapılan ayinlerde onlara tapan kişilerce çalınırdı. Kurul Kalesi örneğinde ise protomun elinde sığ bir phiale benzeri kap tuttuğu gözlemlenmektedir. Bu form tympanon olma ihtimali taşısa da boyutlarından dolayı bu olasılık zayıf kalmaktadır¹³⁸. Bu sebeple bu protomun, Maenadlar yerine Dionysos'un efemine özelliklerini yansıttığı göz önünde

¹³⁸ Detaylı bilgi için bkz: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010261088>; <https://www.mdpi.com/2571-9408/6/3/160#B4-heritage-06-00160>

bulundurularak efemine karakterine atfedilmesini, daha uygun bir yorum olarak değerlendirilebilir.

Kurul Kalesi protom örneklerinden bir diğeri 2020 yılında İdari Yapılar Alanı içerisinde çıkarılan çocuk formunda işlenmiş örnektir (Kat. No 6). Protomun sağ gözünden arkaya doğru ve boyundan itibaren eksikler bulunmaktadır. Göz çukuru ve etli göz kapağı detayları, esere derinlik kazandırarak daha canlı ve gerçekçi bir görünüm sağlamaktadır. Protomun ağız hafif açık, tebessüm eder şekilde betimlenmiş olup, bu durum doğal bir ifade yaratmaktadır. Yanak ve burun dolgun bir şekilde işlenmiş, bu da yüze çocuksu bir ifade katmıştır. Protomun başında, saçın büyük çoğunluğunu kaplayan bir başlık bulunmaktadır. Bu başlık, alın hizasında sarmal şeklinde dökülerek saçla aynı hizada sonlanmaktadır. Saçlar başın her iki yanından bukleli vaziyette ağız hizasına kadar gelmektedir. Sol gözün üstünde korunmuş sarmaşık tomurcuğu ile birlikte, barbotine tekniğinde art arda applike edilmiş stilize sarmaşık yaprakları yer almaktadır. Bu detaylar, protomun Dionysos kültü ile ilişkilendirilmesini sağlayan önemli ikonografik öğelerdir.

Sakallı formda işlenen bir diğör örnekte protomun, gözleri ile sakalların devam ettiği boyna uzanan kısımlarda görülen kırıktan protomun gövde bölgesine doğru devam eden kısmında noksanlık olduğunu görülmektedir (Kat No. 12). Protomun kafasında işlenmiş olan başlık ve alından ince bant şeklindeki görülen mitra bandını andırır bandın alnın büyük bölümünü kapladığı görülmektedir. Alnın üst bölgesinde iki adet görülen tomurcuklar başlığın altından işlenmiş vaziyettedir. Diğör örneklerde gördüğümüz ağız açıklığının yanında bu örnekte dişlerin de işlenmiş olduğu görülmektedir. Burun deliklerinin yanında derinlikler ve yanaklarda tebessümden kaynaklanan kıvrımlar, esere doğal bir görünüm kazandırmıştır. Hacimli şekilde işlenen bıyık detayının sakal kısmına gelindiğinde belirgin bukleler şeklinde devam ettiği görülmektedir. Bıyığın sağ tarafında az korunmuş altın yaldız görülürken kalın bukleler şeklinde işlenmiş sakalların arasında ve yüzün bazı kısımlarında korunmuş boya kalıntıları görülmektedir. Protomun genel değerlendirmesi yapıldığında, Dionysos Mithrephoros özelliklerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber sakallı olarak işlenmiş olması bu kategori içerisinde de değerlendirmemize olanak sağlamaktadır.

Genç bir erkek olarak betimlenen bir diğer protomun yüz kısmı neredeyse tamamen korunmuş vaziyette olup boyun kısmından itibaren eksiktir (Kat. No. 9). Sakalsız olarak tasvir edilen bu protomda, diğer örneklerde sıklıkla görülen ağız açıklığı bulunmamaktadır. Yüzü hafif sola dönük bir vaziyette betimlenmiştir. Baş kısmında, alından başlayıp kulak arkasından omuz hizasına kadar inen sarmal bir bant şeklinde başlık yer almaktadır. Saç kısmının büyük çoğunluğunu kapatan başlıkta, ikili sarmal bant üzerinde stilize edilmiş küçük nokta şeklinde çukurlar görülmektedir.

Dionysos protomlarında tipik olarak görülen sarmaşık yaprağı ve tomurcuklardan oluşan çelenk bu örnekte de bulunmaktadır. Sarmaşık yaprağı ve tomurcukların, barbotine tekniği kullanılarak sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Burun, oldukça ince ve narin bir yapıda işlenmiş olup göz kapakları hafif düşük ve bakışları aşağıya dönük şekilde tasvir edilmiştir. Bu detaylar, Hellenistik döneme ait Dionysos protomlarının ikonografik ve stilistik özelliklerini yansıtmakta olup, protomun yüksek düzeyde bir zanaat ve estetik anlayışla üretildiğini göstermektedir. Özellikle barbotine tekniğiyle eklenen süslemeler, protomun sanatsal değerini ve dönemin seramik teknolojisini ortaya koymaktadır. Bu tür detaylar, Dionysos kültürünün ritüelistik ve ikonografik önemini de vurgulamaktadır. Samsun Müzesi'nde yer alan 3-1 1989 envanter numaralı örnek, ikonografik olarak Kurul Kalesi protomu ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Kafa kısmında yer alan sarmal başlık, sarmaşık tomurcuğu ve yaprağı da benzerliği desteklemektedir (Resim 4.2.). Kurul Kalesi'nde açığa çıkarılan bu örneğin tipolojik olarak bir benzerini Giresun Müzesi'nde görmekteyiz (Resim 4.3). Env. No. 124 olarak Giresun Müzesi envanterine kayıtlı örneğin tipolojik özelliklerinin Kurul Kalesi'nde tespit edilen örnek ile benzer olduğu görülürken boyut olarak farklılık söz konusudur. Kurul Kalesi örneğinde korunmuş yüksekliğin 17,5 cm, genişliğin ise 12,8 cm (en geniş yer olan baş kısmı genişliği) olduğu tespit edilirken Giresun Müzesi'nde yer alan örneğin uzunluğunun 11,5 cm, genişliğinin ise 9,2 cm olduğu görülmektedir. Kurul Kalesi örneğine göre oldukça küçük ebatlı bu protomun kil bakımından farklı olduğu da görülmektedir. Eserin Giresun Müzesi'ne, Sinop Müzesi'nden devir yoluyla geldiği bilinmekte olup dönemi Roma olarak değerlendirilmiştir.

Bununla beraber Latife Summerer, "Sakalsız Dionysos Protomları" kategorisinde değerlendirdiği örneklerin Kurul Kalesi örneğiyle örtüştüğü

görülmektedir¹³⁹. Bu bağlamda Latife Summerer'in bahsettiği Sakalsız Dionysos protomlarının Kurul Kalesi'nden çıkan protomlarla benzer bir kalıptan çıkmış olabileceği yorumu yapılabilir. Bu ortak özellikler, protomların üretim teknikleri ve kalıp kullanımı hakkında değerli ipuçları sunmakta ve dönemin sanatsal üretim süreçlerine dair önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu örneklerin tamamını birlikte değerlendirdiğimizde, günümüze ulaşan kısımlarının neredeyse hepsinin aynı yerden kırıldığı ve bu şekilde korunmuş olmalarının dikkat çekici olduğu görülmektedir.

Tanrı Dionysos'un en ikonik örneklerinden birisi Botyrs formunda betimlenen örnekleridir (Kat no. 2). Kurul Kalesi'nde 2022 yılında çıkarılan saç ve sakallarının üzümlü olarak işlendiği örneğin büyük bir çoğunluğu günümüze korunagelmıştır. Diğer örneklerle nazaran kondisyonu kötü durumdadır. Kafa kısmında sarmal olarak görülen başlık altında üzüm formunda işlenmiş saçlar görülmektedir. Saç ve başlık arasında sağ ve solda olmak üzere iki adet sarmaşık tomurcuğu ve yaprakları görülmektedir. Alın bölgesinde görülen ince bant şeklindeki şeritin, mitra bandı olarak işlenmiş olabileceği düşünülmektedir. Gözler aşağı bakar vaziyette olup, burun ince ve uzun bir yapıya sahiptir. Sağ eli ile stilize üzüm şeklindeki sakallarını tutar şekilde tasvir edilmiştir. Sağ el bileğinde görülen giysi kıvrımları dikkat çekmektedir.

Dionysos Botyrs örneğinin işlendiği bu ikonografinin Amisos üretimi bir benzerini Latife Summerer'den bilmekteyiz¹⁴⁰. Aynı özellikleri gösteren bu örnekte stilize sarmaşık tomurcuğu ve yaprağı görülmemektedir. Bu unsurların sonradan eklendiğini düşündüğümüzde belki de ilk üretiminde mevcut olup günümüze kadar korunamamış olması da muhtemeldir.

Sakallı olarak tasvir edilen bir diğer protomun, sakalları da içine alan yüz kısmının büyük bölümü iyi korunmuş durumdadır (Kat No. 11). Yüksek formlu bir başlık ile betimlenen protomun alın bölgesinde mitra bandı görülmekte olup, başlığın altında, alnın hemen üstünde iki adet tomurcuk yer almaktadır. Bu tomurcuklar, başlık altından çıkmış gibi tasvir edilmiştir. Hafif aşağı bakar vaziyette olan protom, kısmen iri bir buruna sahiptir ve gülümseyen bir ifade ile ağzı açık, üst dişleri görünür şekilde işlenmiştir. Gülümsemenin yanaklarda yarattığı dolgunluk bariz bir şekilde görülmektedir. Hacimli şekilde işlenen bıyık, sakal kısmında bukleli olarak

¹³⁹ Summerer, 1999: 48-49. Ayrıca bkz.: A. e. Taf. 10 P IV 18, Taf. 11 PIV 22, PIV 23.

¹⁴⁰ Summerer, 1999: 40-43.

sonlandırılmıştır. Bu detaylar, Hellenistik döneme ait protomların stilistik özelliklerini ve dönemin estetik anlayışını yansıtmaktadır. Louvre Müzesi envanterinde yer alan ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen mermer Dionysos büstü, sakal ve bıyık formunun işlenişi bakımından Kurul Kalesi'nde tespit edilen pişmiş toprak örneklerle benzerlikler göstermektedir. Bununla birlikte, Kurul Kalesi örneğinde başlık dikkat çekerken, Louvre'daki büste asma yapraklarından yapılmış bir çelenk öne çıkmaktadır. Malzeme ve dönem farklılıkları nedeniyle, iki eser arasındaki ikonografik detaylarda belirgin farklılıklar bulunmakta, bu da her iki dönemin ve kullanılan malzemelerin sanatsal ve kültürel ifadeleri üzerinde farklı etkiler yarattığını göstermektedir (Resim 4.4.)¹⁴¹.

Kurul Kalesi'nde ortaya çıkarılan çocuk formunda işlenmiş olan bir diğer örnekte, sarmal biçimde yükseltilmiş başlığın, kafanın arka kısmında sonlandığı görülmektedir (Kat. No. 7). Başlığın altından görülen bukleli saçlar, kulak hizasında son bulmaktadır. Gözler iri, ağız hafif açık, tebessüm eder vaziyettedir. Saçın sol tarafında görülen sarmaşık yaprağı ve tomurcuğunun, sağ tarafta da benzer şekilde yer aldığı, ancak buradaki kırık nedeniyle günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Tanrı Dionysos için ikonik hale gelmiş olan çelenk, genellikle sarmaşık yaprakları, üzüm salkımları ve diğer bitkisel unsurlardan oluşmaktadır. Genellikle, başın her iki yanında iki adet stilize sarmaşık tomurcuğu işlenmiştir. Bu özellikler, Dionysos'un ikonografisinde önemli bir yere sahip olan sembolik unsurlardır.

Yüz hatları çocuk formunda tasvir edilen bir diğer örnekte, yalnızca yüz kısmı günümüze ulaşabilmiştir (Kat. No. 14). Kaşları kalkık şekilde işlenmiş olup, sağ gözü iri ve göz kapakları etli olarak betimlenmiştir. Burnu oldukça geniş olan bu protomun, ağız kısmı hafif açık ve yanakları dolgun şekilde tasvir edilmiştir. Bu özellikler, Hellenistik dönemde çocuk figürlerinin karakteristik stilistik unsurlarını yansıtmaktadır. Çocuk Dionysos protomunda gördüğümüz yüz formuna benzerlik gösterse de, bu protomun Dionysos ile ilişkilendirebileceğimiz karakteristik unsurları günümüze ulaşamamıştır. Bu nedenle, protomun Dionysos'a ait olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

Çocuk formunda işlenmiş bir diğer örnekte boyun kısmının da kısmen korunmuş olduğu görülmektedir (Kat. No. 15). Gözler iri, göz kapağı etli olarak verilen örnekte

¹⁴¹Detaylı bilgi için bkz: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010275487>

burun oldukça geniş bir vaziyette betimlenmiştir. Ağız kısmında noksanlık bulunmasına rağmen hafif açıklığının bulunduğu anlaşılabilmekte ve yanaklar dolgundur. Alnın hemen üstünde korunmuş saç buklelerinin, KK20/CC128-18 (Kat No. 7) ile neredeyse aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu küçük ipucundan bu örneğin Çocuk Dionysos protomuna atfedilmesi kesin bir yargı oluşturmamakla beraber muhtemeldir.

Kurul Kalesinde tespit edilen başka bir örnekte sakallı bir erkek figürü olarak işlenmiş yüksek bir başlığı mevcut olan eser incelenecektir (Kat No. 13). Kafanın üst kısmından ağıza kadar inen eksikli haricinde büyük ölçüde sağlam durumdadır. Alın bölgesinde yer alan şerit biçimindeki bant, büyük olasılıkla Dionysos'un mitolojik atribürü olan mitra bandını temsil etmektedir. Gözler aşağıya doğru bakar biçimde işlenmiş olup, kaşlar belirgin bir şekilde çatık tasvir edilmiştir. Diğer Dionysos protomlarında da görülen ağız açıklığı bu örnekte de bulunmaktadır. Figürün hacimli bıyıkları ve bukleli sakalı dikkat çekici bir işçilikle şekillendirilmiştir. Bu örneklerin benzerlerinde işlenen başlık altındaki tomurcuğun yer aldığı yerin noksanlığı sebebiyle kesin yargıda bulunmamakla birlikte tomurcukların muhtemelen eser tamken var olduğunu söyleyebiliriz. Genel formu ve stil özellikleri dikkate alındığında, bu protomun Dionysos'a atfedilebileceği sonucuna varılmaktadır. Louvre Müzesi koleksiyonunda yer alan, Amisos menşeli ve MÖ 2. yüzyılın son çeyreğinden MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen pişmiş toprak figürin, sakallı olarak işlenmiş olup yüksek başlık formu açısından Kurul Kalesi'ndeki örnekle benzerlikler taşımaktadır. Ancak, ikonografik açıdan bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Louvre koleksiyonundaki figürinde ekstra bir boynuz detayı işlenmiş olup, bu unsur Kurul Kalesi'nde tespit edilen örnekte yer almamaktadır (Resim 4. 5) ¹⁴². Priene'de tespit edilen sakallı erkek başı formundaki örnek, Kurul Kalesi'nde bulunan örneklerde olduğu gibi, kafanın her iki yanında asma deliklerinin yer almasıyla dikkat çekmektedir. Bu deliklerin, figürinlerin mimaride bir yapı içerisinde asılarak kullanılmasına olanak sağladığı düşünülmektedir. Ancak, Kat. No. 13'te görülen yüksek bir başlığın aksine, Priene örneğinde sarmaşık tomurcuğu ve yaprağından oluşan bir çelenk bulunmaktadır (Resim 4.6) ¹⁴³.

¹⁴²Detaylı bilgi için bkz: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259922>;

¹⁴³Wiegand, T., ve Schrader, H. (1899). Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren, 343.

Kurul Kalesi örnekleri içerisinde yüzünün sol tarafı ve başlığın korunmuş olduğu kısımları haricinde büyük oranda noksan olan protomun diğer karşılaştığımız örneklerden farklı unsurlar içerdiği göze çarpmaktadır (Kat No. 17). Protomun baş kısmında oldukça yüksek bir başlık yer almakta olup, başlığın ortasında dikey olarak konumlandırılmış dört kenarlı geometrik bir motif bulunmaktadır. Daha önceki protomlarda rastlanmayan bu motif; mavi, kırmızı ve beyaz renklerdeki dikkat çekici detaylarla işlenmiştir. Alın bölgesindeki bant şeklindeki detayın, başlıkla birleştiği görülmekte ve bant üzerinde şerit şeklinde altın yaldız izlerinin korunduğu fark edilmektedir. Bu altın yaldızın üstünde, mavi renkte işlenmiş, kısmen daha geniş bir şeritin yer aldığı, ancak bu boyanın büyük ölçüde aşındığı tespit edilmiştir. Saç, sağ ve sol taraflarda arkaya doğru uzanarak, başlığın altından geçip yanak hizasında bukleler halinde işlenmiştir. Yüz, hafifçe aşağı dönük olup, gözler aşağıya bakacak şekilde tasvir edilmiştir. Burun uzun ve kemerli, bıyığın ise sadece sol tarafı korunmuştur. Oldukça özenli bir işçilikle oluşturulan bu protomda, bant detayı muhtemelen mitra bandı ile ilişkilendirilebilir. Ancak, Dionysos’a özgü belirgin atribülerin net bir şekilde işlenmemiş olması, bu protomun kesin olarak Dionysos ile ilişkilendirilmesini zorlaştırmaktadır.

2022 yılında Kurul Kalesi'nde tespit edilen farklı bir örnekte, genç formda ve sakalsız işlenmiş protom, Karadeniz coğrafyasında Dionysos protomları arasında oldukça yaygın bir örneği temsil etmektedir (Kat No. 10). İkonografik açıdan benzerleri Giresun ve Samsun Müzesi'nde bulunan bu protomda, tipik olarak alışıktığımız başlık üzerinde sağ ve sol kısımda yer alan iki adet sarmaşık tomurcuğunun eksik olduğu gözlemlenmiştir. Bu tomurcuklar, sonradan eklendikleri için oldukça hassas yapıda olup, çoğunlukla günümüze ulaşamamaktadır. Başlık, alın hizasından başlayarak sarmal bir şekilde arkaya doğru iki boğum oluşturacak şekilde devam etmektedir. Başlık altından görülen kıvrımlı saç detayı, figürün özenli işçiliğini ortaya koymaktadır. Yüz, hafifçe sol yukarıya dönük olarak işlenmiş olup, boynun üst kısmından itibaren protom kısmen tamdır. Ağız kapalı ve hafif bir tebessüm ile işlenmiş, göz kapakları ise düşük tasvir edilmiştir. İkonografik açıdan değerlendirildiğinde, bu protomun Dionysos'u temsil ettiği sonucuna varmak yerinde olacaktır.

Bir diğ er eser ise  ocuk formunda işlenmiş Kurul Kalesi protomlarıyla benzerlik göstermektedir (Kat No. 16). Kafa kısmının tamamen eksik olmasının yanı sıra, ağız açıklığından ba layarak sağı alt tarafa doğıru uzanan eksiklik çene kısmında son bulmaktadır. Boynun sol alt tarafında da belirgin bir eksiklik mevcuttur. Burun tombul, yanaklar oldukça dolgun ve gözler iri şekilde işlenmiş olup, bu özellikler protomun  ocuk figürü olarak tasvir edildiğini desteklemektedir. Dionysos'a özgü atrib ler bu protomda belirgin olarak bulunmamakla birlikte,  ocuk Dionysos protomlarında sıkça rastladığımız yüz detaylarının bu eserde de yer alması, protomun olasılıkla  ocuk Dionysos'u temsil edebileceğı ihtimalini akla getirmektedir. Ancak, Dionysos'a atfedilebilecek unsurların eksikliği nedeniyle bu yorumu kesin bir yargı olarak yapamamaktayız.

Ba lık ve sağı gözünün bir kısmının günümüze ula mı  olduğı bir diğ er örnek ise bize protomun yorumlamasını yapabilmemiz açısından önemli ipuçları sunmaktadır (Kat No. 19). Ba lığın altında stilize edilmiş iki adet tomurcuk dikkat çekmektedir; bu detaylar, Dionysos protomlarına özgü ikonografik unsurlar arasında yer almaktadır. Alnın korunan sağı tarafında, büyük olasılıkla mitra bandı olarak yorumlanabilecek bir bant görülmektedir. Sağı ka ın hafif yukarı doğıru işlenmiş olması, figürün dinamik bir ifadeye sahip olduğunu göstermektedir. Sakallı olarak tasvir edilmiş bu protomun, Mitrephoros Dionysos ikonografisiyle benzerlik taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu ikonografik özellikler, protomun Dionysos'a atfedilebileceğini düşündürmektedir.

Bir diğ er protom örneğinde, alnın orta kısmından ba layarak burun, sağı göz, sağı yanak ve bıyığın bazı bölümlerinin korunduğı tespit edilmiştir (Kat No. 20). Bıyığın sol tarafında, az da olsa korunmuş altın yaldız izleri dikkat çekmektedir. Burun ince ve uzun, göz kapakları ise düşük olarak tasvir edilmiştir. Figürün kafasında muhtemelen bir başlık bulunmakta olup, sakallı olarak işlenmiş bu protom parçası, diğ er Dionysos protomlarında gördüğümüz ikonografik özellikleri andırmaktadır. Bu  zellikler, protomun Dionysos'a atfedilebileceğı olasılığını güçlendirmektedir.

Parça halinde ele geçen bir diğ er örnekte, korunmuş kısımlar protomun yorumlanmasında önemli ipuçları sunmaktadır (Kat No. 21). Protomun ba  kısmının sağı tarafından göz çukuruna kadar olan bölgeyle birlikte korunmuştur. Alnın sağı üst kısmında işlenmiş olan sarmaşık tomurcuğı, yaprağı ve boynuz detayı, bu eserin

Dionysos Tauromorphos olarak yorumlanabileceğini gösteren önemli kanıtlar sunmaktadır. Bu ikonografik unsurlar, protomun Dionysos'a özgü bir tasvir olduğunu düşündürmektedir.

Yalnızca sol tarafı burun hizasına kadar korunmuş olan bir diğer eserdeki unsurlar, yorumlama konusunda bize önemli ipuçları sunmaktadır (Kat. No.22). Korunmuş sol göz kapağının düşük olarak işlenmiş olduğu görülmektedir. Saç üzerinde yer alan boynuz detayı ve sarmaşık yaprakları, bu parçanın Dionysos Tauromorphos ikonografisiyle ilişkilendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu ikonografik unsurlar, figürün Dionysos'un boğa formuna atıfta bulunan bir tasvir olduğunu güçlü bir şekilde işaret etmektedir.

Parça olarak ele geçen bir diğer örnekte yüzünün sadece sağ tarafının bir kısmı korunmuş örneğin oldukça aşınmış vaziyette olduğu görülmektedir (Kat. No. 23). Aşınma nedeniyle göz çukuru ve kaş kısmı oldukça tahrip olmuştur, ancak burnun korunan bölümünden kemerli bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Saç kısmında yer alan sarmaşık yaprağı ve tomurcuk detayı, bu protom parçasının Dionysos ile ilişkilendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Büyük oranda tümlenerek ikonografik olarak diğer örnekleri yorumlamamıza da yardımcı olan bir başka protomda yüz detayının dolgun ve oval olarak işlenmiş olduğu görülmektedir (Kat. No. 5). Kafa kısmındaki yüksek kabartmalı sarmal başlık, saçları kafanın sağ ve sol tarafında serbest bırakacak şekilde işlenmiş olup, arkaya doğru devam etmektedir. Bukleli olarak işlenen saç detayının omuz hizasında son bulduğu görülmektedir. Alnın üst kısmında işlenen iki adet sarmaşık tomurcuğu ve sarmaşık yaprakları görülmektedir. Burun ve göz detaylarının belirgin, burun deliklerinin geniş işlenmesi, figüre belirgin bir yüz ifadesi kazandırırken, tebessüm eden ağız ve üst dişlerin görünmesi, protoma yaşam dolu bir ifade katmaktadır. Tebessümün yanaklarda yarattığı dolgunluk ve canlılık ile de doğal bir görünüm yakalanmıştır. Kalın olarak işlenen boyun detayının altında yer alan benekli aksesuarın himation benzeri kıyafeti tamamlayıcı bir unsur olarak kullanılması, giysinin bütünselliğini pekiştirmekte ve sağ elin kıyafeti tutar vaziyette betimlenmesi, figüre dinamik bir ifade kazandırmaktadır. Genel hatlarıyla, bu protomun hem ikonografik hem de stilistik unsurlar açısından Dionysos'un çocuk formunu temsil eden bir tasvir olduğunu söylemek mümkündür. Bu tasvir, Dionysos'un mitolojik özelliklerini ve kültürel

simgelerini bir araya getirerek, Hellenistik dönemin sanatsal anlayışını da yansıtmaktadır.

Çocuk formunda işlenmiş bir diğer protomun (Kat. No. 8) boyundan üst kısmının korunmuş olduğu görülmektedir. Protomun tüm hali muhtemelen KK-18 CS-112/94 (Kat. No. 5) numaralı örnekteki gibi himation benzeri giysi giymekteydi. Yüz hatlarının, başlık ve saç detaylarının işlenişi büyük oranda birbirine benzerdir. Oval ve dolgun bir yüz yapısı, protomun çocuk ya da genç bir Dionysos tasvirini temsil ettiğini belirginleştirmektedir. Kafanın ortasından yükselen başlık, arkaya doğru sarmal bir şekilde uzanmakta olup, her iki yandan dökülen bukleli saçlar omuz hizasında sonlanmaktadır. Alnın üzerinde, iki ayrı bukle şeklinde işlenmiş saç detayı ile sarmaşık tomurcukları dikkat çekmektedir. Bu sarmaşık motifleri, Dionysos'un doğayla ve özellikle sarmaşıkla olan güçlü ilişkisinin bir yansımasıdır. Yüzün hafif sola dönük işlenmesi, Dionysos protomlarında sıklıkla görülen hafif hareket ve canlılık hissini güçlendirmekte olup gözler ve göz kapakları oldukça derin işlenerek ön plana çıkmaktadır. Tebessümle birlikte yanaklarda oluşan dolgunluk çocuk olgusunu daha da gerçekçi kılar vaziyettedir. Burun ve burun delikleri yüze göre oldukça geniş işlenmiştir. Dionysos kültünün karakteristik özelliklerini barındıran bu eserin; yüz detaylarındaki çocuksu ifade, özellikle yumuşak hatlar, dolgun yanaklar ve hafif tebessüm gibi unsurlar dikkate alındığında, bu protomun Çocuk Dionysos tasviri olarak değerlendirilmesi oldukça yerinde bir yaklaşım olacaktır. Hellenistik Dönem'de Dionysos'un çocuk formunda tasvir edilmesi yaygın bir ikonografik temaydı ve bu tür figürler genellikle gençliği, canlılığı ve doğanın döngüselliğini temsil ederdi.

Boynuzlu olarak tasvir edilen bir diğer Kurul Kalesi protomunun, baş kısmı sağa yatık vaziyettedir (Kat. No. 3). Dalgalı ve hacimli bir şekilde işlenen saç detayının kafanın her iki yanından kıvrılarak arkada toplanıp, sağ omuz üzerinden göğüs hizasına kadar geldiği görülmektedir. Sol omuzda çok az korunmuş saç bukleli detayı da görülmektedir. Göz aşağı bakar vaziyette belirgin bir şekilde işlenmiştir. Burun ince uzun yapıda olup ağız kısmı kapalı olarak hafif tebessüm eder vaziyette işlenmiştir. Sağ omuzda düğümlü olarak dökülen giysinin göğüs kısmındaki geyik/ceylan ayağı detayı, protomun nebris giydiğini düşündürmektedir. Nebris, yani geyik/ceylan derisi, genellikle Dionysos ve ona bağlı figürlerde sıklıkla kullanılan bir ikonografik unsurdur. Bu nedenle, göğüs kısmındaki bu detay protomun, Dionysos'la bağlantısını

güçlendirir. Oval şekilli çene, yüzün yumuşak hatlarını tamamlamaktadır. Burun, ağız ve göz gibi yüz detaylarının ince işlenmesi, figürün zarif ve genç bir görünüm sunmasını sağlamaktadır. Ayrıca, bu tür detaylar, Hellenistik Dönem sanatında görülen doğalcı eğilimlerin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Yüzün yumuşak hatları ve hafif tebessüm, figüre bir canlılık ve doğallık katarken, boynuz gibi özelliklerin eklenmesi de figürün mitolojik veya sembolik bir kimliğe işaret ettiğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, protomun Dionysos Tauromorphos' atfedilmesi yerinde olacaktır. Ayrıca Gürcistan'ın doğu kesiminde bulunan Sarkine'de keşfedilen pişmiş topraktan yapılmış Dionysos Tauromorphos protomunun Kurul Kalesi'nde açığa çıkarılan bu örnek ile benzer özellikler taşıdığı görülmektedir¹⁴⁴.

Kurul Kalesi'nde açığa çıkarılmış olan bir diğer protomun ikonografik detayları, özellikle üzüm taneleri şeklinde işlenen saçlar Dionysos'un karakteristik simgelerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Kat. No. 4). Summerer' in Amisos Dionysos Botyrs protomları içerisinde değindiği, Louvre Müzesindeki koleksiyonda yer alan örnek ile benzer olan bu protomun yüksek sarmal şeklinde gelen başlığı oldukça dikkat çekicidir (Resim 4.7) ¹⁴⁵. Üzüm salkımı şeklinde işlenen saçların, protomun sağ eliyle sıkılarak sol eliyle tuttuğu (bu kısım noksandır) kaba boşaltılması, bu simgenin Dionysos'un şarap ve bereket tanrısı olarak rolünü vurgular niteliktedir. Saç kısmında işlenmiş stilize iki adet sarmaşık tomurcuğu detayı ile korunmuş sarmaşık yaprağı detayları mevcuttur. Kafa kısmı sola dönük vaziyettedir. Gözler hafif aşağı bakar vaziyette göz çukuru ve göz kapakları oldukça belirgin işlenmiştir. İnce, uzun bir burun yapısı ile küçük yarı açık bir ağız tasvir edilmiştir. Alt dudağın üst dudağa göre öne çıkık vaziyette betimlendiği görülmektedir. Kulaklarda halka formunda işlenmiş küpeler dikkat çekmektedir. Boyun kısmı oldukça kalın ve boğumlu işlenmiş olup protomun, ortasında hakla olan bir kolye taktığı görülmektedir. Uzun kollu bileğe kadar kapalı giyside sol göğüsün açıkta bırakılarak göğüs altından devam ettiği görülmektedir. Protomun, giysi detaylarından takı unsurlarına kadar titizlikle işlenmesi bu eserin hem teknik hem de estetik açıdan oldukça başarılı olduğunu gösterir.

¹⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz: Mizandari, M. (1993). "Un Groupe Dionysiaque de Georgie. Terres Cuites Hellenistiques de Sarkine", *Dialogues D'histoire Ancienne*, 19/2, 245- 246.

¹⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz: Summerer, 1999: 40-43, Taf. 3 P I 9; <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259921>

Tek parça olarak ele geçirilen bir diğerk rnekke, korunan başlığın altında stilize bir tomurcuğın varlığı tespit edilmiştir (Kat. No. 18). Başlığın sona erdiği noktada, alın üzerinde şerit şeklinde uzanan ve muhtemelen mitra bandı olarak değerkendirilebilecek bir bant görülmektedir. Gz ukuru ve göz kapakları belirgin bir şekilde işlenmiş olan protomun yüzeyinin ise oldukça aşınmış olduğu dikkat çekmektedir. Korunan kısımlar göz önüne alındığında, bu eserin Dionysos Mithrephoros atfedilmesi muhtemel olmakla birlikte, eserin büyük oranda eksik olması nedeniyle kesin bir yargıya varmak doğru olmayacaktır. Ancak, korunmuş olan özelliklere dayanarak bu parçanın Dionysos'a atfedilmesi kaçınılmazdır.

4.3. Teknik Açıdan Değerkendirme

Bu bölümde, Hellenistik Dönem'e ait protom formundaki pişmiş toprak heykelciklerin üretim teknikleri, kullanılan malzemeler ve dekoratif uygulamaları detaylı bir şekilde incelenecektir. Protomların yapım süreci; kil seçimi, şekillendirme yöntemleri, pişirme teknikleri, astar uygulamaları ve boyama süreçleri gibi çeşitli aşamalar ele alınacaktır.

4.3.1. Hamur

Bu bölümde, Kurul Kalesi'nden elde edilen pişmiş toprak protomların hamur özellikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmanın ana odağı, kullanılan kilin bileşimi, katkı maddeleri, hazırlık süreçleri ve pişirme teknikleri üzerinedir. İncelemeler, protomların üretim süreçleri ve bu süreçlerin hammaddenin nihai özellikleri üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır.

Kurul Kalesi'nde elde edilen protomların ele alınan örneklerinin yoğunluklu olarak açık kırmızı ve kırmızımsı tonlarda olduğu görülmektedir (10 R 6/6, 2.5 YR 6/6, 2.5 YR 6/8, 2.5 YR 6/4, 10 R 5/6). Bu renkler, kilin yüksek demir oksit içeriğine sahip olduğunu ve oksidatif atmosferde pişirildiğini gösterir. Hellenistik Dönem'de bu tür renkler, iyi havalandırılmış fırınlarda yüksek sıcaklıklarda pişirilen seramiklerde yaygındır. Kırmızı ve kırmızımsı kahverengi tonlar, kilin demir içeriği nedeniyle pişirme sırasında oksidasyonla oluşmaktadır.

Bir sonraki yoğunluğun ise kırmızımsı sarı tonlar (5 YR 6/6, 7.5 YR 7/6, 7.5 YR 6/6) olduğu tespit edilmiştir. Kırmızımsı sarı tonlar, demir oksitlerin yanı sıra kilin içeriğinde bulunan diğerk mineral bileşenlerin varlığına işaret eder. Bu renkler,

genellikle daha düşük sıcaklıklarda veya indirgen atmosferde pişirilen seramiklerde görülür. Bu renkler, kilin demir içeriğine ek olarak alüminyum ve silikat minerallerinin de pişirme sırasında oksitlenmesi sonucu oluştuğu bilinmektedir.

Daha az olarak ise, açık kahverengi tonlar (7.5 YR 6/4) demir oksitlerin yanı sıra organik maddelerin varlığını da gösterebilir. Bu tür kil, genellikle daha düşük sıcaklıklarda pişirilmiş veya indirgen atmosferde pişirilmiş olabilmektedir.

Bu ana renk tonlarının dışında, daha nadir görülen diğer renk tonları büyük olasılıkla pişirme sıcaklığındaki değişimlerden kaynaklanmış olabilir. Özellikle, bazı eserlerin bir kısmında görülen gri tonlar pişirme sürecindeki sıcaklık dengesizliği nedeniyle oluşmuş olabilir.

4.3.2. Yapım Teknikleri

Hellenistik Dönem’de pişmiş topraktan yapılmış protomların üretim süreci, detaylı bir el işçiliği ve çeşitli aşamaları kapsayan bir sanat formuydu. Antik Çağ’da pişmiş toprak figürin yapımında üç farklı yöntemden söz edilir. Bunlar; elle şekillendirme, çarkta şekillendirme ve kalıplama yöntemleridir. Elle şekillendirme yöntemi en ilkel yöntem olmakla beraber elle şekillendirilen figürinlerin kaba bir forma sahip oldukları görülmektedir¹⁴⁶. Kurul Kalesi pişmiş toprak protomların kalıpla yapıldıklarını ve daha sonra geri kalan detayların özellikle çelenk kısmındaki tomurcuk, yaprak gibi unsurların sonradan eklediği anlaşılmaktadır.

4.3.2.1. Kalıplama

M.Ö. 7. yüzyılda Kıbrıs ve Girit kültürlerinde ortaya çıkan kalıp tekniği, başlangıçta yalnızca figürlerin başlarının yapımında kullanılmıştır. Zamanla bu uygulamanın figürinlerin tamamını kapsar hale geldiği görülmüş, bununla beraber figürin üretimindeki kalitenin, hızın da artmasına sebep olmuştur¹⁴⁷.

Figürinler genellikle archetype (arketip), patris (patris) veya prototype (prototip) olarak da bilinen kil modelden yapılmış tek veya çift taraflı kalıplardan yapılırdı. Arketip, figürin veya başka bir nesnenin ilk ve orijinal modelidir. Bu model, tüm detayları ve özellikleri ile nihai ürünü temsil eden kısımdır. Arketip, sanatçı tarafından elle yapılır ve genellikle kil, balmumu veya benzeri malzemeler kullanılarak

¹⁴⁶ Higgins, R. A. (1967). *Greek Terracottas*, London: Methuen & Co. Ltd, 1.

¹⁴⁷ Higgins, 1967:1.

oluşturulurdu. Arketipten türetilen negatif kalıplar “matrize (matris)” olarak adlandırılan öncül kalıplardır. Bu kalıplar, arketip modelin negatif formunu içerir ve seri üretim için kullanılırdı. Matrize, figürinin tüm detaylarını taşır (sonradan elle eklenen kısımları hariç) ve bu kalıptan birçok pozitif model çıkarılabilirdi¹⁴⁸.

Kalıplama işlemi tamamlandıktan sonra, figürin dikkatlice kalıptan çıkarılır. Bu aşamada, figürinin yüzeyinde oluşabilecek herhangi bir pürüz veya kalıntı temizlenirdi. Figürin, düzeltme ve detaylandırma işlemleri eser için bir çalışma yüzeyine yerleştirilir, spatula, bıçak veya diğer ince el aletleri kullanılarak yüzeydeki pürüzler giderilerek figürine son şekli verilir. Bu aşamada özellikle yüz, saç, giysi gibi detayları gibi ince işçilik gerektiren bölgeler üzerinde özellikle durulurdu. Spatula ve diğer aletlerle yapılan bu düzeltmeler, figürinin doğal ve estetik bir görünüme sahip olmasını sağlar. Ayrıca, bu aşamada figürine ek olarak eklenecek olan detaylar eklenirdi. Örneğin, giysi kıvrımları, taç kısmına eklenen tomurcuk, sarmaşık- asma yaprakları, yüz ifadelerinde verilmek istenen ince detaylar spatula ile dikkatlice işlenirdi¹⁴⁹.

Kurul Kalesi protomlarının arkaları boş olduğundan sadece ön yüz kısmı için tek kalıpla üretildiği ve bu aşamada basitçe kalıba bastırılarak oluşturulmuş olduğu yorumunu yapabiliriz. Bu aşamada, ustanın parmak izlerinin protomun arka yüzünde yer aldığı örnekleri de görülmektedir. Kalıptan dışa taşan kil çıkıntılarının da ip yardımıyla düz bir şekilde alınmaktadır¹⁵⁰. Protomların kafa kısmında açılmış küçük askı deliklerinin kalıptan çıkarıldıktan sonra henüz kuruma aşamasında iken, ince bir alet (spatula, iğne veya sivri uçlu bir araç) kullanılarak delinir, bu işlem figürinlerin yüzeyinde çatlak oluşmasını önlemek için dikkatlice yapılır¹⁵¹.

¹⁴⁸ Groot, M. (2018). *Ancient Terracottas from South Italy and Sicily in the J. Paul Getty Museum*, Getty Publications, 120-123; Doulgieri-Intzesiloglou, A., & Arachoviti, P. (2019). *Production of Terracotta Figurines in the Hellenistic Period at the Ancient City of Pherai, Thessaly*, In Hellenistic and Roman Terracottas. Brill, 180-185;

¹⁴⁹ Nicholson, P. T., & Shaw, I. (2000). *Ancient Egyptian Materials and Technology*, Cambridge University Press, 142-145; Burn, 2004: 54-56; Ferruzza, M. L. (2016). *Ancient Terracottas from South Italy and Sicily in the J. Paul Getty Museum*. Los Angeles, CA: J. Paul Getty Museum, 3.

¹⁵⁰ Dereboyu, E. (2012). *Aigai Pişmiş Toprak Figürinleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 43-47.

¹⁵¹ Nicholson, 2000: 54-56.

4.3.2.2. Pişirme

Hellenistik Dönem’de pişmiş toprak protomların üretiminde, pişirme süreci kritik bir öneme sahiptir. Pişirme sıcaklığı, kilin sertleşmesini ve dayanıklılığını sağlarken, figürinlerin nihai renk ve yapısal özelliklerini de belirleyen bir unsurdur. Eserlerin ısı kaynağından uygun uzaklıkta olması çatlamayı önlemek ve iyi bir pişirme için özen gösterilmesi gereken bir unsurdur. İyi pişmemiş figürinlerde derin çatlakların görülebileceği, bu da daha kolay kırılmaya sebebiyet vererek üretimlerin hatalı olmasına neden olabilmektedir. Bununla beraber figürinlerin fırınlanmadan önce tamamen kurutulması, deformasyon ve çatlamaların önlenmesi açısından önemlidir. Terracotta figürinlerin özenle çoğaltılıp fırınlanması, bu eserlerin yalnızca formlarının daha kolay oluşturulmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda görsel sanatlar içinde önemli bir yer edinmelerine olanak tanımıştır¹⁵².

4.3.2.3. Astar ve boya uygulamaları

Son aşama olarak figürinlerin renklendirilerek kullanıma hazır hale getirilmesi vardır. Pişmiş toprak figürinlerin son aşaması olan astar ve boyama, figürinlerin estetik görünümünü ve korunmasını sağlamak için kritik öneme sahiptir. Bu aşamalar, figürinlerin görsel sanatlar içinde önemli bir yere sahip olmasını sağlamış ve bu süreçlerde kullanılan teknikler, dönemin zanaatkarlık becerilerini yansıtmaktadır. Antik Yunan vazo resim sanatında olduğu gibi, terracotta figürinlerin beyaz bir astar ile kaplandıktan sonra canlı ve parlak renklerle boyanması, dönemin mermer heykellerinde görülen polikromi anlayışıyla paralellik gösterir. Figürinler üzerinde sıkça tercih edilen kırmızı ve mavi tonlar, açık ve koyu renkler arasında güçlü bir kontrast oluşturarak, figürinlerin daha belirgin ve çarpıcı görünmesini sağlamak amacıyla seçilmiştir. Siyah rengi genellikle gözler için kullanır ve kaş, saç gibi unsurların renklendirilmesi için kırmızı aşı boyası tercih edilir¹⁵³.

Renklendirme işlemi hassas bir aşama olmasından kaynaklı eserler üzerinde bu boya kalıntılarının korunması oldukça zor olabilmektedir. Özellikle Kurul Kalesi gibi nemli bir toprağa sahip coğrafya için eserler üzerinde boya kalıntılarına rastlamak son derece önemli bir unsurdur. Bu boya kalıntılarını özellikle eserlerin girintili

¹⁵² Ferruzza, 2016: 3; Alanyalı, H. S. (2002). Hellenistik dönem tanagra atölyelerinde terracotta üretimi, *Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu* (2), 179.

¹⁵³ Ferruzza, 2016: 3; Alanyalı, 2002: 179.

kisimlerinde (örneğin saç buklelerinin araları) daha korunaklı kalmış oldukları tespit edilmektedir.

5. ANALİZ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME

5.1. Kurul Kalesi ve Samsun Müzesi P.T. Protomlarının Analiz Sonuçları ve Değerlendirmeleri

Çalışmanın bu bölümünde, Ordu Kurul Kalesi kazısında tespit edilen bir grup Dionysos protomları ile Samsun Müzesinde yer alan bir grup figürin ve 2023 yılında Sahra Sıhhiye Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığında, Samsun Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen sondaj ve hafriyat kazılarında ele geçen kil örneklerinin analiz sonuçları karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma, iki farklı bölgeden alınan örneklerin kimyasal ve mineralojik özelliklerini inceleyerek üretim teknikleri ve malzeme kaynakları arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Ordu Müze Müdürlüğünde yapılan tahribatsız analizde, Kurul Kalesi'nde açığa çıkarılmış olan 12 adet pişmiş toprak protom üzerinde analiz gerçekleştirilmiştir. Trabzon Bölge Laboratuvarından görevli personel ile Hitachi X-Met 8000 Expert Geo marka portatif XRF cihazı kullanılarak gerçekleştirilen analizde eserler, MiningLE-FP modunda ve 60 saniye analiz süresi seçilerek XRF cihazı ile ölçümleri alınmıştır. Bu analiz sonucunda MiningLE-FP (pişmiş toprak) modunda yapılan analiz ölçümlerinde genel olarak Si, Al, Fe, K, Ca, Mg, Ti, P, Pb, Mn, Ba, Cr, Sr, Zr, Co, As, Rb, Cs, Zn, Ni, Sb, Nb, Th, Hg, Au elementlerine rastlanılmıştır.

Kurul Kalesi'nde açığa çıkarılan pişmiş toprak Dionysos protomlarından analiz için seçilen eserlerin kazı envanter numaraları aşağıda belirtilmiştir.

- Env. No: KK20 İYK-M3 48/4
- Env. No: KK20 CB-126/3
- Env. No: KK20 CD-128/1
- Env. No: KK20 CC-128/14
- Env. No: KK20 CC-128/18
- Env. No: KK20 İYK- M3 48/1
- Env. No: KK20 İYK- M3 48/3
- Env. No: KK20 İYK-M3 48/6

- Env. No: KK20 İYK-M3 48/8
- Env. No: KK20 İYK-M3 48/9
- Env. No: KK20 İYK-M3 265
- Env. No: KK22 CG-129/34

Bu eserler üzerinde yapılan analiz sonuçları göz önüne alınarak içerdikleri başlıca elementlerin yüzdelik dağılımını gösteren grafik oluşturulmuştur (Grafik 5.1). Grafik, silisyum oksidin (SiO_2) en yüksek oranda bulunduğunu göstermektedir. Bu, kilin temel bileşeni olan kuvarsın varlığını işaret eder. Silisyumdan sonra en yüksek oranlarda bulunan elementler alüminyum ve demirdir. Alüminyum oksit (Al_2O_3), kilin plastik özelliklerini artırır ve pişirme sırasında seramiklere dayanıklılık kazandırır. Demir oksit (Fe_2O_3) ise, kilin pişirilmesi sırasında seramiklerin rengini etkiler; kırmızımsı, kahverengimsi bir renk verir. Daha düşük oranlarda bulunmasına rağmen, kalsiyum oksit (CaO) da kilde mevcuttur. Kalsiyum içeriği, kilin sertleşmesi ve pişirme sıcaklığını kontrol etme açısından önemlidir. Ancak düşük oranda bulunması, bu kilin kireç bakımından zengin olmadığını ve yüksek sıcaklıklarda pişirildiğini gösterebilmektedir. Grafikte düşük oranlarda görülen titanyum (TiO_2), potasyum (K_2O), ve magnezyum (MgO) gibi elementler, kilin doğal bileşenleri olup, bu seramiklerin mineral yapısı hakkında bilgi vermektedir.

Samsun Müzesinde gerçekleştirilen tahribatsız analizde ise 6 adet pişmiş toprak figürinin ve 5 adet kil örneğinin analizi, Hitachi X-Met 8000 Expert Geo marka portatif XRF cihazı ile maning modunda 60 saniye analiz süresi seçilerek Trabzon Bölge Laboratuvarından görevli personel ile gerçekleştirilmiştir. Si, Al, Fe, K, Ca, Mg, Ti, P, Pb, Mn, Ba, Cr, Sr, Zr, Co, As, Rb, Cs, Zn, Ni, Sb, Nb, Th, Hg, Au gibi elementlere rastlanılmıştır.

Samsun Müzesi'nde yer alan 6 adet pişmiş toprak figürin grubuna yapılan analiz sonuçlarının grafiği ile Samsun Sahra Sıhhiye Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığında gerçekleştirilen sondaj ve hafriyat kazılarında elde edilen 5 adet kil numunesinin XRF analiz sonuçlarını gösteren grafikler ayrı ayrı hazırlanarak değerlendirilmiştir.

İlk olarak Samsun'daki kil örneklerinin (Grafik 5.2) sonuçları ile Kurul Kalesi protomlarının sonuçlarını değerlendirecek olursak Kurul Kalesi'ndeki protom

örneklerinde en yüksek oranda bulunan elementin silisyum (Si) olduğunu ve benzer şekilde, Samsun'daki kil örneklerinde de silisyumun en yüksek oranda mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Kurul Kalesi protomlarında alüminyum (Al) ikinci sırada yer alırken, Samsun'daki kil örneklerinde kalsiyum (Ca) ikinci sırada gelir. Bu, Samsun'daki kilin daha kalsiyum zengini olduğunu ve Kurul Kalesi'ndeki kilin ise daha alüminyum zengini olduğunu göstermektedir. Demir (Fe) elementinin her iki örnekte de yoğun olarak mevcut olduğu görülmekte olup, bu elementin varlığı pişmiş toprak eserlerin renklendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bu iki karşılaştırma arasındaki elementel farklar, kil yataklarının olası jeolojik farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Kurul Kalesi protomlarının ve Samsun kil örneklerinin mineralojik bileşimleri, bu eserlerin farklı kil türlerinden yapıldığını düşündürmekle beraber daha fazla karşılaştırmalı analiz yapılmadan kesin bir yargıya varmak zor olacaktır. Amisos'taki farklı kil yataklarından alınacak örneklerle yapılacak karşılaştırmalar, öne sürülen tezlerin daha sağlam temellere oturmasını sağlayacaktır.

Samsun Müzesinde yer alan 6 adet figürin grubu içerisinde bir adet Dionysos protomu (Samsun Müzesi Env. No. 3-1 1989, Resim 4.2) ve Dionysos ile ilişkilendirilebilecek eserler de yer almaktadır (Resim 5.1, Resim 5.2, Resim 5.3). Samsun Müzesi envanterine kayıtlı analiz için seçilen eserlerin envanter numaraları aşağıda belirtilmiştir:

- Env. No: 2013/40(A)
- Env. No: 3-1 1989
- Env. No: 6-23 1991
- Env. No: 10-1 1991
- Env. No: 2012/27(A)
- Env. No: 2008/123(A)

Samsun Müzesi'nden seçilen bir grup pişmiş toprak figürin grubu üzerinde yapılan analiz sonuçlarından oluşturulan grafiğe göre (Grafik 5. 3) diğerlerinde de olduğu gibi en yüksek oranda görülen element silisyumdur. İkinci sırada yer alan Alüminyumun yüksek oranı, figürinlerin dayanıklılığını artıran ve kilin plastikliğini

sağlayan bir bileşen olduğunu göstermektedir. Üçüncü sırada yer alan demir oksit, pişirme sonrasında figürinlerin kırmızımsı bir renk almasına katkıda bulunan bir elementtir.

Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak Kurul Kalesi protomları, Samsun'daki kil örnekleri ve Samsun Müzesi'ndeki pişmiş toprak figürinlere ilişkin yapılan elementel analizler, bu eserlerin yapımında kullanılan kilin jeokimyasal özelliklerini karşılaştırmalı olarak inceleme imkânı sunmaktadır (Grafik 5.4). Her üç grup için de silisyum en yüksek oranda bulunan element olarak öne çıkmakta, bu da kullanılan kilin kuvars bakımından zengin olduğunu göstermektedir. Ancak, Kurul Kalesi protomlarında ikinci en yüksek oranda alüminyum bulunurken, Samsun'daki kil örneklerinde ve Samsun Müzesi pişmiş toprak figürinlerinde bu ikinci sırayı kalsiyum almaktadır. Bu fark, Kurul Kalesi'nde kullanılan kilin daha alüminyum zengini, Samsun'daki kilin ise daha kalsiyum zengini olduğunu göstermektedir.

Kurul Kalesi'nde bulunan bazı Dionysos protomlarının ikonografik olarak Amisos'takilerle benzer olduğu tespiti, bu protomların aynı kalıptan çıktığını ve dolayısıyla aynı üretim merkezinden geldiğini düşündürülebilir. Aynı kalıptan çıkan eserler genellikle belirli bir merkezde üretilir ve bu merkezde üretilen eserler daha sonra ticaret yoluyla başka bölgelere yayılabilir. Hem ikonografik benzerlikler hem de arkeolojik bağlam göz önünde bulundurulduğunda, Kurul Kalesi protomlarının Amisos'ta üretilmiş olma ihtimali vardır. Ancak, bu iddiayı kesinleştirmek için ek arkeolojik ve jeokimyasal analizler yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, gelecekteki çalışmalarda daha kesin sonuçlar elde edebilmek için gelişmiş analiz yöntemlerini kullanarak araştırmamızı güçlendirmeliyiz.

6. SONUÇ

Tarih öncesi ve tarihi çağlar boyunca daha iyi bir yaşam için sürekli bir arayış içinde olan insanoğlunun Anadolu'nun tüm bölgelerinde mücadelesine tanıklık eden tarihi ve kültürel kalıntılara ulaşmak mümkündür. Anadolu coğrafyası özelinde genel bir bakışla diğer bölge özelliklerine nazaran iklim ve bitki örtüsü açısından çok daha zor bir yapıya sahip olan Karadeniz Bölgesi insan yaşamı ve insan kültürü üzerinde etkili olmuştur. Bölgede insanoğlunun yerleşik yaşama geçtikten sonra doğayla bir mücadele içine girdiği ve sosyo-kültürel özelliklerinin bölgeye göre şekillendiği açıkça görülmektedir. Bu bağlamda daha nesnel sonuçların ortaya konulabilmesi için bilimsel tüm alanlarda çalışmaların süregeldiğini belirtebiliriz.

“Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Dionysos Protomları” adlı bilimsel çalışmamızın içerik kısmında bölgenin siyasi, tarihi ve sosyo-kültürünün kökenine ilişkin verilerine erişim sağlamayı kolaylaştıran unsurlar bulunmaktadır. Söz konusu tez çalışmamızın başında Kurul Kalesi'nin coğrafi konumu ve tarihteki yerine değinilmiş ve böylece genel bölge kültürün ilkel süreçleri tanıtılmaya çalışılmıştır. 2010 yılından bugüne kadar kesintisiz sürdürülen bilimsel kazı çalışmaları ve araştırmalara göre Ordu ilinin Altınordu ilçesinin Bayadı Mahallesi içerisinde yer alan Kurul Kalesi'nin Antik Çağ'daki adının mevcut durumda henüz bilinmediği görülmektedir. Deniz seviyesinden 571 metre yüksekliğe sahip olan Kurul Kalesi'nin Karadeniz Bölgesi iklim özelliklerini tam anlamıyla yansıttığını söyleyebiliriz.

Öte taraftan antik kaynaklardan (Strabon) aktarılan bilgilere göre Kurul Kalesi'nin Pontos kralı VI. Mithradates tarafından Roma saldırılarına karşı yaptırılan 75 tahkimli kaleden biri olduğu düşünülmektedir. Kalenin hakim olduğu bir diğer özellik ise Antik Çağ'da Melanthios Irmağı olarak adlandırılan ve günümüzde Melet Irmağı olarak bilinen nehre sahip olmasıdır. Söz konusu Melanthios Irmağı'nın iç bölgelerden Karadeniz kıyılarına ulaşımı sağlaması bölge kültürü içerisindeki önemini sağlarken aynı zamanda Kurul Kalesi'nin en önemli unsurları arasında yer aldığını belirtmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Antik dönem Kotyorası'nda MÖ 2. binyıldan itibaren Kaşkalar ile başlayan tarihi sürecin Hititler ile devam ettiği ve MÖ 1. binyıldan itibaren kolonizasyon hareketlerine sahne olduğu kabul edilmektedir. Bölgede özellikle Büyük Kolonizasyon Dönemi'nde Greklerin etkili olduğu ve Kıta Yunanistan ile Batı

Anadolu'nun endüstriyel ham madde ihtiyacının Karadeniz Bölgesi aracılığıyla sağlandığı görülmektedir. Geniş bir coğrafyaya yayılan Greklerin özellikle Karadeniz Bölgesi'nde MÖ 8. yüzyıldan itibaren kurmuş oldukları koloni kentleri en önemli kültürel geçmişi sunmaktadır. Özellikle Sinope, Herakleia Pontika, Amisos, Kotyora, Kerasos, Trapezous koloni kentlerinin güney Karadeniz kıyısındaki başlıcalarını oluşturduğu belirtebiliriz.

Pontos Bölgesi sınırlarında yaşadıkları antik kaynaklardan aktarılan Beyaz (Leuko) Syrialılar, Amazonlar, Tibaranoi/Tibarenoi, Sannos/Sanlar (Makronlar), Appaïtesler (Kerkitesler), Khaldaioi (Khalybes), Mossynoikoi (Heptakometesler), Makrokephaloslar, Bekhires ve Driller gibi birbirinden farklı kavim ve toplulukların bölge insanının demografik yapısında etkili olduklarını bilimsel yayınların yardımıyla ifade edebiliriz. Ancak bölge tarihi açısından mihenk taşı olan Pontus kralı VI. Mithradates Eupator Dionysos'un siyasi ve tarihi fikirleri ile birlikte Roma'ya karşı oluşturduğu stratejiden geçmektedir. Doğu Seferi'nde Helenistik Dönem' de yaşanan olaylardan pek etkilenmeyen Pontos Bölgesi'nin kral VI. Mithradates zamanında yayılmacı bir siyaset izlediği ve tüm Karadeniz Bölgesi'ne hâkim olmaya ve siyasi birliğini tamamlamaya çalıştığı kabul edilmektedir.

Kökeni hakkında yeterli veri bulunmayan Mithradates Hanedanlığı'nın en önemli aktörlerinden olan VI. Mithradates'in Roma ile uzun süre devam eden savaşları ve diplomasi başarıları sayesinde Kurul Kalesi tarihinin aydınlatılabildiği ve kalenin Tanrı Dionysos ile özdeşleşen kültürünün saptanmasında yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. VI. Mithradates'in Roma Cumhuriyetine karşı askeri ve siyasi mücadelelerinden dolayı garnizon-kale özelliği taşıdığı düşünülen Kurul Kalesi'nin Pontos Krallığı adı altında Roma'ya karşı başarılı savunmaların yapıldığı kalelerden biri olduğu kabul edilmektedir. Özellikle Mithradates-Roma savaşları olarak geçen MÖ 89-85, MÖ 83-81 ve MÖ 74-63 yılları arasında üç farklı dönemde verilen savaşlar en öncül örneklerinden sonra Roma'nın üstünlüğü ele aldığı ve Roma Senatosu kararıyla Roma ordusunun başına Gnaeus Pompeius Magnus'un geçmesi sonrası Roma ordusunun MÖ 66 yılında Pontos Krallığı topraklarını her yönden istila ederek VI. Mithradates tarafından tahkim edilen tüm kaleleri ele geçirdikleri ve kullanım alanlarını doldurdıkları kazılarla ve araştırmalarla ortaya konmuştur.

Kurul Kalesi'nde 2010 yılından itibaren günümüze değin (2023 dâhil) kesintisiz sürdüren modern kazı çalışmaları İç Kale, Kuzey Teras, Kapı Koridoru ve son dönem kazı sezonlarıyla İdari Yapılar Alanı'nda birçok arkeolojik veri ortaya çıkarılmış ve söz konusu kalenin tarihi, siyasi ve sosyo kültürel alanlarındaki soru işaretlerinin çözülmesine yardımcı olmuştur. Tez çalışması kapsamında ele aldığımız pişmiş toprak protomların özellikle İdari Yapılar Alanı olarak adlandırılan alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Terrakotta figürinlerinin Antik Çağ' da birçok amaç için kullanıldığı görülürken pişmiş toprak ham maddesinin yapım maliyetinin uygun olması sebebiyle de yaygınlaştığı bilinmektedir. Protom kavramı kimi zaman mask olarak da adlandırıldığı görülürken ufak nüanslarla birbirinden ayrıldıkları görülür. Protom, başın ön tarafının işlenerek arka tarafının boş bırakıldığı tek kalıptan oluşturulan figürin gruplarıdır. Çoğunlukla kadın ve erkek figürinleri olarak betimlenen, tanrı ve tanrıçaları konu edinen figürin grupları olarak karşımıza çıkar. Bununla beraber hayvanların da işlendiği bilinir. Çalışmamız kapsamında ele aldığımız Dionysos protomlarının ise biçimsel açıdan çeşitliliği mevcuttur. Taşıdıkları niteliklere göre ayrılan ve tanrının sıfatlarıyla ilgili ilişkili adlandırmalarını detaylı olarak değindiğimiz bölümde; tanrı Dionysos' un Botyrs (üzüm şeklinde stilize edilmiş saç ve sakallı formlar), Tauromorphos (boğa biçimli olarak tasvir edilen form), Mithrephoros (Kafa kısmını kapatan bir başlıkla betimlenmiş örnekler) ve ayrıca, kesin bir sınıflandırma yapamadığımız sakallı, sakalsız, genç ve çocuk figürlere ait örneklerde bulunan unsurlar da ele alınmıştır. Kurul Kalesi protomlarının ikonografik açıdan değerlendirilmesi yapılarak benzer örneklerine değinilmiştir. Kurul Kalesi'nde bulunan pişmiş toprak protomlar, ölçüleri, kil özellikleri gibi unsurlar açısından kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Bu unsurların ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesiyle, Karadeniz coğrafyasının Kurul Kalesi özelinde önemli verilerin derlenmesi sağlanmıştır. Ayrıca, bu çalışma, ileride gerçekleştirilecek araştırmalara spesifik olarak katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Analiz sonuçlarının değerlendirildiği bölümde, Kurul Kalesi protomlarının Amisos'da tespit edilmiş örnekleri ile benzerlik gösterdiği detaylar irdelenmiştir. Bu inceleme, Samsun Müzesi'nde bulunan bir grup figürin ve 2023 yılında Sahra Sıhhiye Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı'nda Samsun Müze Müdürlüğü tarafından yapılan sondaj ve hafriyat kazılarında elde edilen kil örneklerinin analiz sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma, Kurul Kalesi protomlarının Amisos atölyelerinde

Üretilmiş olabileceği ya da kullanılan kilin bu bölgedeki kil yataklarından alınmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.

Kurul Kalesi pişmiş toprak protomlarının ilk değerlendirilmesi olarak sunulan XRF tahribatsız analiz sonuçları, kesin bir yargıya varmamıza tam olarak olanak tanımamakla birlikte, başlangıç aşamasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu eserler üzerinde ilerleyen zamanlarda gerçekleştirilecek detaylı analizler ve araştırmalar, gelecekte daha kapsamlı ve objektif yorumlar yapabilmemiz için önemli veriler sunacaktır.

7. KATALOG

	
Kat No.	1
Env./Etüt No.	KK20/CC128-14
Eser Adı	Efemine Dionysos? Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	10R 6/6 (Light Red) Boya: White Page N/9.5 (White) 10R 5/8 (Red) Gley 2 7/5 BG (Light Greenish Gray)
Kil	Sıkı gözenekli, az miktarda mika ve kum katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 42,4 cm Baş Genişliği: 14,0 cm Asma Deliği Çapı: 0,3 cm

Durum
Eser tamamı ile parçalanmış bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar kafa kısmından başlayıp gövdenin tamamını kaplayacak şekilde sonlanmıştır. Eserin yüzeyinde boya tabakaları mevcuttur. Mevcut boya tabakaları restore edilmiş sonrasında yüzeye sabitlenmiştir. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Dış etkenlerden kaynaklı eserin yüzeyinde yer yer aşınmalar mevcuttur. Eser tamamı ile bütünlenememiştir. Noksan kısımları vardır.
Tanım
Saçın ön orta kısmından yüzün her iki tarafına eşit bir şekilde dağılan bukleli saçın sağ taraftan omza kadar indiği görülmektedir. Saçın ortadan ikiye ayrıldığı bölgede çiçek motifini andırır küçük yuvarlak formda oluşturulmuş kabartma mevcut. Saçın büyük bölümünü kapatan başlık altından görülen saç bukleleri üzerinde sarmaşık yaprağı ve tomurcuğu vardır. Dolgun yüz hattına sahip, dar alınlı elmacık kemikleri oldukça belirgindir. Geniş göz çukurlu badem gözler gözün üst kapağının katlanma yeri boya ile belirginleştirilmiş, burun uzun ve burun delikleri geniştir. Kaş keskin bir hat olarak belirginleştirilmemiş boya ile hafif bir kavis oluşturularak kaş formu yakalanmıştır. Ağız kısmı hafif açık tebessüm eder vaziyette üst ve alt dudak hatları keskin değildir. Dudak üstünün orta kısmında küçük bir nokta şeklinde oluşturulmuş çukur ve yanaklarda görülen hafif dalgalanmalar ile doğala yakın bir görünüm elde edilmiştir. Sağ omuzdan kıvrımlı olarak gelen chiton benzeri kıyafet sol göğüsü açık bırakır vaziyette göğsün altından sol kol üzerine dökülmektedir. Sol el, phiale tutarken başparmağın kabın iç kısmında yer alması nedeniyle görünmemektedir. Başın her iki tarafında asma delikleri mevcuttur.
Referans
-

	
Kat No.	2
Env./Etüt No.	KK22/CG129-34
Eser Adı	Dionysos Botrys Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	7.5YR 7/6 (Reddish Yellow)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, yoğun mika, az miktarda piroksen ve kireç katkılıdır.
Ölçü	<i>Korunan Yükseklik:</i> 33,4 cm <i>Baş Genişliği:</i> 14,1 cm <i>Asma Deliği Çapı:</i> 0,4 cm

Durum
Eser kırık bir şekilde bulunmuştur. Kırıklar kafa kısmından başlayıp yüzün ortalarına kadar devam etmekte ve sakal ile gövde kısmını kapsayacak şekilde sona ermektedir. Eser, toprak altında yüksek neme ve suya maruz kaldığından dolayı tahrip olmuş ve yüzeyi aşınmıştır, bu nedenle boya tabakası tamamen yok olmuştur. Yüzeydeki aşınma nedeniyle hamurda kullanılan ince kum gibi malzemeler görünmektedir. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiş, ancak eser tamamen bütünlenememiştir. Gövde kısmında ve saçta eksiklikler bulunmaktadır.
Tanım
Eserde, üzüm salkımı şeklinde oluşturulmuş saç ve sakallar görülmektedir. Alın dar olup, bir kısmı üzüm salkımı saçlarının altında kalmıştır. Saç üzerinde, bombeli bir başlık ve saç başlığının birleşiminde stilize edilmiş sarmaşık tomurcuğu ve yaprağı bulunmaktadır. Yüz, dolgun ve yuvarlak hatlıdır; yanaklar dolgun ve belirgin olup geniş, kıvrılan yay biçimindeki kaşlar mevcuttur. Gözler derin ve dışa çıkık olup, burun geniş ve ağız hafif bir tebessümle kıvrılmıştır. Dudaklar dolgun bir şekilde tasvir edilmiştir. Sağ omuzda elbise kıvrımları net bir şekilde görünmektedir; kol, çenenin hemen altından üzüm salkımı şeklindeki bıyıkları avuçlar şeklinde kırılmıştır. Uzun kollu giysi bilekten itibaren açıklığa kavuşmuş olup, dolgun elde dört parmak görünmektedir. İşaret ve orta parmak arasından taşan üzümler, görünümün gerçekçiliğini artırmaktadır.
Referans
Summerer,1999, Taf. 1 PI 1; https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259921

	
Kat No.	3
Env./Etüt No.	KK-12 DJ-97/1
Eser Adı	Dionysos Tauromorphos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	7.5 YR 6/4 (Light Brown)
Kil	Sıkı gözenekli, yoğun kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 27,9 cm Başın Genişliği: 12,2 cm Büst Genişliği: 17,8 cm

Durum
Eser kırık bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar kafa ve taç kısmından başlayıp yüzü ortalar bir şekilde inmiş olup sakal ve gövde kısımlarını kapsayacak şekilde sonlanmıştır. Eser toprak altında iken yüksek neme ve suya maruz kaldığından tahrip olmuş, yüzeyi aşınmıştır. Bu yüzden ki boya tabakası tamamı ile yok olmuştur. Yüzeyde aşınma meydana geldiği için hamurda kullanılan malzemeler (ince kum) yüzeyde görülmektedir. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Eser tamamı ile bütünlenememiştir. Gövde kısmında noksanlıklar mevcuttur.
Tanım
Eserin büyük ölçüde korunmuş hali, saçlar arasından yükselen sivri boynuzların dikkat çektiği bir kompozisyon sunmaktadır. Dalgalı ve hacimli saçlar, başın sağ ve sol tarafından kıvrılarak arkada toplanmakta ve sağ omuz üzerinde dökülmektedir. Sol omuzun küçük bir kısmında korunmuş saç parçası görülmektedir. Protomun yüzü, yuvarlak ve dolgun hatlara sahip olup, yumuşak ve detaylı işçilikle genç bir görünüm kazandırılmıştır. Baş hafifçe sağa eğik şekilde betimlenmiştir. Badem şeklindeki gözler, belirgin bir derinlik kazanmış olup, göz kapakları hafifçe aşağı bakar şekilde işlenmiştir. Kaşlar çok belirgin olmamakla birlikte, ince ve uzun burun ile kapalı ağız, hafif bir tebessüm ifadesi yaratmaktadır. Oval şekilli çene, yüzün yumuşak hatlarını tamamlamaktadır. Sağ omuzda düğümlü olarak dökülen kıyafetin göğüs kısmındaki geyik/ceylan ayağı detayı, protomun nebris giydiğini göstermektedir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 3 PII 1,2; Mizandari, 1993, 246; https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259922; https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259923

Kat No.	4
Env./Etüt No.	KK-16 CP-111/23
Eser Adı	Dionysos Botyrs Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	5YR 6/6 (Reddish Yellow) Boya Rengi: 10R 5/8 (Red)
Kil	Sıkı gözenekli, yoğun kum, kireç ve mika katkılıdır.

Ölçü	Korunan Yükseklik: 31,5 cm Başın Genişliği: 13,5 cm Büst Genişliği: 23,8 cm
Durum	
Eser kırık bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar saç kısmından başlayıp gövde kısımlarını kapsayacak şekilde sonlanmıştır. Yüz kısmında herhangi bir noksanlık yoktur. Eser toprak altında iken yüksek neme ve suya maruz kaldığından tahrip olmuş, yüzeyi aşınmıştır. Bu yüzden ki boya tabakası tamamı ile yok olmuştur. Yüzeyde aşınma meydana geldiği için hamurda kullanılan malzemeler (ince kum) yüzeyde görülmektedir. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Eser tamamı ile bütünlenememiştir. Gövde kısmında ve saçta noksanlıklar mevcuttur.	
Tanım	
Eserin baş kısmı sola dönük şekilde tasvir edilmiştir. Yüksek kabartmalı başlık detayına sahip olup, başlığın sağ tarafında onu saran yatay bir bant yer almaktadır. Saçlar üzüm salkımı şeklinde işlenmiş ve göğüs hizasına kadar inmekte olup, figür sağ eliyle saçlarını sıkarak sol elinde tuttuğu kaba doldurur vaziyettedir. Göz çukurları ve göz kapağı özenle işlenmiş, gözler hafif aşağıya bakar durumdadır. Burun uzun ve ince, ağız küçük ve hafif açık olup alt dudak öne çıkmış vaziyettedir. Alnın üst kısmında, saçın üzerinde iki adet stilize sarmaşık tomurcuğu yer almakta, saçın sol tarafında ise iki adet sarmaşık yaprağı görülmektedir. Kulakta halka şeklinde bir küpeler bulunmaktadır. Kalın boğumlu boyun bölgesinde halka detaylı bir kolye mevcuttur. Bileğe kadar uzanan uzun kollu giysi, tek göğsü açıkta bırakacak şekilde tasvir edilmiştir.	
Referans	
Summerer,1999, Taf. 3 PI 9; https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259921	

Kat No.	5
Env./Etüt No.	KK-18 CS-112/94
Eser Adı	Çocuk Dionysos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	2.5YR 6/8 (Light Red)
Kil	Sıkı gözenekli, yoğun kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	<i>Korunan Yükseklik:</i> 33,2 cm <i>Başın Genişliği:</i> 14,0 cm <i>Büst Genişliği:</i> 28,5 cm

Durum
Eser kırık bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar kafa ve başlık kısmından başlayıp yüzü ortalar bir şekilde inmiş olup gövde kısımlarını kapsayacak şekilde sonlanmıştır. Eser toprak altında iken yüksek neme ve suya maruz kaldığından tahrip olmuş, yüzeyi aşınmıştır. Bu yüzden boya tabakası tamamıyla yok olmuştur. Yüzeyde aşınma meydana geldiği için hamurda kullanılan malzemeler (ince kum) yüzeyde görülmektedir. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Eser ufak detaylar haricinde bütünlenmiştir.
Tanım
Eserde yüksek kabartmalı başlık, kafanın arkasına doğru uzanmakta ve saç detayları başlığın altından omuz hizasına kadar devam etmektedir. Yüz, dolgun ve oval biçimde özenle işlenmiştir. Geniş alın bölgesinin üzerinde iki adet stilize sarmaşık tomurcuğu dikkat çekmektedir. Saç üzerinde dört adet korunmuş sarmaşık yaprağı yer almaktadır. Burun, basık ve geniş bir biçimde işlenmiştir. Ağız kısmı hafifçe aralık ve tebessüm eder vaziyettedir, diş detayları belirgindir. Dudak kaslarının yanaklarda yarattığı dolgunluk, doğal bir görünüm kazandırmaktadır. Gözler ve göz kapakları oldukça belirgin ve derin işlenmiştir. Çene hattı yumuşak geçişlerle şekillendirilmiştir. Kalın boğumlu boyun detayının altında gözenekli bir kıyafet aksesuarı görülmektedir. Himation benzeri kıyafet, omuzlar dahil olmak üzere tüm vücudu kapatmaktadır. Sağ elin, kıyafetin altına gizlenmiş olduğu fark edilmektedir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 6 P III 10, Taf. 17 P VII 7-8

Kat No.	6
Env./Etüt No.	KK20/İYKM3-48/3
Eser Adı	Çocuk Dionysos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	2,5 YR 6/4 (Light reddish Brown) Boya: White Page N/9.5 (White) 10R 5/8 (Red) Gley 2 7/5 BG (Light Greenish Gray)
Kıl	Sıkı gözenekli olan eser iyi pişmiş durumdadır. Kum, az miktarda kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 14,3 cm Baş Genişliği: 13,0 cm Asma Deliği Çapı: 0,5 cm

Durum
Eser parçalı bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar, göz çevresinden başlayarak taç bölgesine doğru ilerlemekte ve baş kısmının tamamını kapsayacak şekilde sonlanmaktadır. Sağ gözden başlayan eksiklik, kafanın arka kısmına kadar uzanmaktadır. Burun ve ağız bölgesi korunmuş durumdadır. Eserde korunmuş olan boyalar yüzeye sabitlenmiş olup, kırık parçalar bir araya getirilerek restore edilmiştir. Dış etkenler nedeniyle yüzeyde aşınmalar görülmektedir. Eser tamamen bütünlenememiş olup, gövde bölümü de dahil olmak üzere bazı kısımları eksiktir.
Tanım
Yüz, dolgun ve oval biçimde işlenmiştir. Geniş alın bölgesinin üzerinde yer alan sarmallı başlık, yan taraflarda saçları açık bırakacak şekilde kıvrılarak arkaya doğru inmiştir. Sol alın üzerinde stilize edilmiş bir sarmaşık tomurcuğu ve yanlara eklenmiş ikili sarmaşık yaprağı bulunmaktadır. Sol göz badem şeklinde işlenmiş olup dışa çıkık ve belirgin bir göz kapağı çizgisine sahiptir. Yanakların dolgun ve dalgalı yapısı, figürün çocuk görünümünü artırmaktadır. Burun basık ve geniş işlenmiştir. Ağız hafif aralıklı olup, dudak kaslarının yanaklarda yansıtılmasıyla doğal bir görünüm elde edilmiştir. Çene hattı ise yumuşak geçişlerle şekillendirilmiştir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 6 P III 10, Taf. 17 P VII 7-8

	
Kat No.	7
Env./Etüt No.	KK20/CC128-18
Eser Adı	Çocuk Dionysos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	2.5 YR 6/6 (Light Red) Boya: 7.5R 4/8 (Red) 7.5YR 8/1 (White)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, az miktarda mika ve kireç katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 19,2 cm Baş Genişliği: 13,2 cm Asma Deliği Çapı: 0,3 cm

Durum
Eser kırık bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar kafa kısmının arkasından başlayarak alın ve yüz kısmına doğru devam edip boyunda son bulmuştur. Burun kısmında parça kaybı vardır. Sol gözün üst kısmında parça kaybı mevcuttur. Yüzeyin aşınması ile boya tabakası tahrip olmuştur. Sol gözün altında ve çenede korunmuş boya kalıntıları mevcuttur. Korunan boyalar yüzeye sabitlenmiş, kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Eser tamamı ile bütünlenememiştir. Boyun kısmından itibaren noksanlık mevcuttur.
Tanım
Yüz dolgun ve oval olarak biçimlendirilmiş. Alın geniş ve üzerinde sarmallı yapıdaki başlık kafayı kapatacak şekilde kıvrılarak arkaya doğru inmiştir. Hacimli ve kıvrık saçlar başlık altından çıkarak kulak kısmını kapatmıştır. Alnın sol üzerinde stilize sarmaşık tomurcuğu ve yanlara eklenmiş ikili sarmaşık yaprağı mevcuttur. Alnın sağ kısmındaki stilize sarmaşık tomurcuğu ise kırık ve eksiktir. Gözler badem şeklinde, dışa çıkık ve göz kapakları belirgin bir çizgi şeklindedir. Yanaklar dolgun ve dalgalı olup, çocuk görünümünü artırmaktadır. Burun basık ve geniştir. Ağız aralığı mevcuttur ve dudak kasılması yanaklara yansıtılarak doğal bir görünüm elde edilmiştir. Çene hattı yumuşak geçişli olup, boyun boğumlu bir durumda tasvir edilmiştir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 6 P III 10, Taf. 17 P VII 7-8

Kat No.	8
Env./Etüt No.	KK23 CE-126-6/1
Eser Adı	Çocuk Dionysos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi/ İYA
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	2.5 YR 6/6 (Light Red) Boya: 7.5YR 8/1 (White)
Kil	Sıkı gözenekli, yoğun kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 14,7 cm Başın Genişliği: 12 cm Asma Deliği Çapı: 0,6 cm

Durum
Eser kırık bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar üç parça halinde olup başlık başlayıp sağ kulağın altında son bulmuştur. İkinci kırık sağ kulağın altında olup küçük boyuttadır. Yüz kısmında herhangi bir noksanlık olmayıp boyundan itibaren eksiktir. Dış etkenlerin yaratmış olduğu etkenler sebebiyle yüzey yoğun tahribata uğramış boya tabakası yok olmuştur. Hamurda kullanılan kum taneleri yüzeyde görülebilmektedir. Kırık parçalar bir araya getirilerek restore edilmiş, eser tamamı ile bütünlenememiştir.
Tanım
Yüz dolgun ve oval biçimde tasvir edilmiştir. Kafa kısmında yüksek kabartma olarak işlenmiş olan başlık, başın arkasına doğru uzanmakta ve sağ ile sol taraflarda saçları serbest bırakacak şekilde yerleştirilmiştir. Alnın üst orta bölümünde, iki ayrı bukle şeklinde saç detayı dikkat çekerken, bunların sağ ve solunda stilize edilmiş sarmaşık tomurcukları bulunmaktadır. Başın sol tarafında, başlığın altında art arda sıralanmış iki adet stilize sarmaşık yaprağı yer alır. Gözler, badem şeklinde ve dışa çıkık bir biçimde işlenmiş olup belirgin bir göz kapağı çizgisine sahiptir. Yanaklarda işlenen dolgunluk figürinin çocuksu görüntüsünü arttırmaktadır. Burun basık ve geniş işlenmiştir. Ağız kısmı aralıklı, tebessüm eder vaziyette doğal bir görünüm elde edilmiştir. Çene hattı ise yumuşak geçişlerle şekillendirilmiştir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 6 P III 10, Taf. 17 P VII 7-8

	
Kat No.	9
Env./Etüt No.	KK20/CC128-14
Eser Adı	Sakalsız/Genç Dionysos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	5 YR 6/6 (Reddish Yellow) Boya: Gley 1 8/N (White) 10R 5/8 (Red) Gley 2 7/5 BG (Light Greenish Gray)
Kil	Sıkı gözenekli kum, az miktarda mika ve kireç katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 17,5 cm Baş Genişliği: 12,8 cm Asma Deliği Çapı: 0,3 cm

Durum
Eser kırık halde ele geçmiştir ve diğer eserlere kıyasla daha az kırığa sahiptir. Yüz bölgesinin büyük bir kısmı korunmuş olup, mevcut kırıklar alın bölgesinden başlayarak boyun çevresine kadar devam etmektedir. Boyun ve göz altındaki korunan boya dışında, diğer bölgelerdeki boya tabakası büyük ölçüde tahrip olmuştur. Korunan boyalar yüzeye sabitlenmiş, kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Ancak, eserin boyun kısmından itibaren eksiklikler mevcuttur ve tamamen bütünlenememiştir.
Tanım
Protom hafifçe sola dönük bir vaziyette tasvir edilmiştir. Yüzü nispeten uzun olup, diğer eserlere kıyasla yanaklardaki dolgunluk daha az belirgindir. Alnın hemen üzerinden başlayan ve sarmal biçimde devam eden başlık, sol kulaktan omuz hattına doğru dökülmektedir. Başlık üzerinde, stilize sarmaşık tomurcukları dikkat çekici şekilde ikili olarak yerleştirilmiştir. Ayrıca, başlık kenarlarına ikili sarmaşık yaprağı eklenmiştir. Gözler belirgin ve dışa doğru çıkıntı yapmış olup, göz kapakları düşük bir biçimdedir. Kaşlar kısa ve yay biçiminde şekillendirilmiştir. Burun geniş ve dolgun, ağız ise hafif bir tebessümle kapalı şekilde, dudaklar etli olarak tasvir edilmiştir. Çene hattı yumuşak bir geçişe sahip olup, boyun uzun ve ince bir şekilde betimlenmiştir.
Referans
Summerer,1999, Taf. 10 PIV 18, Taf. 11 PIV 21-23; Giresun Müzesi Env. No. A-124; Samsun Müzesi Env. No. 3-1 1989

	
Kat No.	10
Env./Etüt No.	KK22/CG130-65
Eser Adı	Sakalsız/ Genç Dionysos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi/İYA
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	7.5 YR 6/6 Reddish Yellow Gley Boya : 2 7/5 BG (Ligt Greenish Gray)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, kireç ve mika katkılıdır
Ölçü	Korunan Yükseklik : 15,9 cm Genişlik : 11,0 cm

Durum
Boynundan itibaren kırık olan protomda, yüzeyde yer yer aşınmalar gözlemlenmektedir. Dış etkenlerin yol açtığı tahribat sonucu yüzeyde aşınmalar oluşmuş, boya tabakası, korunmuş kısımlar dışında tamamen yok olmuştur. Korunan boya tabakaları sağlamlaştırılmış ve yüzeye sabitlenmiştir. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Ancak eser tamamen bütünlenememiştir ve bazı eksiklikler mevcuttur.
Tanım
Baş, hafif sol yukarı kalkık şekildedir. Bombeli ve kıvrımlı sarmal bir başlığa sahiptir ve başlık altından kıvrımlı saçlar kulak hizasına dökülmektedir. Alın dar ve başlıkla birlikte kesilmiş görünümündedir. Uzun bir yüz ve oval yumuşak geçişli çene hattına sahiptir. Göz kapakları düşük ve belirgin olan hat badem şeklindeki gözlerle bütünlük oluşturmaktadır. Kaş kavisli göz kapakları ile doğrusal şekildedir. Burun küçük ve burun delikleri belirgindir. Ağız açıklığı hafif oluşturulmakla beraber boşluk söz konusu değildir.
Referans
Summerer,1999, Taf. 10 PIV 18, Taf. 11 PIV 21-23; Giresun Müzesi Env. No. A-124; Samsun Müzesi Env. No. 3-1 1989

	
Kat No.	11
Env./Etüt No.	KK20/İYKM3-48/8
Eser Adı	Sakallı Dionysos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	10R 5/6 (Red) <i>Boya:</i> 7.5R 4/2 (Weak Red)
Kil	Sıkı gözenekli eser; kum, az miktarda mika ve kireç katkılıdır.
Ölçü	<i>Korunan Yükseklik:</i> 22,4 cm <i>Baş Genişliği:</i> 15,0 cm <i>Asma Deliği Çapı:</i> 0,2 cm

Durum
Eser, kırık bir şekilde bulunmuştur; kırıklar kafa kısmının arkasından başlayıp alın ve yüz kısmına kadar devam ederek sakalda son bulmaktadır. Burun, gözler ve ağız kısımları korunmuştur. Yüzeydeki aşınma nedeniyle boya tabakası tahrip olmuştur, ancak sakal ve başlık kısmında kısmen korunmuş boyalar mevcuttur. Korunan boyalar yüzeye sabitlenmiş olup, kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Ancak eser tamamen bütünlenememiştir ve bazı eksiklikler mevcuttur.
Tanım
Yüz hafif sağ ve aşağı yönelmiştir. Yüz dolgun ve hatları belirgindir. Alın dar ve alnın hemen üzerinde yatay bant tepeye doğru torbalanmış başlık ile birleşik görünümündedir. Başlık altında bombelenmiş yan yana iki adet stilize sarmaşık tomurcuğu almaktadır. Başlığın sağ alt tarafından çıkan dalgalı saçlar çene hattına inmiştir. Gözler derinde, dışa çıkık ve göz kapağı belirgin şekildedir. Geniş yukarı doğru kıvrılan kaşlar olgun görünümünü arttırmıştır. Burun iri ve kavisli bir şekilde olup burun delikleri belirgindir. Ağız aralığı mevcut olup dudak kasılması yanaklarda dalgalanma şeklinde yansıtılmış, doğal görünüm elde edilmiştir. Bıyık ve sakallar hacimli şekilde kıvrım yaparak çene hattını çevrelemiştir.
Referans
Wiegand, T. Ve Schrader, H. 1899, 343; Summerer, 1999, Taf. 8 PIV5, Taf. 9 b) Ist. Arch. Mus. O. Inv.

	
Kat No.	12
Env./Etüt No.	KK20/İYKM3-48/1
Eser Adı	Sakallı Dionysos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	10R 5/6 (Red) Boya: 7.5R 4/8 (Red) 10 YR 8/3 (Very Pale Brown)
Kil	Sıkı gözenekli olan eser kum, az miktarda mika ve kireç katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 22,1 cm Baş Genişliği: 15,0 cm Asma Deliği Çapı: 0,3 cm

Durum
Eser, kırık bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar, kafa kısmının arkasından başlayarak alın ve yüz kısmına doğru ilerleyip sakalda son bulmuştur. Yüzeydeki aşınmalar nedeniyle boya tabakası büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ancak sakal ve başlık kısmındaki boyalar kısmen korunmuş durumdadır. Bu korunan boyalar yüzeye sabitlenmiş, kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Eser büyük ölçüde tamamlanmış olmakla birlikte, bazı noksanlıklar hâlâ mevcuttur.
Tanım
Yüz dolgun ve belirgin hatlara sahiptir. Alın dar olup, hemen üzerinde yatay bir bant bulunan başlıkla birleşik bir görünümdeyir. Başlık altında yer alan iki stilize tomurcuk, bombelenmiş bir şekilde yan yana dizilmiştir. Göz altı çukurları belirgin çizgilerle ifade edilmiş, ancak kırık ve deforme olmuştur. Burun iri ve kavisli olup, geniş ve belirgin burun delikleri vardır. Ağız aralığı mevcuttur ve dudak kasılmaları yanaklarda dalgalanma şeklinde yansıtılarak doğal bir görünüm elde edilmiştir; bu durum figürün daha olgun görünmesini sağlamıştır. Bıyık ve sakallar, hacimli kıvrımlar yaparak çene hattını çevrelemiştir. Sol omzun bir kısmı korunmuş olup, üzerinde kıvrımlı elbise detayı görülmektedir.
Referans
Wiegand, T. Ve Schrader, H. 1899, 343; Summerer, 1999, Taf. 8 PIV5, Taf. 9 b) Ist. Arch. Mus. O. Inv.

	
Kat No.	13
Env./Etüt No.	KK20/İYK-M3 48/9
Eser Adı	Sakallı Dionysos Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA- M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	7.5 YR 6/4 (Light Brown) Boya: 10 R 7/4 (Pale Red)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 22,8 cm Başın Genişliği: 13 cm Asma Deliği Çapı: 0,2 cm

Durum
Eser parçalı bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar kafa kısmının arkasından başlayıp alın kısmına kadar ilerleyerek sakalda son bulmaktadır. Burun kısmı ve dudağın üstü tahrip olmuş ve bu bölgelerde açıklık meydana gelmiştir. Dış etkenlerin yol açtığı tahribat nedeniyle yüzeyde aşınmalar meydana gelmiş, boya tabakası korunan kısımlar dışında tamamı ile yok olmuştur. Boya tabakasını korunduğu kısımlar sağlamlaştırılmış ve yüzeye sabitlenmiştir. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiş, ancak eser tamamen bütünlenememiş ve bazı eksiklikler mevcuttur.
Tanım
Yüz, dolgun ve hatları belirgindir. Alın dar olup, alnın hemen üzerinde yatay bir bantla birleşmiş bir başlık vardır; bu başlık tepeye doğru torbalanmış bir görünüm sergilemektedir. Başlık üzerinde bombelenmiş stilize bir tomurcuk kısmı bulunmaktadır, ancak bu bölüm kırık ve eksiktir. Gözler derin ve dışa çıkık olup, göz kapakları belirgin şekilde işlenmiştir. Geniş, yukarıya doğru kıvrılan kaşlar, eserin olgun görünümünü artırmaktadır. Ağız açıklığının oluşturulduğu anlaşılmakta olup, yanaklar hafif dolgun durumdadır. Bıyık ve sakallar, hacimli bir şekilde kıvrılarak çene hattını çevrelemektedir.
Referans
Wiegand, T. Ve Schrader, H. 1899, 343; Summerer, 1999, Taf. 8 PIV5, Taf. 9 b) Ist. Arch. Mus. O. Inv.

	
Kat No.	14
Env./Etüt No.	KK20/İYKM3-48/4
Eser Adı	Çocuk Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	5YR 6/6 (Reddish Yellow) Boya: Gley 1 8 N (White) 10R 5/8 (Red)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, az miktarda mika ve kireç katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 15,0 cm Korunan Baş Genişliği: 9,1 cm

Durum
Eser, parçalı bir şekilde bulunmuştur. Kırıklar, alın kısmından başlayarak yüzün tamamını kapsayacak şekilde boyun kısmında son bulmaktadır. Dış etkenlerin yol açtığı tahribat nedeniyle yüzey aşınmış ve boya tabakalarının çoğu tamamen yok olmuştur. Eserin, kafa kısmı da dahil olmak üzere büyük bir kısmı eksiktir. Yüzeyde korunan boya tabakası sağlamlaştırılmış, kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Ancak eser tamamen bütünlenememiştir.
Tanım
Protom, tombul yanaklara sahip, oval bir yüze ve geniş, düz bir alına sahiptir. Gözler küçük ve dışa doğru çıkıntı yapmıştır. Kaşlar, kısa bir yay şeklinde olup hafifçe yukarıya doğru kıvrılmıştır. Burun küçük ve küt olup, geniş burun delikleri mevcuttur. Ağız hafif açık olup, çene hattı yuvarlak ve dolgun bir görünüme sahiptir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 16/P VII 1-6, Taf. 17/P VII 7, P VII8.

	
Kat No.	15
Env./Etüt No.	KK20/CB126-3
Eser Adı	Çocuk Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	5YR 6/6 (Reddish Yellow) Boya: Gley 1 8 N (White)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 19,5 cm Korunan Baş Genişliği: 8,5 cm

Durum
Eser beş parça halinde ele geçmiştir. Kırıklar, alın kısmından başlayıp burun kısmına doğru ilerleyerek gözde son bulmuştur. Ağız kısmı eksik olup, boyun ve yanak kısımları küçük bir bağlantı noktasında birleşen iki parça halinde mevcuttur. Dış etkenlerin yol açtığı tahribat sonucu yüzeyde aşınmalar meydana gelmiş ve boya tabakası neredeyse yok olmuştur. Boyun ve yüz kısımlarında yer yer korunan boya tabakaları sağlamlaştırılmış ve yüzeye sabitlenmiştir. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiş, ancak eser tamamen bütünlenememiş ve bazı eksiklikler bulunmaktadır.
Tanım
Eser tombul yanaklı, oval yüzlü ve geniş düz alınlıdır. Alın üzerinde korunmuş az sayıda saç buklesi mevcuttur. Gözler küçük ve dışa doğru çıkıntı yapmıştır. Kaş kavisli kısa yay çizmiş hafif dolgunudur. Küçük ve küt burun, geniş burun deliklerine sahiptir. Ağız kısmı kırık olmasına karşın yüzde ifade vardır ve ağız hafif açık şekilde olduğu bellidir. Kısa ve geniş boğumlu bir boyuna sahiptir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 16/P VII 1-6, Taf. 17/P VII 7, P VII8.

	
Kat No.	16
Env./Etüt No.	KK20/İYK-M3 48/6
Eser Adı	Çocuk Protomu
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	5YR 6/6 Reddish Yellow Boya: White Page N/9.5 (White) Gley 2 7/5 BG (Light Greenish Gray)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 21,2 cm Korunan Genişlik: 11,2 cm

Durum
Eser, ağız ve gerdan kısmından kırılmış olup, tam olarak ele geçmemiştir. Yüzeyde yer yer boya izleri görülmektedir. Dış etkenlerin yol açtığı tahribat nedeniyle yüzeyde aşınmalar oluşmuş ve boya tabakası, korunan kısımlar dışında tamamen yok olmuştur. Korunan boya tabakaları sağlamlaştırılmış ve yüzeye sabitlenmiştir. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiş, ancak eser tamamen bütünlenebilmiştir ve bazı eksiklikler mevcuttur.
Tanım
Protomun yüz hatları dolgun ve oval şekildedir. Ağız kısmı eksik olmasına rağmen yüzdeki ifade belirgindir ve dudak üstü hafifçe dolgundur. Gözler oval şekilde olup, göz kapakları derinleştirilmiştir. Kaş hattı belirgin bir şekilde tasvir edilmiştir. Burun geniş kanatlara sahip olup, tombul bir yapıya sahiptir. Alın geniş, yanaklar ise dolgun şekilde betimlenmiştir. Boyun boğumlu, kısa ve küt bir şekilde tasvir edilerek gerdanla birleşmektedir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 16/P VII 1-6, Taf. 17/P VII 7, P VII8.

	
Kat No.	17
Env./Etüt No.	KK20/CD128-1
Eser Adı	Protom Yüz Parçası
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi/İYA
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	7,5 YR 7/6 Reddish Yellow Boya: White Page N/9.5 (White) 10R 5/8 (Red) Gley 2 7/5 BG (Light Greenish Gray)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	<i>Korunan Yükseklik:</i> 25,0 cm <i>Korunan Genişlik :</i> 20,0 cm <i>Asma Deliği :</i> 1,0 cm

Durum
Eser, parçalı bir şekilde bulunmuştur. Kırıklar, alın kısmından başlayıp gözün ortasına kadar devam ederek sakalı ve baş kısmını kaplayacak şekilde son bulmaktadır. Boya tabakası yer yer korunmuştur. Başlık kısmında renklerle oluşturulan motif kısmen korunmuştur. Korunan boya tabakaları yüzeye sabitlenmiş, kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiştir. Ancak eser tamamen bütünlenememiştir. Yüzün sağ tarafından başlayarak devam eden eksiklikler mevcuttur.
Tanım
Yüz geniş ve yanak dolgundur. Alın dar ve üst kısmında geniş bir bantla çevrelenmiştir. Alt bant kenarında altın şerit şeklinde yatay süsleme vardır. Bandın başlıkla birleştiği görülmektedir. Başlığın merkezinde dört kenarlı geometrik motif oldukça dikkat çekici ve kenarları mavi içi kırmızı renklendirilmiştir. Göz kapağı gözlerin hafif üzerine düşmüş şekildedir. Göz dolgun ve dışarı çıkıktır. Kaş kavisi güçlü bir ifadenin belirtisi olarak dolgun ve şakaklara doğru genişlemiştir. Şakaklardan kıvrımlı saçlar başlık altından çıkmış ve korunabilmiş sol kenardan çene hattına inmiştir. Saç balıksırtı şeklinde olup kıvrımları doğala yakındır. Geniş burun ucu aşağı sarkmış görünümünde ve oldukça uzundur.
Referans
-

 5 CM	
Kat No.	18
Env./Etüt No.	KK23 CE-127/8
Eser Adı	Protom Parçası
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi İYA
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	2.5YR 6/8 (Light Red)
Kil	Sıkı gözenekli, yoğun kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	<i>Korunan Yükseklik:</i> 9,9 cm <i>Korunan Baş Genişliği:</i> 7,1 cm

Durum
Eser büyük oranda noksandır. Tek parça halinde ele geçmiş olan protomun göz, burun kısmı ile başlık kısmının bir bölümü korunmuştur. Burnun sol üst tarafında bir delik mevcuttur. Dış etkenlerin yaratmış olduğu tahribat sebebiyle yoğun aşınma ile birlikte boya tabakası tamamıyla yok olmuştur. Eser sağlamlaştırılarak restore edilmiştir.
Tanım
Eserin kafasında yer alan başlığın korunmuş kısmında başlık altından stilize tomurcuk görülmektedir. Alın üzerinde şerit şeklinde bant dikkat çekmektedir. Göz çukurları ve göz kapakları oldukça belirgin işlenmiştir. Burun ince ve uzun işlenmiştir. Yüz hatlarının derin oyulması, ifadenin sert ve belki de yaşlı bir karakteri yansıttığını gösterebilir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 6 Ist. Arch. Mus. O. Inv.

Kat No.	19
Env./Etüt No.	KK20 İYK-M3 48/10-3
Eser Adı	Dionysos ? Protom Parçası
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	10R 5/6 (Red) Boya: 7.5R 4/8 (Red)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 8 cm Korunan Başlık Genişliği: 12,6 cm Asma Deliği Çapı: 0,2 cm

Durum
Eser, parçalı bir şekilde bulunmuştur. Kırıklar, kafa kısmının tamamında görülmektedir. Kafanın bir parçası olan alın kısmı ve sağ göz bölgesi korunmuş olup, bu kısımlar dışında eser tamamen eksiktir. Dış etkenlerin yol açtığı tahribat nedeniyle boya tabakası aşınmış ve sadece yer yer korunmuş boya kalıntıları kalmıştır. Korunan boya tabakaları yüzeye sabitlenmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Kırık parçalar restore edilerek bir araya getirilmiş, ancak eser tamamen bütünlenebilmiştir.
Tanım
Protom parçasının başlık kısmının bir kısmı korunmuş olup, şişkin ve bombeli bir şekilde olup başlık altından iki adet tomurcuk görülmektedir. Dar ve basık sağ alın üzerinde kısa bir şerit biçimindeki bant, başlıkla birleşmiştir. Sağ göz çukuru belirgin olup, kaş sert yukarı kalkık vaziyette kavisli bir yay şeklinde oluşturulmuştur.
Referans

	
Kat No.	20
Env./Etüt No.	KK20 İYK-M3 48/10-4
Eser Adı	Dionysos ? Protom Parçası
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	2.5YR 6/8 (Light Red) Boya: 7.5R 4/8 (Red)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 13 cm Korunan Baş Genişliği: 7,2 cm

Durum
Eser parçalı bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar alın kısmından başlayıp burun, göz ve dudak kısımlarını kaplayacak şekilde son bulmuştur. Ele geçen parçalar yüz kısmını oluşturmakla birlikte yüzün tamamı korunmamış, noksanlıklar mevcuttur. Dış etkenlerin yarattığı tahribat sonucu boya tabakası aşınmış olup yer yer korunmuş boya kalıntıları vardır. Korunmuş boya tabakaları yüzeye sabitlenmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Kırık parçalar bir araya getirilerek restore edilmiştir. Eser tamamı ile bütünlenememiştir.
Tanım
Çehrenin büyük bir kısmı eksik olan protomda, alın dar ve göz çukuru derin bir şekilde işlenmiştir. Burun ise ince ve uzun biçimdedir. Eksik olan ağız, ince bir çizgi şeklinde tebessüm eder bir şekilde tasvir edilmiştir ve ağzın her iki kenarında sakal uzantıları gözlemlenmektedir. Sağ tarafta korunmuş olan yanak hafif dolgun bir durumda olduğu anlaşılmaktadır.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 6 Ist. Arch. Mus. O. Inv.

Kat No.	21
Env./Etüt No.	KK20 İYK-M3 48/10-5
Eser Adı	Dionysos Tauromorphos Parçası
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	7.5 YR 6/4 (Light Brown) Boya : 7.5R 4/8 (Red)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 7,1 cm Korunan Baş Genişliği: 8,2 cm Asma Deliği Çapı: 0.3cm

Durum
Eser parçalı bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar kafa kısmında ve alın kısmında görülmektedir. Kafa kısmına birleşik bir parça alın kısmı ile birlikte sağ göz çukurunun olduğu bölüm korunmuştur. Bu kısımlar dışında yüz ve gövde kısımları noksandır. Dış etkenlerin yarattığı tahribat sonucu boya tabakası aşınmış yer yer korunmuş boya kalıntıları vardır. Korunmuş boya tabakaları yüzeye sabitlenmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Kırık parçalar bir araya getirilerek restore edilmiştir. Eser tamamı ile bütünlenememiştir.
Tanım
Çehresinin büyük bir kısmı eksik olan protomda, alın geniş ve dolgun bir kaş kavisıyla tasvir edilmiştir. Çehrenin sol kısmında korunmuş, yayvan ve dışa doğru açılmış bir kulak bulunmaktadır. Alnın sağ üst kısmında, üzerinde boğum şeklinde kabartmalar bulunan yuvarlak stilize bir sarmaşık tomurcuğu yer almaktadır. Boynuz üzerinde ise yüksek kabartma şeklinde bir saç buklesi görülmektedir.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 3 PII 1,2; Mizandari, 1993, 246; https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259922; https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259923

5 CM

Kat No.	22
Env./Etüt No.	KK20 İYK-M3 48/10-6
Eser Adı	Dionysos Tauromorphos Parçası
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi / İYA-M3
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	2.5YR 6/8 (Light Red) Boya: 7.5R 4/8 (Red)
Kil	Sıkı gözenekli, kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	Korunan Yükseklik: 9 cm Korunan Baş Genişliği: 9,4 cm

Durum
Eser kırık bir şekilde ele geçmiştir. Kırıklar üç parça halinde olup alın kısmı, sol gözü ve yanağı bir araya gelebilmiştir. Geriye kalan kısımları noksandır. Dış etkenlerin yarattığı tahribat sonucu boya tabakası aşınmış olup yer yer korunmuş boya kalıntıları vardır. Korunmuş boya tabakaları yüzeye sabitlenmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Kırık parçalar bir araya getirilerek restore edilmiştir. Eser tamamı ile bütünlenememiştir.
Tanım
Eserin sol üst çehresinin küçük bir kısmı korunmuş olup, küçük ve oval şeklindeki hafif dolgun boynuzu, ikili şekilde sıralanan sonradan eklenmiş sarmaşık yaprakları takip etmektedir. Saçlar hafif dalgalı bir biçimde tasvir edilmiştir ve dar alın üzerinde saç kısmında boynuz işlenmiştir. Göz küçük ve derin olup, göz kapağı belirgin bir şekilde işlenmiştir. Kaş kavisi ise yay biçiminde ve hafif dolgun durumdadır.
Referans
Summerer, 1999, Taf. 3 PII 1,2; Mizandari, 1993, 246; https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259922 ; https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259923

5 CM

Kat No.	23
Env./Etüt No.	KK22/CG128-19
Eser Adı	Dionysos Protom Parçası
Buluntu Yeri	Kurul Kalesi/İYA
Dönem	Hellenistik
Hamur Rengi	5YR 6/6 (Reddish Yellow)
Kil	Sıkı gözenekli, yoğun kum, kireç ve mika katkılıdır.
Ölçü	<i>Korunan Yükseklik:</i> 10 cm <i>Korunan Baş Genişliği:</i> 6 cm

Durum
Eser, kırık bir şekilde bulunmuştur. Kırık parçalar, alın kısmından başlayıp göz hizasına kadar devam ederek son bulmuştur. Alın kısmındaki süslemeler, sağ göz, yanak kısmı ve üst dudak korunmuşken, geriye kalan kısımlar eksiktir. Dış etkenlerin yol açtığı tahribat nedeniyle yüzeyde yoğun aşınmalar meydana gelmiş, boya tabakası tamamen yok olmuş ve hamurda kullanılan kum taneleri yüzeyde görünür hale gelmiştir. Kırık parçalar bir araya getirilerek restore edilmiştir, ancak eser tamamen bütünlenememiştir
Tanım
Eserin sağ üst çehresi korunmuş olup, alın kısmında bir sarmaşık tomurcuğu ve sarmaşık yaprağı bulunmaktadır. Saç düzeni, bu kabartmanın hemen altında belirgin bir şekilde tasvir edilmiştir. Yüzün seçilebilen kısmında, kırık olmasına rağmen belirgin bir burun deliği ve göz çukuru üzerinde kavisler yer almaktadır.
Referans

KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

- Alexandrinus, C. (1949). *Protreptique*, Paris.
- Apollodorus, (1975). *The Library Of Greek Mythology*, Coronado.
- Appianus, *Mithridateios*, *Appian's Roman History*, (Trans.) White, H. London, 1912
The Loeb Classical Library.
- Arrianus, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*. Çev. M. Arslan. İstanbul: Odin Yayıncılık, 2005.
- Euripides, (2009), *The Complete Euripides, Volume IV: Bacchae And Other Plays* (Eds: Peter BURIAN-Alan SHAPIRO), Oxford University Press.
- Euripides, (2014). *Bakkhalar*, (Çev. Sabahattin Eyüpoğlu), İstanbul.
- Euripides, *Electra. Orestes. Iphigeneia in Taurica. Andromache. Cyclops* (Euripides, Vol. 2). Trans. A. S. Way. Loeb Classical Library. London: William Heinemann, 1929.
- Herodotos, Trans. A. D. Godley. 4 vols. Loeb Classical Library. Cambridge.
- Homer, (2008), *İlyada*, (Çev. Azra Erhat- A. Kadir), İstanbul.
- Xenophon, *Anabasis: Books I-VII* (Xenophon, Vol. 3). Trans. C. L. Brownson. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1980; (*Anabasis: On Binler'in Dönüşü*. Çev. A. Çokona. Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017). MA: Harvard University Press, 1920-1925.
- Orosius, *Historiarum adversus paganos libri VII*. *Seven Books of History Against the Pagans*. (Trans.) Raymond, I. W., 1936.
- Plut. Mor. (1936). *Plutarch's Moralia*, (İng. Çev. Harold North Fowler), Londra: Harvard University Press, MCM XXXVI
- Plutarchos, *Symposiaka: Quaestiones Convivales*, çev. William W. Goodwin & Ralph Waldo Emerson, (çevrimiçi), Perseus Digital Library.
- Polybius. (1979). *The Histories II*. With an English translation by W. R. Paton. The Loeb Classical Library, Books III-IV, Harvard University Press.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*. Çev. A. Pekman

Modern Kaynaklar

- Akgönül, S. O. (2018). *Kurul Kalesi 2010-2017 Yılları Sikke Buluntuları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alanyalı, H. S. (2002). Hellenistik dönem tanagra atölyelerinde terracotta üretimi, *Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu* (2), 179-184.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI. Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*. (Birinci baskı). İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Atasoy, S. (1997). *Amisos: Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*. Samsun.
- Atasoy, S.ve Zeyrek, T. H. (2010) Amisos (Eski Samsun) Pişmiş Toprak Eserleri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Yayımlanmış Örnekler, *Anadolu Araştırmaları*, 17(2).
- Baldıran. A. (1992-1993). Stratonikeia Hellenistik Dönem Terracottaları, *Edebiyat Dergisi*.
- Bıjışkyan, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası: 1817-1819*. (Çev. H. D. Andreasyan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

- Boehm, B. (2005). *Terracotta Protomai in the Ancient Near East*. Journal of Near Eastern Studies, 64(3),
- Bryer, A., ve Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos I-II*, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Bulut, A. E. (2020). "A General Overview on the Stepped Tunnels in Pontos Region", (Eds) Girginer, K. S., Dardeniz, G., Gerçek, A., Erhan, F., Genç, E., Tuğcu, İ., Oyman-Girginer, Ö., Fırat, M. C., Gerçek, H., Tufan, M. F., *MORS IMMATURA. In the Shadow of Amanus In Memoriam Hayriye Akıl*, Ege Yayınları, 47-62.
- Bulut, A.E. (2017). *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Bulut, A.E. (2022). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Mimarisi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Burn, L. (2004). *Hellenistic Art: From Alexander the Great to Augustus*. Los Angeles, CA: J. Paul Getty Museum.
- Canay, A. (2000). *Antik Çağ Koroplastik Sanatı ve Bu Sanatın Etkileriyle Ortaya Çıkan Günümüz Seramik Örnekleri*. Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- Çilingiroğlu, A. (1987). "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması, 1985". IV. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (26-30 Mayıs 1986, Ankara). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 303-327.
- D'Alfonso, L. (2012). "Tabal: An Out-group Definition in the First Millennium BC". In G. B. Lanfranchi, D. M. Bonacossi, C. Pappi and S. Ponchia (Eds.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 173-194.
- Demirel, S. (2013). "Hitit-Kaşa İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular". *Gazi Akademik Bakış*, 6 (12), 193-203.
- Dereboyu, E. (2012). *Aigai Pişmiş Toprak Figürinleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Doulgeri-Intzesiloglou, A., & Arachoviti, P. (2019). Production of Terracotta Figurines in the Hellenistic Period at the Ancient City of Pherai, Thessaly, In *Hellenistic and Roman Terracottas*. Brill.
- Durmuş, İ. (1997). "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler". *Belleten*, LXI (231), 273-286.
- Dürüşken, Ç. (2000). *Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmesine Yolculuk: Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul.
- Emir, O. (2014). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos: MÖ IV. yy – MS III. yy.*, Trabzon. Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.
- Erhat, A. (2014). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul.
- Erol, A. F. ve Tamer, D. (2014). "Fatsa Cıngirt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler". *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 15/2012, 115-138.
- Ferruzza, M. L. (2016). *Ancient Terracottas from South Italy and Sicily in the J. Paul Getty Museum*. Los Angeles, CA: J. Paul Getty Museum.
- Groot, M. (2018). *Ancient Terracottas from South Italy and Sicily in the J. Paul Getty Museum*, Getty Publications.

- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology*, Vol. I. London: John Murray.
- Hansel, W. (2004). *Classical Mythology: A Guide To The Mythical World Of The Greeks And Romans*, Oxford University Press.
- Hatipoğlu, İ. K. (2012). *Turnasuyu ile Melet Irmağı Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi*, Ordu, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- Higgins, R. A. (1967). *Greek Terracottas*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Højte, J. M. (2009). "The Administrative Organisation of the Pontic Kingdom". In J. M. Højte (Ed.), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*. Aarhus: Aarhus University Press, 95-107.
- Işık, A. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Işın, G. (2007). *Patara Terrakottaları: Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri*, İstanbul.
- Kasar, Ö. A. (2010). *Pedasa Buluntusu Pişmiş Toprak Figürinler*. Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi.
- Kerenyi, C. (2013). *Dionysos: Yok Edilemez Yaşamın Arketip İmgesi*, İstanbul.
- Kınacı, M. (2015). "Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası". *Cedrus*, III, 181-229.
- Kınacı, M. ve Boyana, H. (2019). "Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi'nde Üretim ve Ticaret". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXVIII (66), 97-115.
- Kingsley, B. M. (1976). *The Terracottas Of The Tarantine Greeks*, Los Angeles, 3.
- Merker, G. (2000). *The Sanctuary Of Demeter And Kore: Terracotta Figurines Of The Classical, Hellenistic And Roman Periods*, New Jersey.
- Mizandari, M. (1993). "Un Groupe Dionysiaque de Georgie. Terres Cuites Hellenistiques de Sarkine", *Dialogues D'histoire Ancienne*, 19/2, 237-252.
- Mozakoğlu, Ç. (2022). *Hellenistik Dönem'de Kurul Kalesi Kültürleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Necatigil, B. (1983). *100 Soruda Mitologya*, İstanbul.
- Nicholson, P. T., & Shaw, I. (2000). *Ancient Egyptian Materials and Technology*, Cambridge University Press,
- Nielsen, T. H. (2002). "Phrourion. A Note on the Term in Classical Sources and in Diodorus Siculus". In T. H. Nielsen (Ed.), *Even More Studies in the Ancient Greek Polis*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 49-64.
- Oy, H. (2021). "Eskiçağ'da Ordu ve Yöresi", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*.
- Özbay, A. (2019). "Protomlar", *Afyonkarahisar Müzesi Terrakotta Figürinleri*, 1(1).
- Özsait, M. (1992). "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları". *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (27-31 Mayıs 1991, Çanakkale). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 357-376.
- Özsait, M. (1993). "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları". *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (25-29 Mayıs 1992, Ankara). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 311-330.
- Özsait, M. (2002). "1999-2000 Yılı Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru Yüzey Araştırması". *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt (28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara). Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, 191-206.
- Öztürk, B. (2010). *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda: Dionysos Kültü*.

- Özüsağlam-Mutlu, Z. (2014). *Marius'un Ordu Reformu Öncesi ve Sonrasında Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pedek, F. Z. (1968). *Tercümelî Latince Grameri*, İstanbul.
- Sarah B. Pomeroy (2018). *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi: Siyaset, Toplum ve Kültür*, çev. Oğuz Yarlığaş, İstanbul, Alfa Yayınları
- Summerer, L. (1999). *Hellenistische Terrakotten Aus Amisos*, Stuttgart.
- Summerer, L. ve Atasoy S. (2000-2001). *The Black Sea Region In The Greek, Roman And Byzantine Periods*.
- Şenyurt S. Y. ve Akçay, A. (2017). "The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector", *CollAn* 16, 179-198.
- Şenyurt S. Y. ve Zoroğlu, U. (2018). "Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine Bir Ön Değerlendirme", *Cedrus* VI, 181-196.
- Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A. (2016a). "Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler." *Seleucia Calycadnum* 6, 221-248.
- Şenyurt, S. Y. ve Durugönül, S. (2018). "Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli". *OLBA*, XXVI, 305-344.
- Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020a). "Kurul Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kalıp Yapımı Kabartmalı Kâseler", *Seleucia* X, 297-327.
- Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020b). "Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Unguentariumları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 606-628.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A. ve Bulut, A. E. (2018). "Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları". *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt (22-26 Mayıs 2017, Bursa). Bursa: Star Matbaacılık, 133-146.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Zoroğlu, U., Bulut, A. E., Yorulmaz, L. ve Akgönül, S. O. (2020). "Kurul Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları". *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4. Cilt (17-21 Haziran 2019, Diyarbakır). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 505-524.
- Şenyurt-Akçay-Bulut (2017). Şenyurt S. Y., Akçay A., Bulut, A. E., "Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39(3), 133-146.
- Tarhan, M. T. (1984). "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler". *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (23-26 Mayıs 1983, İstanbul). Ankara: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 109-120.
- Taş, B., Yılmaz, Ö. ve Kurt, I. (2015). "Aşağı Melet Irmağı (Ordu, Türkiye)'nda Su Kalitesinin Göstergesi Olan Epipelik Diatomeler". *Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 3 (7), 610-616.
- Terlemez, İ. ve Yılmaz, A. (1980). "Ünye-Ordu-Koyulhisar-Reşadiye Arasında Kalan Yörenin Stratigrafisi". *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 23 (2), 179-191.
- Texier, C. (2002). *Asie Mineure; Description Geographique et Archeologique des Provinces et des Villes de la Chersonnese d'Asie*. Paris, Typographie de Firmin Didot Freres, Fils et C., Editeurs Imprimeurs de L' Institut de France, 1862, 1882, Çev. Ali Suat, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- Tsitskhladze, G.R. (1994). "Colchians, Greeks and Achaemenids in the 7th-5th Centuries BC: A Critical Look". *Klio*.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu*, 2. Cilt. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Wiegand, T., & Schrader, H. (1899). *Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*. Berlin: Königliche Museen zu Berlin.

Wilson, D. R. (1960). *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods*. Unpublished Doctoral Dissertation, Oxford University.

Yorulmaz, L. (2020). “Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Kandilleri”, *Seleucia X*, 97-125.

Yorulmaz, L. (2021). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Seramikleri*, Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

İnternet Kaynakları

İnternet: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259921> Erişim tarihi: 22.06.2024

İnternet: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259922>, Erişim tarihi: 20.06.2024

İnternet: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010261088> Erişim tarihi: 26.06.2024

İnternet: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010275487>, Erişim tarihi: 20.06.2024

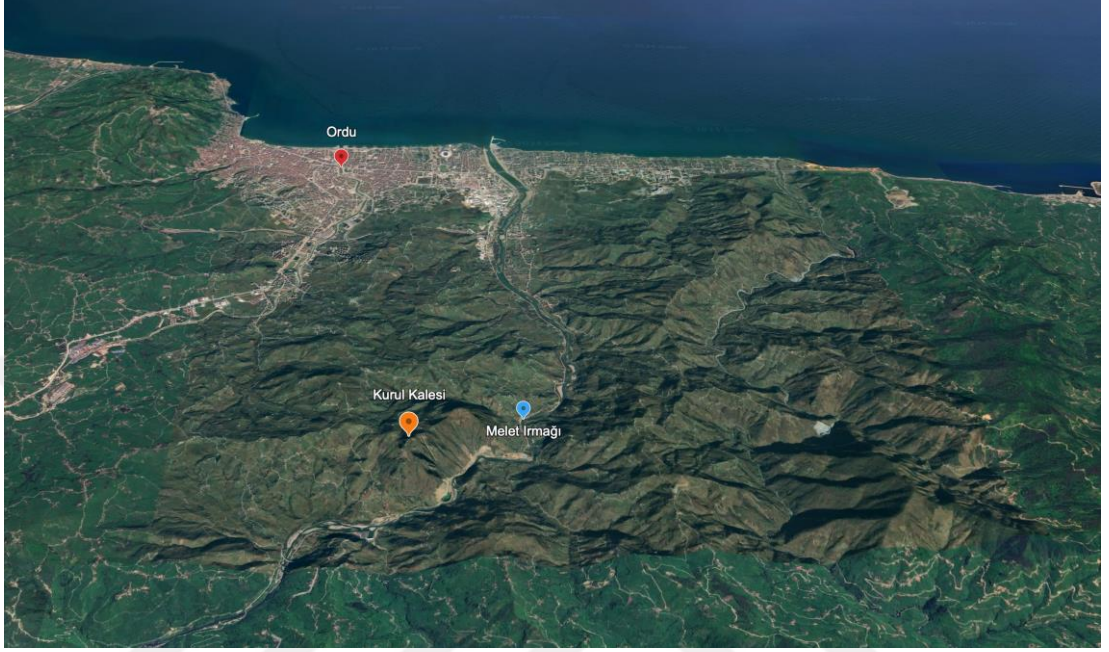
İnternet: <https://www.mdpi.com/2571-9408/6/3/160#B4-heritage-06-00160> Erişim tarihi: 26.06.2024

EKLER

Ek 1. Haritalar, Resimler, Grafikler, ve Çizimler

HARİTA

Harita 2.1: Kurul Kalesi'nin Coğrafi Konumu

RESİMLER

Resim 2.1: Kurul Kalesi Genel Görünüm (KKKA)

Resim 2.2: Kurul Kalesi Kaya Rezervuarı/Ambarı (KKKA)

Resim 2.3: Kurul Kalesi Basamaklı Tünel (KKKA)

Resim 2.4: Kurul Kalesi Kaya Sunağı (KKKA)

Resim 2.5:Kurul Kalesi In-situ Olarak Ele Geçen Mermer Kybele Heykeli (KKKA)

Resim 2.6: Kurul Kalesi Dionysos Kutsal Alanı (KKKA)

Resim 2.7: Kurul Kalesi İYA Sarnıç Yapısı (KKKA)

Resim 2.8: Kurul Kalesi İYA Depolama Alanı (KKKA)

Resim 2.9: Kurul Kalesi İYA Mekanlar (KKKA)

Resim 2.10: Kurul Kalesi İYA Mekân-3 (KKKA)

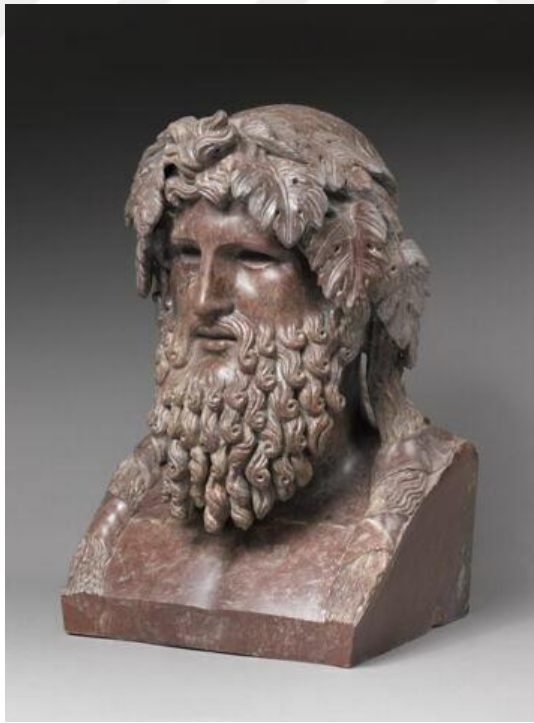
Resim 4. 1: İYA- M3 Alanında Tespit Edilen Demir Kancalar (KKKA)

Resim 4.2: Samsun Müzesi'nde Yer Alan Sakalsız Dionysos Protomu-1
(Samsun Müzesi)

Resim 4.3: Giresun Müzesi'nde Yer Alan Sakalsız Dionysos Protomu-2
(Giresun Müzesi)

Resim 4.4: Louvre Koleksiyonunda Yer Alan Dionysos Mermer Büstü
(<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010275487>)

Resim 4.5: Louvre Koleksiyonunda Yer Alan Pişmiş Toprak Dionysos Protomu
(<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259922>)

Resim 4.6: Priene'de Ele Geçen Sakallı Dionysos Protomu
(Wiegand, T.ve Schrader, H. 1899, 343)

Resim 4.7: Louvre Müzesi'nde Yer Alan Dionysos Botrys Protomu

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010259921>

Resim 5.1: Samsun Müzesi Env. Analizi Yapılan Figürin (Thymiaterion)-1
(Samsun Müzesi)

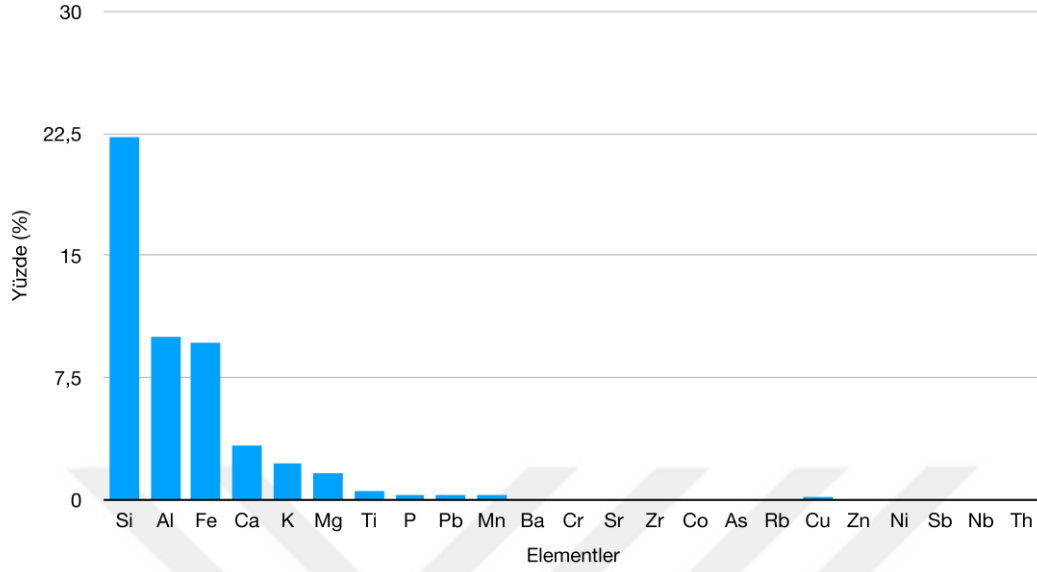

Resim 5.2: Samsun Müzesi Env. Analizi Yapılan Figürin-2 (Samsun Müzesi)

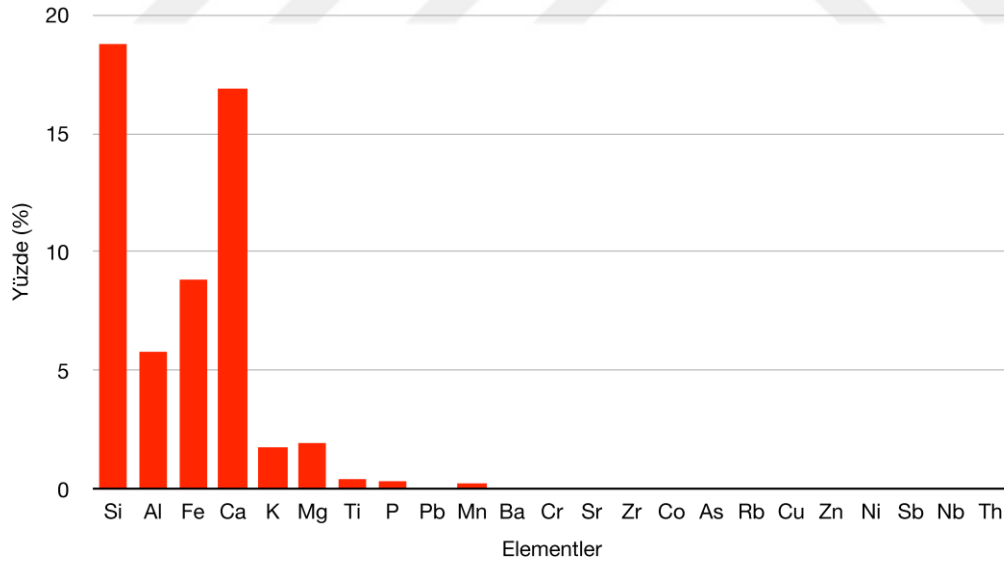

Resim 5.3: Samsun Müzesi Env. Analizi Yapılan Figürin-3 (Samsun Müzesi)

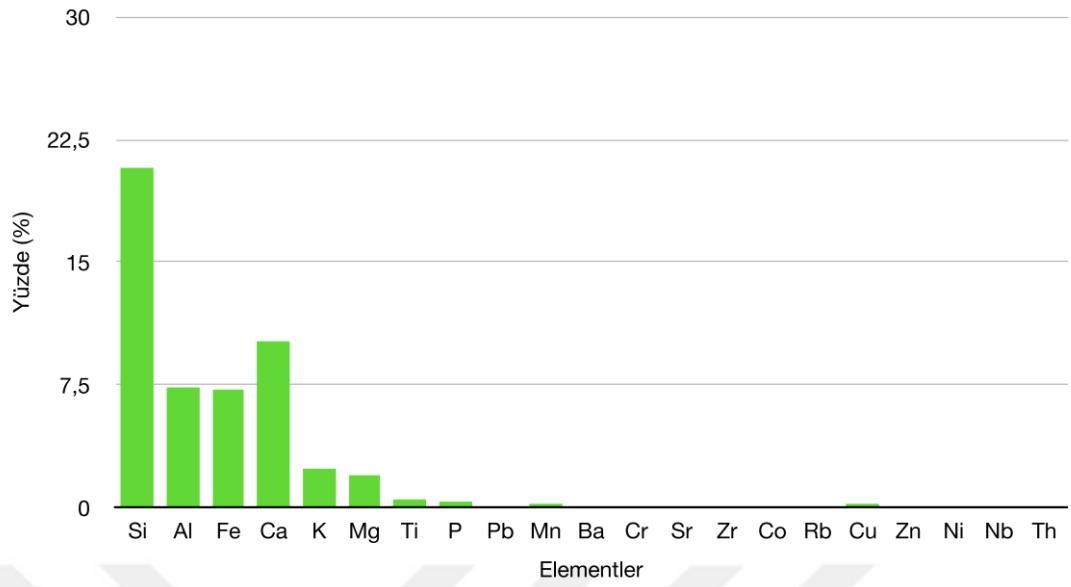
GRAFİKLER

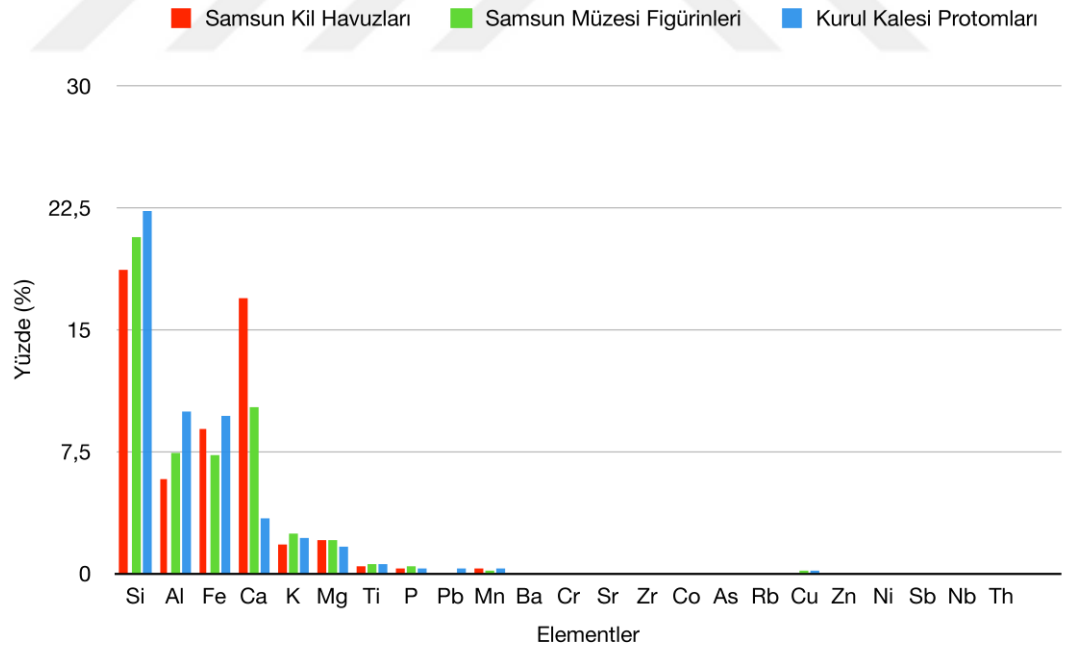
Grafik 5.1: Kurul Kalesi Protomlarının Analiz Sonucu Element Dağılımı

Grafik 5.2: Samsun' da Tespit Edilen Kıl Örneklerinin Analiz Sonucu Element Dağılımı

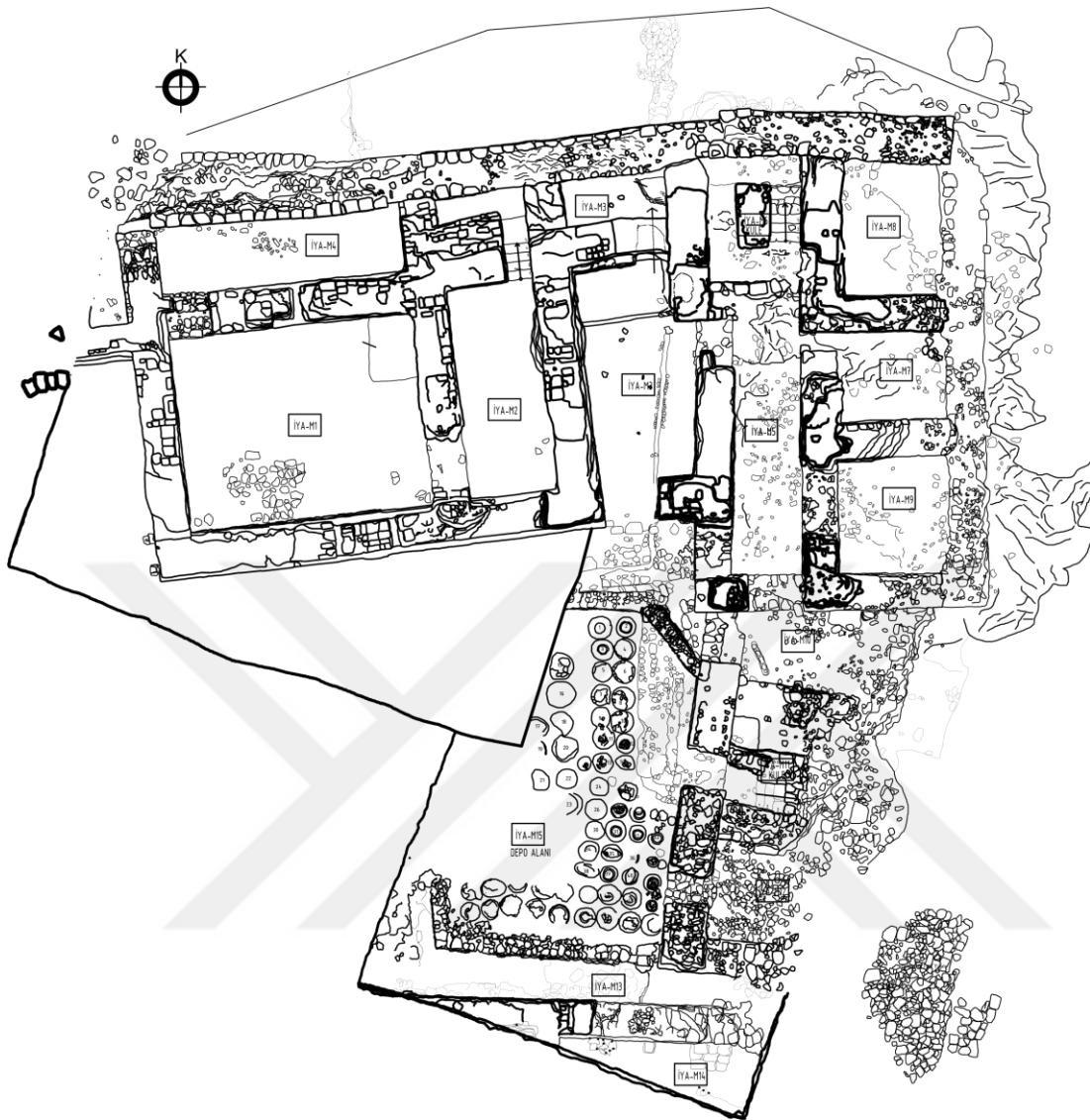

Grafik 5.3: Samsun Müzesi Figürin Örneklerinin Analiz Sonucu Element Dağılımı

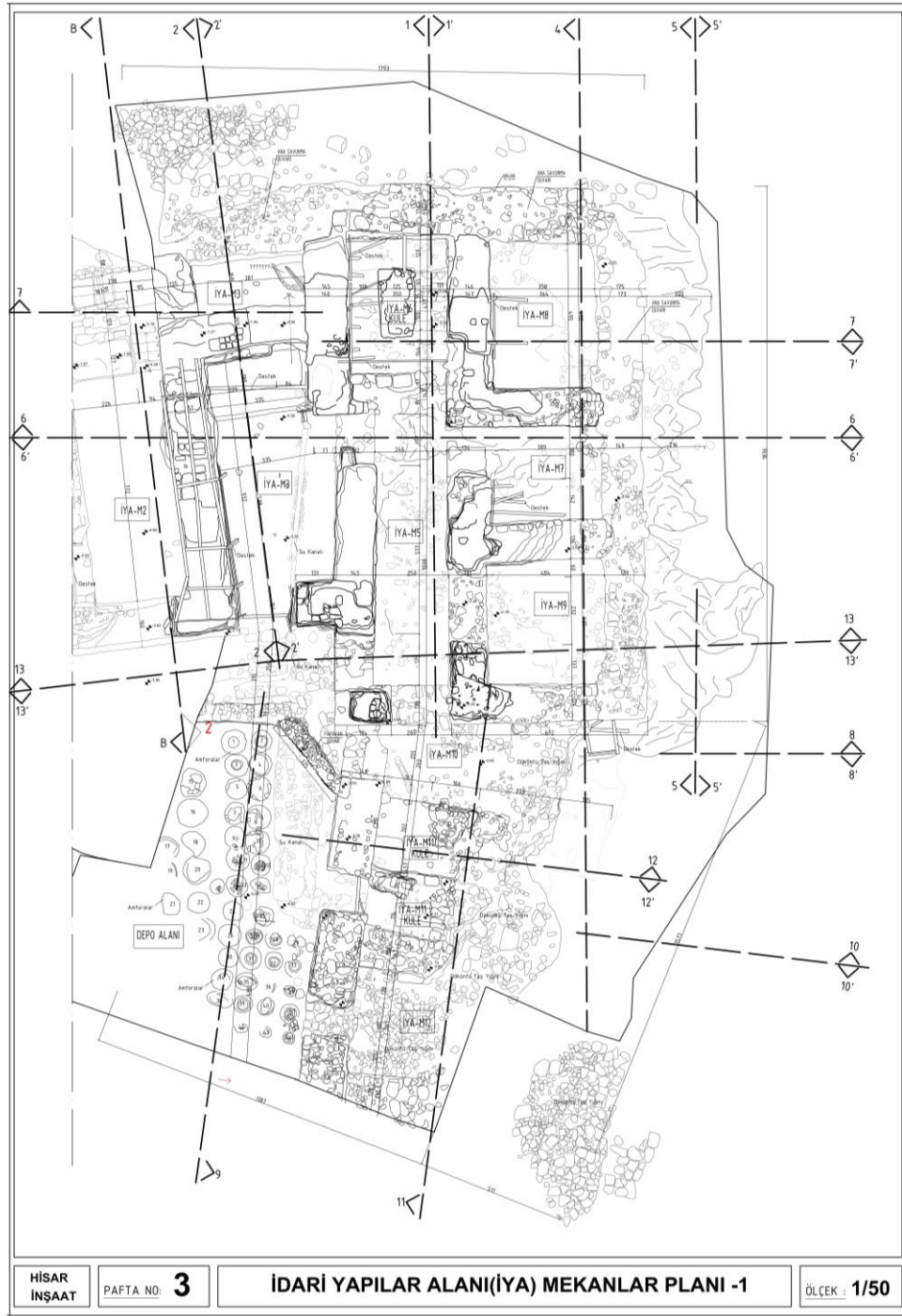

Grafik 5.4: Samsun Kil Havuzları, Samsun Müzesi Figürinleri ve Kurul Kalesi Protomlarının Analiz Sonucu Element Dağılımı

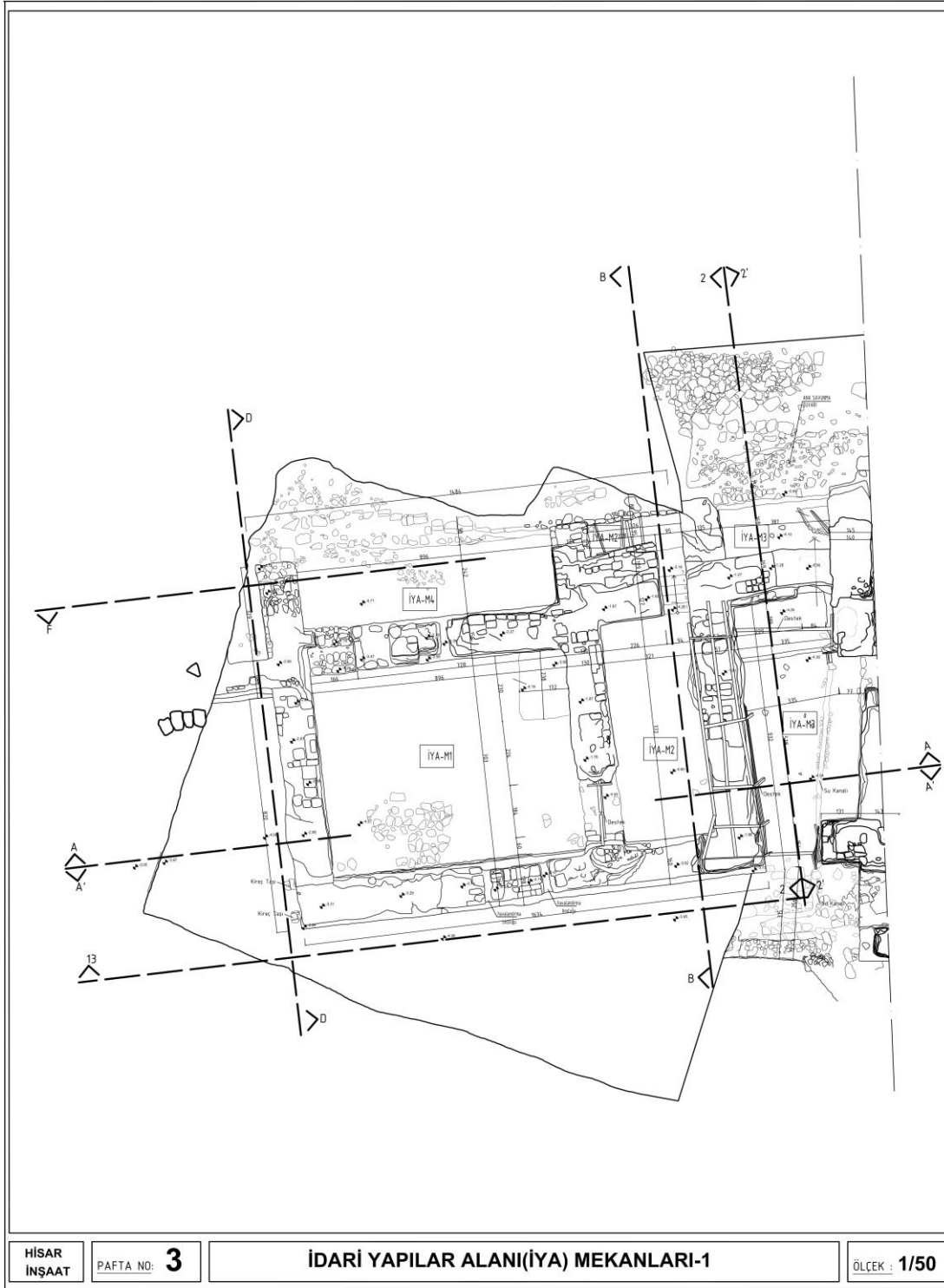
ÇİZİMLER

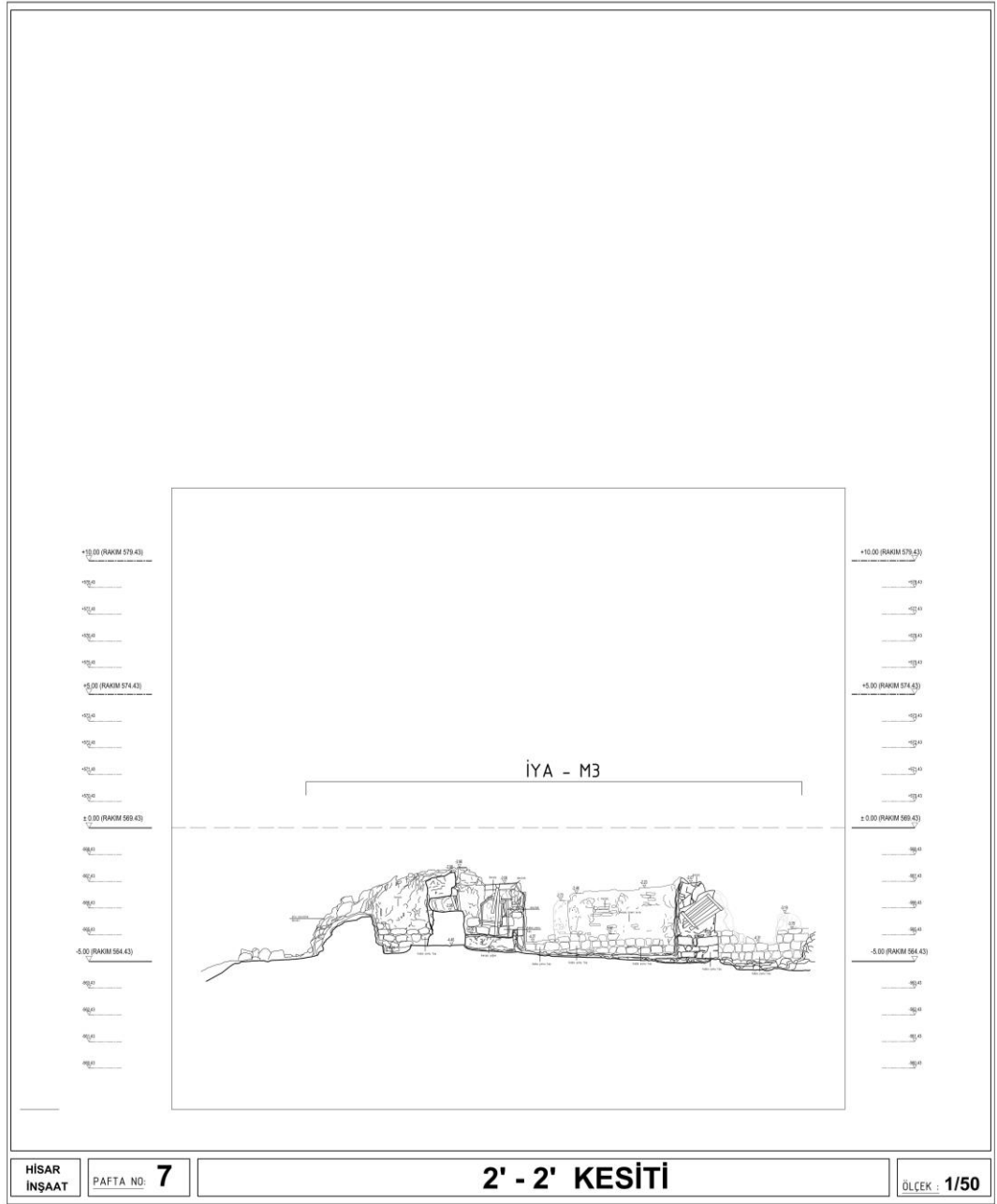
Çizim 2.1: Kurul Kalesi İYA Genel Plan Rölöve Çizimi (KKKA)

Çizim 2.2: Kurul Kalesi İYA Mekanları Ölçekli Rölöve Planı-1 (KKKA)

Çizim 2.3: Kurul Kalesi İYA Mekanları Ölçekli Rölöve Planı-2 (KKKA)

Çizim 2.4: Kurul Kalesi İYA Mekân 3 Kesit Planı (KKKA)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Karademir, Fatma Nur

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2024
Lisans	Gazi Üniversitesi	2019
Lise	Bahçelievler Lisesi	2014

Yabancı Dil

İngilizce

